

**KWATANTA SALO DA SARRAFA HARSHE A LITTATTAFAN  
WASANNIN KWAIKWAYO UKU DA SUKA CI GASA A  
SHEKARAR 2009**

**NA**

**AISHA AMINU YAHAYA  
SPS / 14 / MHA / 00019**

**KUNDIN BINCIKE DA AKA GABATAR  
A SASHEN KOYAR DA HARSUNAN NIJERIYA,  
JAMI'AR BAYERO, KANO.  
DOMIN SAMUN DIGIRI NA BIYU A FANNIN ADABIN  
HAUSA,(M.A. HAUSA LITERATURE)**

**MAYU, 2019**

## **TABBATARWAR MAI BINCIKE**

Ni Aisha Aminu Yahya na tabbatar da cewa, wannan aiki da na yi nawa ne, na gudanar da shi ne a bisa jagorancin Dakta Halima Abdulqadir Xangambo wadda ta duba aikin, kuma na tabbata ba a tava yin irin wannan aiki ba wanda aka kwatanta salo da sarrafa harshe a littattafan wasan kwaikwayo da suka ci gasar 2009.

---

Aisha Aminu Yahya  
SPS/14/MHA/00019

**SHAIKAWA**

Na shaida cewa, wannan aikin bincike mai suna Kwatanta Salo da Sarrafa Harshe a Littattafan Wasannin Kwaikwayo Uku da Suka ci Gasar 2009 Aisha Aminu Yahya ce ta gudanar da shi qarqashin jagorancina, na kuma duba aikin tun daga farkonsa har qarshensa.

---

Dr. Halima Abdulqadir Xangambo  
Jagorar Duba Aiki  
(Main Supervisor)

**AMINCEWAR MASU DUBA AIKI**

---

Dr. Halima Abdulqadir Xangambo

Mai Duba Aiki ta Xaya  
(Main Supervisor)

---

Dr. Umma Ado Abbas  
Mai Duba Aiki ta Cikin Gida  
(Internal Examiner)

---

Dr. Ibrahim Abdullahi Sarkin Sudan  
Sashen Nazarin Harsunan Nijeriya  
Jami'ar Usmanu Xanfodiyo, Sakkwato  
Mai Duba Aiki na Waje  
(External Examiner)

---

Dr. Ibrahim Garba Satatima  
Shugaban Sashen Koyar da Harsunan Nijeriya  
Jami'ar Bayero Kano

**GODIYA**

Godiya ta tabbata ga Allah Subhanahu wa Ta'ala mai kowa mai komai, da ya ba ni ikon gama wannan aiki cikin yardarsa. Tsira da aminci su tabbata ga Shugaban Halitta Annabi Muhammad (S.A.W) da alayensa da sahabbansa da masu koyi da shi har zuwa ranar alqiyama.

Godiya ta musamman ga jagorar da ta duba wannan aiki wato Dakta Halima Abdulqadir Xangambo, domin ita ta tsaya tsayin daka babu gazawa da juriya da ba ni shawarwari har sai da ta ga wannan aiki ya kammala. Allah ya saka mata da alheri ya qara xaukaka.

Haka kuma ina godiya mai yawa ga Dakta Umma Ado Abbas mai duba bincike ta cikin gida, wadda ta qara duba wannan aikin ta kuma ba da gyare – gyare da shawarwari da suka qara kyautata aikin. Na gode, Allah ya saka mata da alheri.

Bayan haka, ina miqa godiya mara adadi ga mahaifana da suka ba ni tarbiyya da sa ni a makaranta da taimakona a kowane lokaci har na kawo wannan lokaci. Allah ya saka musu da mafificin alheri, ya ja kwanansu, ya kuma saka musu da gidan aljanna maxaukakiya.

Godiya ga maigidana Malam Mukhtar Sadauki Muhammad bisa irin taimako da shawarwari da yake ba ni tun daga farkon aikin har zuwa qarshensa. Allah ya yi jagora ya ja kwana. Amin.

Ina miqa godiya ga ‘yan’uwana, Taufiq da Zubaida da Muhsin da Maryam Aminu Yahya da Usman Sani Kazaure bisa shawarwari da kuke ba ni. Allah ya saka da alheri.

Sannan ina miqa godiyata ga Shugaban Sashe Dakta Ibrahim Garba Satatima da dukkan malaman wannan sashe musamman Farfesa Abdulqadir Xangambo da Farfesa Isa Mukhtar da Farfesa Sa’idu Muhammad Gusau da Farfesa Usman Usaini Fagge bisa rashin gajiya wa wajen sa ni a kan hanya da ba ni shawarwari a kan harkokin karatuna. Haka kuma ina godiya ga Farfesa Ahmadu Bello Zariya da Farfesa Aliyu Mu’azu da Farfesa Yakubu Magaji Azare da Dakta Aminu Lawan Auta da kuma Dakta Jibril Shu’aibu. Har wa yau ina miqa godiya ga Dakta Murtala Garba Yakasai da Dakta Ahmad Magaji da Dakta Umma Aminu Inuwa da Dakta Maryam Mansur Yola da Malam Nura da duk malamai da ma’aikatan wannan Sashe, Allah ya taimake su ya biya musu buqatunsu amin.

Har ila yau ina miqa godiyata ga abokan karatuna, Qamariyya Abdullahi Adam da Hannatu Nuhu Wali da Fatima Hudu da Muhammad

Yahya Jahun da Abubakar Junguxo da Sa'adatu Aliyu, bisa faxi tashin da aka yi tare, Allah ya saka musu da alheri.

Haka kuma ina qara miqa godiyata ga abokan aikina na Kwalejin Ilimi ta Sa'adatu Rimi Kumbotso, Kano da suka haxa da: Mataimakin Shugaban Kwaleji Dakta Kabiru Ahmad Gwarzo da Shugaban Tsangayar Nazarin Harsuna Dakta Abdulqadir Xanjuma Abubakar da mataimakiyarsa Dakta Bilkisu Yusuf Hassan. Haka kuma ina qara miqa godiyata mai yawa ga Shugaban Sashen Koyar da Hausa Malam Umar Yahaya da Malam Mahe Isa Ahmad da Malama Habiba Abdulmumin Usman da Malama Hannatu Abdullahi da Malama Aisha isma'il Adamu da Malama Jamila Tijjani da Malama Aisha Tukur Buhari da Malama Maryam Habu Hausawa da Dakta Fatahiyya Ibrahim Abdul da kuma Malama Fatima Mukhtar. Haka kuma ba zan tsaya ba sai na miqa godiya ga Malama Halima Isma'il da Malama Abu Usman da Malama Binta Musa Hassan da Malam Umar Farouk Yahaya da Malam Usman Adamu da Malam Babangida Magaji Isa da Malam Nura Baba da Malam Magaji Ahmad Gaya na gode bisa shawarwari da ake ba ni Allah ya saka da alheri ya qara zumunci.

Har ila yau ina miqa godiya ga marubutan waxannan littattafai da aka yi nazarinsu, wato Khalid Imam da Ado Ahmad Gidan Dabino da Kabiru Yusuf Fagge bisa haxin kan da suka ba ni wajen gudanar da wannan bincike, Allah ya saka da alheri.

Daga qarshe ina miqa godiyata ga dukkan waxanda suka taimaka wajen gudanar da wannan aikin bincike, har zuwa kammaluwarsa. Amma saboda halin mantuwa bai sa na ambaci sunayensu ba, Allah ya saka wa kowa da alheri, ya albarkanci rayuwarmu duniya da lahira amin.

### **SADAU KARWA**

Na sadaukar da wannan aiki ga Mahaifana Alhaji Aminu Yahaya da Hajiya Fatima Aminu Yahaya da kuma maigidana Malam Mukhtar Sadauki Muhammad. Allah ya ja kwanansu cikin qoshin lafiya, ya qara girma da xaukaka, ya kuma sa musu ladan wannan aiki a mizani. Amin.

## **BAYANIN TAQAITATTUN BAQAQE**

- MZ = Malam Zalimu
- KYVD = Kowa ya yi da Kyau
- SDG = Sodangi

## **TSAKURE**

Wannan bincike mai suna “Kwatanta Salo da Sarrafa Harshe a Littattafan Wasannin Kwaikwayo Uku da Suka ci Gasa a 2009” bincike ne da ya kwatanta littattafan wasannin kwaikwayo uku don fito da yadda marubutan suka gina labarinsu da irin tunaninsu wanda wannan shi ne a wasu lokuta da dama ake samun kamanci da bambanci na yadda marubutan kan yi amfani da hikimarsu da basirarsu. Binciken ya zavi waxannan littattafai ne guda uku, domin fito da irin salo da sarrafa harshe da suka yi amfani da su wajen isar da saqonsu ga al’umma. An kuma yi amfani da hanyar nazari ta gadon fexe adabi wajen duba dabaru na salo daban – daban kamar yadda mawallafan suka yi amfani da su a matsayin dabarun jawo hankali. An kuma duba dabarun salon sarrafa harshe da suka shafi karin magana da azancin magana da habaici da kirari da tsofaffi da sababbin kalmomi da sauran abubuwa da suka shafi dabaru na salon sarrafa harshe.

## **ABSTRACT**

This research titled “Kwatanta Salo da Sarrafa Harshe a Littattafan Wasannin Kwaikwayo Uku da Suka ci Gasa a 2009” attempts to make critical comparative study of the three selected texts on written Hausa plays that won the competition. The research observed that there are similarities as well as differences in the styles used by such authors of Hausa Plays. The method of analysis employed to exploit these literary texts is a Hausa literary approach. The research also tries to make a critical analysis of some stylistic devices which have been used by the authors and it also studied the linguistic styles that include proverbial expressions, loan words, archival words and other figurative expressions.

## **ABUBUWAN DA KE CIKI**

|                                 |      |
|---------------------------------|------|
| <i>Tabbatarwar Mai Bincike</i>  | i    |
| <i>Shaidawa</i>                 | ii   |
| <i>Amincewar Masu Duba Aiki</i> | iii  |
| <i>Godiya</i>                   | iv   |
| <i>Sadaukarwa</i>               | viii |
| Bayanin Taqaitattun Baqaqe      | ix   |
| <i>Tsakure</i>                  | x    |
| <i>Abstract</i>                 | xi   |
| <i>Abubuwan da ke Ciki</i>      | xii  |

## **BABI NA XAYA**

### **SHARE FAGE**

|                      |   |
|----------------------|---|
| 1.0 Gabatarwa        | 1 |
| 1.1 Dalilan Bincike  | 4 |
| 1.2 Manufar Bincike  | 6 |
| 1.3 Iyakar Bincike   | 7 |
| 1.4 Hasashen Bincike | 8 |

|       |                                                        |    |
|-------|--------------------------------------------------------|----|
| 1.5   | Ma'anar Wasan Kwaikwayo                                | 9  |
| 1.5.1 | Samuwar Wasan Kwaikwayo                                | 12 |
| 1.5.2 | Samuwar Rubutaccen Wasan Kwaikwayo                     | 15 |
| 1.5.3 | Ma'anar Salo                                           | 21 |
| 1.5.4 | Ma'anar Sarrafa Harshe                                 | 25 |
| 1.6   | Taqaitaccen Tarihin Gasar Injiniya Bashir Qaraye       | 26 |
| 1.6.1 | Gasar 2009                                             | 27 |
| 1.7   | Tarihin Rayuwar Marubatan da aka Nazarci Littattafansu | 28 |
| 1.7.1 | Ado Ahmad Gidan Dabino                                 | 29 |
| 1.7.2 | Khalid Imam                                            | 34 |
| 1.7.3 | Kabiru Yusuf Fagge                                     | 38 |
|       | Naxewa                                                 | 40 |

## **BABI NA BIYU**

### **BITAR AYYUKAN DA SUKA GABATA**

|       |                                  |    |
|-------|----------------------------------|----|
| 2.0   | Shimfixa                         | 41 |
| 2.1   | Kundayen Bincike                 | 42 |
| 2.1.1 | Kundayen Binciken Digiri na Uku  | 43 |
| 2.1.2 | Kundayen Binciken Digiri na Biyu | 48 |

|                                        |    |
|----------------------------------------|----|
| 2.1.3 Kundayen Binciken Digiri na Xaya | 54 |
| 2.2 Bugaggun littattafai               | 58 |
| 2.3 Maqalu da Takardun Ilimi           | 67 |
| 2.4 Naxewa                             | 69 |

## **BABI NA UKU**

### **HANYOYIN GUDANAR DA BINCIKE**

|                                            |    |
|--------------------------------------------|----|
| 3.0 Shimfixa                               | 71 |
| 3.1 Hanyoyin Gudanar da Bincike            | 71 |
| 3.1.1 Ginshiqan Hanyoyi                    | 72 |
| 3.1.2 Hanyoyi ‘yan Rakiya                  | 72 |
| 3.1.2.1 Ziyarar Xakunan Karatu             | 72 |
| 3.1.2.2 Tattaunawa da Masana da Manazarta  | 73 |
| 3.1.2.3 Tattaunawa da Marubuta Littattafan | 74 |
| 3.1.2.4 Ziyarar Gidajen Yaxa Labarai       | 74 |
| 3.2 Ra’in da aka Xora Bincike a kai        | 75 |

## **BABI NA HUXU**

### **KWATANTA LITTATTAFAFAN TA FUSKAR SALO DA SAURAN**

#### **DABARUN SARRAFAWA**

|                                             |     |
|---------------------------------------------|-----|
| 4.0 Shimfixa                                | 79  |
| 4.1 Ma'anar Kwatantawa                      | 82  |
| 4.2 Ma'anar Salo                            | 83  |
| 4.3 Nau'o'in Salo                           | 94  |
| 4.4 Tasirin Salo a Cikin Rubuce – Rubuce    | 99  |
| 4.5 Gundarin Nazari a kan Littattafan       | 106 |
| 4.5.1 <i>Malam Zalimu</i>                   | 107 |
| 4.5.2 <i>Kowa ya yi da Kyau</i>             | 108 |
| 4.5.3 <i>Sodangi</i>                        | 110 |
| 4.6 Kwatanta Salon Littattafan na Gaba Xaya | 112 |
| 4.6.1 <i>Malam Zalimu</i>                   | 113 |
| 4.6.2 <i>Kowa ya yi da Kyau</i>             | 114 |
| 4.6.3 <i>Sodangi</i>                        | 115 |
| 4.7 Sauran Dabarun Jawo Hankali             | 116 |
| 4.7.1 Baxoki                                | 116 |

|                                                               |     |
|---------------------------------------------------------------|-----|
| 4.7.1.1 Kwatanta Dabarar Baxokin Gaske a Littattafan          | 118 |
| 4.7.1.2Baxokin Giri ko Gangan                                 | 146 |
| 4.7.1.2.1 Baxokin Gangan a Cikin Littafin <i>Malam Zalimu</i> | 147 |
| 4.7.2 Xarsau a Matsayin Dabarar Jawo Hankali                  | 156 |
| 4.7.2.1 Xarsau na Murna/Farin Ciki                            | 158 |
| 4.7.2.2 Xarsau na Baqin Ciki                                  | 170 |
| 4.7.2.3 Xarsau na Ban Dariya/Raha                             | 173 |
| 4.7.2.4 Xarsau na Ban Haushi/Takaici                          | 175 |
| 4.7.2.5 Xarsau na Ban Mamaki/Al’ajabi                         | 182 |
| 4.7.2.6 Xarsau na Ban Tsoro                                   | 189 |
| 4.7.2.7 Xarsau na Tausayi                                     | 192 |
| 4.8 Kwatanta Littattafan ta Fuskar Sarrafa Harshe             | 194 |
| 4.8.1 Amfani da Karin Magana                                  | 195 |
| 4.8.2 Amfani da Azanci                                        | 223 |
| 4.8.3 Amfani da Kirari                                        | 239 |
| 4.8.4 Amfani da Habaici                                       | 254 |
| 4.8.5 Amfani da Kalmomin Aro                                  | 256 |
| 4.8.6 Amfani da Tsofaffin Kalmomi                             | 262 |

## **BABI NA BIYAR**

### **KAMMALAWA**

|         |                                       |     |
|---------|---------------------------------------|-----|
| 5.0     | Shimfixa                              | 267 |
| 5.1     | Taqaita Bincike                       | 267 |
| 5.2     | Taqaita Bayanan Bincike               | 269 |
| 5.2.1   | Amfani da Baxoki                      | 269 |
| 5.2.1.1 | Jadawalin Amfani da Baxokin Gaske     | 270 |
| 5.2.1.2 | Jadawalin Amfani da Baxokin Gangan    | 271 |
| 5.2.2   | Amfani da Xarsau                      | 273 |
| 5.2.2.1 | Jadawalin Amfani da Xarsau            | 273 |
| 5.2.3   | Amfani da Sarrafa Harshe              | 278 |
| 5.2.3.1 | Jadawalin Amfani da Karin Magana      | 278 |
| 5.2.3.2 | Jadawalin Amfani da Azanci            | 280 |
| 5.2.3.3 | Jadawalin Amfani da Kirari            | 281 |
| 5.2.3.4 | Jadawalin Amfani da Habaici           | 281 |
| 5.2.3.5 | Jadawalin Amfani da Kalmomin Aro      | 282 |
| 5.2.3.6 | Jadawalin Amfani da Tsofaffin Kalmomi | 284 |
| 5.3     | Sakamakon Bincike                     | 285 |

|            |     |
|------------|-----|
| Shawarwari | 289 |
| Manazarta  | 292 |
| Rataye     | 299 |

## **BABI NA XAYA**

### **SHARE FAGE**

#### **1.0 Gabatarwa**

Wannan bincike ne da ya shafi nazarin littattafan wasannin kwaikwayo guda uku. An shimfixa binciken ne a kan gadon nazarin salo da sarrafa harshe, saboda ganin irin gudummawar da mawallafa suke bayarwa musamman a fagen bunqasa adabin Hausa.

Wannan bincike ne da ya qunshi kwatanta salo da sarrafa harshe a rubutattun wasannin kwaikwayo. Idan aka ce rubutaccen wasan kwaikwayo, ana nufin wasan da aka rubuta shi a matsayin littafi don karantawa, wanda kuma sigar rubutunsa ya bambanta da rubutun zube ko waqa. Don haka kwatanta wasu ayyuka na adabi kan taso ne a yayin da aka lura da akwai wasu sigogi da yanaye-yanaye da suka haxa su a lokaci guda kuma suka bambanta su. Ganin irin wannan kamanci da bambanci da akan samu a irin waxannan littattafai, sai aka ga ya kamata a xauki uku daga ciki a kwatanta, a fito da irin salo da sarrafa harshen da suka yi amfani da su wajen isar da saqonsu ga al'umma.

Haka kuma an zavi waxannan littattafan wasannin kwaikwayo guda uku domin a kwatanta salo da sarrafa harshe a cikinsu, shi ne tarayyar da suka yi wajen lashe gasar 2009 a mata kai daban - daban. Dukkanninsu littattafan wasannin kwaikwayo ne, sai dai duk da yake ra'ayinsu a wasu wuraren ya haxu a wasu kuma ya bambanta ta fuskar salon da suka bi wajen isar da saqonsu. Don haka ne aka yi qoqarin bin diddigi da yin nazarin irin waxannan dabaru na salo da sarrafa harshen da mawallafan suka yi amfani da su domin a gano irin ximbin basira da fasahohi da hikimomin da ke ciki, tare da fito da kamanci da kuma bambanci da ke tsakaninsu.

Salo shi ne hanyoyi ko dabaru da mawallafa suke amfani da su domin su cimma burin isar da saqonsu ga jama'a. Don haka ne salo yake zama madugu uban tafiya na kowane irin nau'i na rubutu ko na wallafa, domin yakan zama sirrin gudanar da rubutu ko karatu cikin ban sha'awa, musamman idan aka yi la'akari da manufar da mawallafa suka ginu a kanta. Idan aka lura, salo babban fage ne wanda aka jima ana ayyuka a cikinsa, kuma za a ci gaba, domin salon da wani yake amfani da shi ya isar da saqonsa ga al'umma yakan bambanta, wato ba xaya yake da na

wani ba. A taqaice, salo da sarrafa harshe tamkar fitila ce da take haskaka kowace wallafa, idan babu su a cikin wallafa tamkar miya ce maras nama (ta zama lami ke nan) (Mukhtar, 2010:91-99) Don haka amfani da su a cikin wallafa ba qaramin tasiri yake qarawa ba.

Rubutaccen wasan kwaikwayo abu ne da ya shafi rubutaccen adabi, wato adabin zamani. Wannan vangare ya daxa samun gata a sakamakon zuwan Turawa qa sar Hausa, musamman da suka fahimci Hausawa sun koyi rubutu da karatu<sup>1</sup>.

Wannan bincike ya taqaita ne a kan wasu rubutattun wasannin kwaikwayo na Khalid Imam da Ado Ahmad Gidan Dabino da Kabiru Yusuf Fagge, game da yadda suke amfani da salo da sarrafa harshe a cikin wallafarsu, sannan kuma a kwatanta salon nasu.

Haka kuma babin ya qunshi bayani a kan manufar bincike da dalilan bincike da iyakar bincike da hasashen bincike. Haka kuma an kawo bayanai kan wasan kwaikwayo tun daga kana ma'anarsa da samuwarsa har da ma samuwar rubutaccen wasan kwaikwayo.

## **1.1 Dalilan Bincike**

---

<sup>1</sup> 'Yar'aduwa (2007:11)

Dukkan wani abu da xan'adam yake yi a rayuwarsa, za a tarar yana da dalili ko ma dalilan da ya sa yake yin wannan abin. Don haka, dalilan da suka sa za a gudanar da wannan bincike su ne:

- Yawanci manazarta da dama sun yi nazari a kan salo da sarrafa harshe a vangaren rubutun zube da waqa, amma har yanzu hannu bai kai ga bincike a kan waxannan littattafai na wasannin kwaikwayo na gasar 2009 ba. Shi ya sa mai bincike ke ganin ya kamata a fito da irin hikimomin da marubutan suka yi amfani da su wajen gina labaransu.
- Haka kuma an lura cewa an gudanar da gasar rubuta littattafan wasan kwaikwayo a wannan shekara ta 2009, amma ba a waiwayi wannan vangare ba don a kwatanta su littattafan da suka sami nasara. Wannan ya sa mai bincike ta ga ya dace a waiwayi waxannan littattafai da suka yi nasara a gasar don ganin ko suna da rawar takawa kamar irin yadda na baya suka taka. Hakan zai sa a fahimci ingancinsu da dacewarsu da zamanin da ake ciki.
- Haka nan wani dalilin sha'awar yin wannan bincike shi ne, zai qara wa sauran marubuta qaimi wajen yin rubuce – rubuce na littattafan wasannin kwaikwayo, saboda qarancinsu da ake fama da shi a yau.

## **1.8 Manufar Bincike**

Kamar kowane bincike, wannan binciken ma yana da muhimman manufofin da yake son isarwa ga al'umma kamar haka:

- Kawo cikakken tarihin rayuwa da na gwagwarmayar rubutun adabi na marubutan da aka nazarci littattafansu.
- Fayyace salon kowanne daga cikinsu da kwatanta su.
- Zaqulo ire – iren dabarun sarrafa harshen da suka yi amfani da su a rubutunsu da bayanansu daki – daki.
- Wata manufar kuma ita ce fito da ayyukan waxannan marubuta da kuma irin hikimomin da suke qunshe cikin wallafarsu don su zama abin qaruwa ga al'umma.

## **1.9 Iyakar Bincike**

Wannan bincike ya taqaita ne a kan littattafan wasannin kwaikwayo guda uku waxanda suka lashe gasar da aka gudanar a kan rubutattun wasannin kwaikwayo ta shekarar 2009 wadda matar Injiniya Bashir Qaraye Barista Bilkisu Bashir Qaraye ta shirya

qarqashin Qungiyar Marubuta ta Qasa reshen Abuja (Association of Nigerian Authors, Abuja Chapter). Waxannan marubuta su ne: Ado Ahmad Gidan Dabino wanda ya rubuta littafin *Malam Zalimu*(2009) da Khalid Imam da ya rubuta littafin *Sodangi*(2009) da kuma Kabiru Yusuf Fagge da ya rubuta littafin *Kowa ya yi da Kyau*(2009).

Wannan bincike ya haxa da kwatanta salon marubutan da kuma wasu daga cikin dabarun sarrafa harshe irin su karin magana da habaici da makamantansu da yadda suke amfani da kalmominsu, kamar su tsofaffin kalmomi da kuma kalmomin aro daga harshen Larabci da Turanci da sauransu.

### **1.10 Hasashen Bincike**

Ana sa rai da cewa wannan bincike ya kawo abubuwa kamar haka:

- Ana hasashen idan mutum yana takara irin ta adabi babu ruwansa da wasu qa'idoji. Shi kawai nasara yake so. To amma kasancewar salo da sarrafa harshe kamar jini ne a jikin mutum, babu yadda za a yi wasan kwaikwayo ya burge har ya ci gasa ba tare da sun qayatar ba.

- Haka kuma, ana hasashen marubutan sun yi amfani da salo da sarrafa harshe mai armashi shi ya sa suka ci gasar.
- Ana hasashen sakamakon gasar zai iya bambanta ta la'akari da salo da sarrafa harshen da kowanne marubuci ya yi amfani da shi.

Waxannan hasashen za su iya tabbata ne idan an yi nazari ta hanyar kwatanta su a wannan ma'auni na salo da sarrafa harshe.

### **1.5 Ma'anar Wasan Kwaikwayo**

Wasan kwaikwayo vangare ne daga cikin adabin zamani, wanda yake fito da ma'anar ta adabi, wato bayyana hoton rayuwar al'umma.

Umar (1987:5) ya bayyana wasan kwaikwayo da cewa, "Kamance ne na wasu halaye ko yanayin rayuwa da akan shirya yinsa musamman akasari cikin raha. Wannan kamance na iya zama na wasu halaye sanannu, wato abubuwa da aka san suna faruwa a rayuwa ta haqiqa, misalin yaqi ko wani abin da ya gudana a tarihi".

Xangambo (2008:25) cewa ya yi "Wasan kwaikwayo wasa ne da ake gina shi kan kwaikwayon wani labari ko wata matsala ta rayuwa da ake son nusrwa ga jama'a. Akan aiwatar da labarin matsalar da sauransu cikin siffar yaqini wato zahiri".

Ya qara fito da ma'anar wasan kwaikwayo dalla – dalla don a fahimci ma'anar sosai inda ya raba ma'anar kalmomin guda biyu wato 'wasa' da 'kwaikwayo' da cewa wasa na nufin

- wani abu wanda ba da gaske ake yi ba.
- wani abu wanda ba da yaqini ba.
- abin da ba a xauke shi da muhimmanci ko da zafi ba.
- raha ko nishaxi ko tsokana
- motsa gavovin jiki don samun walwala.

Kwaikwayo kuwa yana xauke da ma'anar:

- Koyi da wani abu.
- Yin abu da abin da ka ga wani ya yi (koyi).

Idan kuwa an haxa kalmomin guda biyu wato wasan kwaikwayo sai a sami ma'anoni kamar haka:

- Alamta wata manufa ko tsara ta a cikin raha mai kama da yaqini.
- Yin kamar irin yadda wasu suke yi wani abu nishaxi a aikace ko a wani fanni na rayuwar al'umma cikin raha da nishaxi a aikace ko a rubuce.

- Kwaikwayon wani fanni ko wata halayyar rayuwa ta al'umma don fito da wani darasi ta hanyar nishaxantarwa.

'Yar'aduwa (2008:2) cewa ya yi "wasan kwaikwayo hanya ce ta baje kolin halayen jama'a da yanayin rayuwarsu ta cikin nishaxi da raha domin su gani, su kuma zavi nagari su yi amfani da su sannan su yi watsi da munanan".

Yahaya da Xangambo (2004:141) sun bayyana cewa, "Akwai alamun wasa, wato abin da yake raha, akwai kuma alamun kwaikwayo wato aikata wani abu don kwatanta yadda ake yinsa, don wani ya gani ko waxansu su gani su gane kyansa ko muninsa".

Gusau (2009:13) cewa ya yi, "Wasan kwaikwayo wata dabara ce wadda ake amfani da ita ta kwaikwayar wasu abubuwa waxanda wasu rukunoni na al'umma suke aiwatarwa, ana yi musu hannunka mai sanda tare da yin nuni cikin nishaxi. Ta haka ne yake zama hanya ta daidaita al'umma da xora ta bisa saiti ingantacce, da dawo da tunaninta bisa hanya, tun ma ba in ya karkace ba, sannan da xora ta bisa kowane irin mataki na gyarawa da kuma daidaita sahuntar".

Duba ga waxannan ma'anonin da masana suka kawo za mu fahimci cewa wasan kwaikwayo wata hanya ce ta nuni da gyara a kan wasu halaye da ake aikatawa ta cikin wasa, akan koyi halaye waxanda za su yi hani da aikata hakan, don a inganta rayuwar al'umma.

### **1.5.1 Samuwar Wasan Kwaikwayo**

'Yar'aduwa (2007:11) ya bayyana samuwar wasan kwaikwayo na Hausa da cewa, ba baƙon abu ba ne, ana yin sa tun kafin bayyanar musulunci. Abin da aka sani a yau da sunan wasan kwaikwayo asali ana kiran sa wasan gauta ne. Shi kuwa wasan gauta ya kasu gida biyu ne. Na farko shi ne irin wanda ake yi a fada. Na biyu kuwa talakawan gari ne yawanci samari suke yin sa.

A fada galibi qwaraqwaran sarki ne suke yin wasan gauta. Suna da lokaci na musamman na yin wasan. Sukan shirya wasan ne ta kwaikwayon hakiman sarki. Idan lokaci ya yi, sai kowace qwarqwara ta aika wa hakimin da za ta kwaikwaya, shi kuma sai ya aiko mata da kayan adonsa irin na sarauta. A ranar, kowace qwarqwara za ta yi shiga irin ta hakimin da take kwaikwaya. Duk wadda ta kwaikwayi wani hakimi, idan ta fito, za ta yi matuƙar qoƙarin ta kwaikwaye shi ta

kowane hali; taqamarsa da yadda yake magana da dai sauran halayensa da kamanninsa. Sai ka ga wata ta kwaikwayi Galadima, wata Madaki wata Ciroma da dai sauransu.

Abin sha'awa kuma a ranar bikin, shi ne Sarki na gaske yakan fito ya zauna ya yi kallon yadda qwaraqwaransa suke kwaikwayon hakimansa. A nan shi kuma zai iya gane wasu halaye na hakimanta nasa waxanda bai sani ba. idan kuma shi kansa yana da wata xabi'a wadda bai sani ba, to, zai lura da ita a wannan ranar.

Wasan gauta na biyu shi ne wanda talakawan gari suke yi. Shi kuma ya kasu kashi – kashi. Akwai wanda samari suke yi a wasu lokuta na shekara, musamman da kaka. Wannan shi ake kira kalankuwa. Su xin ma al'adarsu xaya da ta fada, sai dai tasu kowa da kowa yana iya zuwa ya gan su. A wani lokaci kuma sukan yi wasan a wani wuri ne keɓaɓɓe, inda ba mai shiga sai da izininsu, ko ta biyan kuxin shiga. Kamar dai yadda akan yi a fada 'yan kalankuwa ma suna kwaikwayon sha'anin mulki. A cikinsu akan yi sarki a yi galadima da ciroma da madaki da sauransu. Akan yi shagali qwarai da gaske da kixe – kixe da raye – raye. Akan yi kuma zaman fadanci da zaman shari'a irin na gargajiya.

Kashi na biyu a cikin wasannin gauta waxanda talakawa ke yi, akwai na yara kamar wasan ‘yartsana da ‘yanmata ke yi. sukan yi ‘yan mutum – mutumi na kara da tsumma ko na wasu abubuwa daban, su yi musu ado irin na mutanen gaske. Ga gidaje da kayan xaki. Kuma su zo su shirya bikin auren xaya daga cikin ‘yartsanar , tare da dafe – dafen abinci da biki irin na gaske. Ta wannan hanya ne yaran ke koyon girki, kuma su san duk irin al’adun da ake yi wajen aure da sauransu.

Su kuma yara maza sukan yi nasu wasan ne a dandali, galibi sukan hau dawakin kara su kwaikwayi hawan salla, irin na iyayensu. Su ma sukan naxa Sarki da Galadima da Madaki da sauran manyan gari.

### **1.5.2 Samuwar Rubutaccen Wasan Kwaikwayo**

‘Yar’aduwa (2007:11 – 14) ya bayyana tarihin rubutaccen wasan kwaikwayo da cewa: Tarihi ya nuna an sami rubutun Hausa na boko bayan zuwan Turawan Mulki, wanda kafin wannan lokacin, a qasar Hausa babu wata hanya ta rubutu sai ta ajamin Larabci wanda Larabawa suka kawo lokacin da suka zo da addinin musulunci qasar Hausa. Ba wani abu ya haifar da rubutun bokon ba sai samuwar makarantu a kowane lardi na qasar Hausa don bayar da ilimin boko na zamani.

Rubutaccen wasan kwaikwayo na Hausa bai daxe da samuwa ba don babu shi kafin zuwan Turawa. A shekara ta 1902, aka fara samun rubutaccen wasan kwaikwayo mai suna *The Hausa Dramatic Literature* wanda wani Bajamushe mai suna Dr. Rudolf Pristze ya rubuta a harshen Turanci. Haxuwarsa da wani mutum mai suna Haji Ahmed ya ba shi labarai da suka shafi al'adun gargajiya na Hausawa, shi kuma ya harhaxa su ya rubuta su a sigar wasan kwaikwayo<sup>2</sup>.

Sai kuma a shekara ta 1930 wani Bature mai suna R.M East ya rubuta littafi mai suna *Six Hausa Plays*. Wato wasan Hausa na kwaikwayo guda shida. Hukumar Fassara ce ta wallafa littafin. Wasannin shida da R. M. East ya rubuta su ne mabuxin samuwar rubutattun wasannin kwaikwayo na Hausa. Sunayen wasannin guda shida da ya rubuta su ne: *Gonar Zomo* da *Gawa Huxu* da *Baki Shi Kan Yanka Wuya* da *Larabgana* da *Makas Sarki* da kuma *Yanka Masabka Baqon Sanau*.

R. M. East ya gina waxannan wasanni ne ta yin amfani da tatsuniyoyi da tarihi da labarai na ban dariya na Hausawa. Wannan littafin wasan

---

<sup>2</sup> 'Yar'aduwa (2007:11)

kwaikwayo na R. M. East ya taimaka wajen samar da littattafan wasannin kwaikwayo a makarantu da kuma samar da ‘yan wasa a makarantun. Waxannan su ne suka share wa xaliban wancan lokacin fagen shiryawa da rubuta wasannin kwaikwayo a harshen Hausa, ko da yake wasunsu ba a wallafa ba. Misali, marigayi Malam Aminu Kano ya rubuta wasu wasannin kwaikwayo da ba a wallafa ba, duk da cewa an gudanar da su ga jama’a a dandamali. Sunayen wasannin da ya rubuta su ne: *Kai Wane ne a Kasuwar Kano* da kuma *Gudumar Dukan En’en Kano*.

Tun daga shekarar 1930 da aka sami wasanni shida na Hausa da R. M. East ya rubuta ba a sake samun wani rubutaccen wasan kwaikwayo ba sai a shekarar 1944 da taimakon wata hukuma wadda gwamnatin arewa ta kafa mai suna Northern Regional Literature Agency (NORLA) wanda Hukuma ta yi qoqari wajen buga littattafai guda biyu na wasan kwaikwayo wato, *Wasan Marafa* na M. Abubakar Tunau da *Malam Inkuntun* wanda M.A. Dogandaji ya rubuta. Masanin tarihin adabin Hausa Farfesa Ibrahim Yaro Yahaya ya ce an wallafa waxannan wasanni

tun kafin kafuwar Hukumar NORLA, amma a shekarar 1955 NORLA ta sake buga su<sup>3</sup>.

A shekarar 1959 aka sake samun rubutaccen wasan kwaikwayo mai suna *Zamanin nan Namu* na A.S. Maqarfi kuma hukumar NORLA ta wallafa.

Havakar samuwar rubutattun wasannin kwaikwayo na Hausa ta ja baya a tsakanin shekarun 1960 xuwa 1970, domin kuwa tun da aka rufe Hukumar NORLA a shekarar 1960, ba a sami wani rubutaccen wasan kwaikwayo ba sai a shekarar 1964 da Hukumar Gaskiya ta wallafa *Jatau Na Kyallu* da Shu'aibu Maqarfi ya rubuta.

Wani abu kuma da ya havaka samuwar rubutattun wasannin kwaikwayo na Hausa shi ne kafa maxaba'ar buga littattafai ta Nijeriya ta Arewa wadda ake kira 'Northern Nigerian Publishing Company'. Rawar da wannan hukuma ta taka wajen samar da rubutattun wasannin kwaikwayo na Hausa ba za ta misaltu ba, ba don komai ba sai don cewa an sami ximbin littattafan wasannin kwaikwayo da 'yan Arewa suka rubuta don makarantun arewa da kuma faxakar da al'umma. A tsakanin

---

<sup>3</sup> 'Yar'aduwa (2007:12)

shekarar 1971 zuwa 1986, hukumar NNPC ta wallafa wasannin kwaikwayo na Hausa kimanin goma sha huxu (14) waxanda suka haxa da: *Uwar Gulma* (1971) na M. Sada da *Daren Sha Biyu* (1971) wanda I. Y. Yahaya ya fassara da *Wasannin Yara* (1971) na Umaru Dembo da *Tabarmar Kunya* (1971) wanda Dauda Kano da Adamu Dangogo suka rubuta da *Bora da Mowa* (1972) na U. B. Ahmed da *Malam Mamman* (1974) na Bello Muhammad da *Matar Mutum Kabarinsa* (1974) na B. F. Roukbah da *Shehu Umar* (1975) na Umar Ladan da *Kulva Na Varna* (1979) na Umar D. Katsina da *Zaman Duniya Iyawa Ne* (1980) na A. Yusuf Ladan da *Matsolon Attajiri* (1981) fassarar D. Idris da *Soyayya Ta Fi Kuxi* (1982) na H. A. Alqali da *Mugunta Guzurin Wuya* (1984) na G. I. Maigari da kuma *Bar ni da Mugu* (1986) na Alhaji Qasimu Yero.

Kafin shekarar 1986, an sami littattafai da dama na wasannin kwaikwayo a harshen Hausa waxanda kamfanonin buga littattafai masu zaman kansu suka wallafa. Irin waxannan kamfanoni sun haxa da: UPL da OUP da Ile – Sanmi Press da Ola Printing Press da dai sauransu. Irin waxannan maxaba’u da kamfanonin buga littattafai sun taimaka wajen samar da littattafai na wasannin kwaikwayo da suka haxa da: *Na –*

*Tanko* (1979) na Ibrahim Tajo wanda Ola Printing Press na Kano suka wallafa da *Mutanen Kogo* (1978) na Ahmed Sabir, OUP suka wallafa da *Ai ga Irinta Nan* (1986) na U. D. Katsina, UPL suka wallafa da kuma *Komai Nisan Jifa* (1978) na Usman Hassan wanda Ile Sanmi Press suka wallafa.

Bayan waxannan littattafai an ci gaba da samun wasannin kwaikwayo duk da cewa wasunsu ba su sami wallafawa ba saboda wasu dalilai da ke da dangantaka da tattalin arzikin marubutan. Sai dai a iya cewa tubarkalla tun da an sami littattafai da dama da suka haifar da nazarin wasannin kwaikwayo a harshen Hausa tun daga wancan lokaci kawo yanzu.

### **1.5.3 Ma'anar Salo da Sarrafa Harshe**

Salo, wani babban fage ne wanda babu wanda zai bugi qirji ya ce ga iyakarsa, don kuwa salo yana daga cikin ginshiqai na wallafa ko a waqa ko kuma a rubutun zube.

Gusau (2003:54) ya bayar da ma'anar salo da cewa, "Salo wata hanya ce da ake bi a nuna gwaninta a cikin furuci ko rubutu, kuma yana nuna yadda mutum ya shirya wani abu ta bin yanayin harshensa da zavar

abubuwan da suka dace game da abin da yake son bayyanawa”. Daga nan ne za a iya tantance salo mai sauqi ne ko mai tsauri, mai daxi ne ko mai armashi, ko kuwa mai kashe jiki ne marar karsashi ko mai qosarwa da dai sauransu.

Mukhtar (2004:34) ya ce, “Abubuwan da akan nazarta a qarqashin salo, wanda kuma daga kansa ake yanke hukunci a ce salon marubuci ya qayatar, ya yi armashi ko kuma ragon salo ne da shi, sun haxa har da nazarin irin kalmomin da ya yi amfani da su wajen gina labarinsa da kuma adon magana da karin magana da maganganun hikima da kuma tsarin ginin jimlolinsa.”

Yahya (2004:5) ya bayyana salo da cewa “Salo na iya zama hanyar gudanar da abu wato furuci ko rubutu. Sannan abubuwan da aka yi amfani da su wajen qawata furuci ko rubutu, salo ne kuma da su ne ake adonta harshe da ake amfani da shi. Hikimomi da hanyoyin kaifafa zance ko ma’ana da dabarun sarrafa harshe da sauransu, duk abubuwa ne masu tallafa ko ayyana salo a furuci ko rubutu.

Xangambo (2007:54) ya ce “bisa jimla a iya cewa salo shi ne hanyoyi ko dabarun isar da saqo. Za a iya bayyana salo kamar haka:

- Salo wani yanayi ne da ya qunshi zavi a cikin rubutu ko furuci.

Wannan yana nufin amfani da wata kalma ko lafazi ko yanayi ko hanya ko tunani a maimaikon wani.

Haka kuma ya qara da cewa “iya tantance salo ne cikin rubutu bisa la’akari da hanyoyi biyar da za a gane shi.

- Miqaqqen salo wato salo na kai tsaye mai sauqin ganewa.
- Salo mai armashi/mai karsashi. Shi ne salon da ya gamsar ta hanyar karsashi da qaqale da burgewa.
- Raggon Salo: Shi ne salo mai kashe jiki kuma marar gamsarwa.
- Tsohon salo/sabon salo: salo da ake yin amfani da tsofaffin hanyoyi ko sababbi don isar da saqo. Yana iya zama mai gamsarwa ko akasin haka.
- Salo mai sarqaqiya/mai tsauri: Shi ne salo mai wahalar ganewa saboda tsaurin saqon manufofi ko tsauraran kalmomi.

Bilkisu (2012:16) ta bayyana ma’anar salo da cewa, “Shi ne duk wata kafa da marubuci ya yi amfani da ita domin isar da saqo da kyautata kwalliyar rubutunsa, musamman ta amfani da salon harshe”.

Yahya (2016, sh: 29) shi ma ya bayyana ma'anar salo guda huxu kamar haka:

- Salo yana nufin dabara ko hanya ko wayo.
- Salo kwalliyar magana ce mai tasiri kan mai jinta.
- Salo shi ke bayyana saqo, shi ke kai saqo inda aka nufa da shi.
- Salo dabara ce ko hanya mai yin kwalliya ga abu domin abin ya kwarzanta ko ya bayyana.

Salo shi ne ja gaba wajen tafiyar da kowane irin rubutu, domin da salon marubuci ake yanke hukunci, a kan irin abin da ya yi, ma'ana dabara ce ta yadda marubuci yake saqa zaren tunaninsa da hikima ta yadda zai sarrafa manufarsa da nufin qayatar da mai karatu ko sauraro.

#### **1.5.4 Ma'anar Sarrafa Harshe**

Xangambo (2007:54) ya bayyana ma'anar sarrafa harshe da cewa "Hanya ce ta amfani da harshe a cikin waqa (nahawu) duk da cewa ba za a iya raba shi da salo ba, domin kuwa wani lokaci a sarqe suke. Wannan hanya ta qunshi yadda marubuci yake zavar kalmomi da tsarin jimloli da kuma irin yadda yake amfani da su wajen isar da saqonsa ga jama'a."

Sarrafa harshe kuwa, ya shafi duk wasu sigogi da marubuci yake amfani da su waxanda suka danganci amfani da kalmomi masu dangantaka da juna da baqin kalmomi ko na aro daga wasu harsunan da kuma amfani da maganganun azanci da suka shafi karin magana da zambo da habaici da qarangiya da sauransu.

Salo da sarrafa harshe sukan taka muhimmiyar rawa a lokacin da mutum yake rubutu ko ma wane iri ne, musamman salo da yake zama ginshiqi mai cin gashin kansa, wanda kusan a iya cewa shi ne ruhi na rubutu.

## **1.6 Taqaitaccen Tarihin Gasar Injiniya Bashir Qaraye**

Injiniya Bashir Muhammad Qaraye, wani tsohon Kwamishina ne a jihar Kano a zamanin mulkin tsohon gwamnan soja marigayi Kanar Abdullahi Wase (1993 – 1996). Allah ya yi masa rasuwa a watan Yuli, 2003<sup>4</sup>. Kafin rasuwarsa ya kasance shi mutum ne mai sha'awar adabi da karance - karance musamman qirqirarrun labarai na Hausa. Bayan rasuwar tasa ne, sai xaya daga cikin matansa wato Hajiya Bilkisu A. Bashir Qaraye ta yi tunanin samar da wata hanya da za a riqa tunawa da

---

<sup>4</sup> Hira da Alhaji Aminu Yahaya 5/4/2017

mijinta musamman kan sha'awarsa ta son qirquirarrun labarai. Don haka tunanin saka gasa ta rubutun adabi na Hausa, ta kuma haxa kai da Qungiyar Marubuta ta Qasa reshen Abuja (Association of Nigerian Authors, Abuja Chapter) don su aiwatar da gudanar da gasar. Ita Hajiya Bilkisu za ta xauki nauyin gasar da ba da kyaututtuka ga marubuta uku na farko da suka sami nasara, su kuma qungiyar za su gudanar da gasar su kuma ba da takardun shaida na gasa. An fara wannan gasa ne a shekarar 2007. Haka kuma an shirya za a riqa gudanar da wannan gasa shekara – shekara. Gasar shekarar 2009 ita ce ta uku a jerin wannan gasa da aka gudanar.

### **1.6.1 Gasar 2009<sup>5</sup>**

A wannan gasa ta Injiniya Bashir Qaraye ta shekarar 2009 an sami marubuta da dama da suka shiga gasar da labaransu daban – daban. Waxanda suka haxa da qirquirarrun labaru na zube da na wasan kwaikwayo. A vangaren rubutaccen wasan kwaikwayo, littattafai biyar ne suka shiga gasar, amma uku na farko ne suka sami nasara. Ga jerin

---

<sup>5</sup> Na sami tarihin daga Zaharaddin M. Kalla shugaban ANA reshen Kano 4/4/2017

littattafan daga na bisa matsayinsu a gasar, daga na xaya zuwa na biyar kamar haka:

Ado Ahmad Gidan Dabino - Malam Zalimu

Kabiru Yusuf Anka - Kowa ya yi da Kyau

Khalid Imam - Sodangi

Ibrahim Mahmoud & K. Gwarzo - Gyara Kayanka

S. B. Yakasai - Tsakanin Xan'adam

## **1.7 Tarihin Rayuwar Marubatan da aka Nazarci**

### **Littattafansu**

Wajen nazarin rubutattun qagaggun labarai, yana zamowa wajibi a yi nazarin tarihin marubutan irin waxannan wasannin kwaikwayo, saboda irin tasirin da rayuwarsu kan yi cikin rubuce – rubucensu. A nan an kawo taqaitaccen tarihin marubuta littattafan wasan kwaikwayo ne da suka ci gasar Injiniya Bashir Qaraye ta shekarar 2009. Ga su kamar haka:

#### **1.7.1 Ado Ahmad Gidan Dabino<sup>6</sup>**

---

<sup>6</sup> An sami tarihinsa a hira da aka yi da shi 28/3/2016

An haifi Ado Ahmad Gidan Dabino a ranar 1 ga Junairu, 1964 a garin Xanbagina da ke Qaramar Hukumar Dawakin Kudu a jihar Kano, amma an yaye shi a unguwar Zango Barebari kusa da gidan Alhaji Baba Nabegu.

Ado Ahmad ya yi karatunsa na allo a makarantar Malam Rabi'u Zangon Barebari, sai kuma ya halarci makarantar islamiyya ta Sheikh Tijjani na 'Yanmota. Ado Ahmad bai sami shiga makarantar boko ba, domin ya tashi a matsayin maraya, don ana haihuwarsa, Allah ya yi wa mahaifinsa rasuwa. Saboda haka, bai sami gatan shiga makarantar boko ba sai da ya shekara ashirin da xaya, sannan ya halarci makarantar ilimin manya ta Masallaci a shekarar 1984 inda ya shekara biyu ya yi karatun firamare. Daga nan sai ya wuce zuwa Makarantar Sakandire ta Warure wadda ake yi da dare a shekarar 1986 inda ya shekara huxu ya kuma sami shaidar karatun sakandire a shekarar 1990. Daga nan bai sake ci gaba da karatun boko ba, sai a shekarar 2005 zuwa 2006 ya halarci Jami'ar Bayero Kano vangaren sashen koyon aikin jarida ya yi karatun diploma ta qwararru a kan aikin jarida. Sannan ya yi kwas guda biyu a vangaren karatun makafi tsawon shekaru biyu. Haka kuma ya yi kwas na

aikin kafinta a qarqashin Hukumar Yaxa Ilimin Manya a Gwauron Dutse. Bayan waxannan harkoki da suka shafi ilimi, Ado Ahmad ya yi kwasakwasai da suka shafi harkokin rubutu da wasan kwaikwayo.

Abin da ya ja ra'ayin Ado Ahmad ya fara rubutu shi ne, tun yana qarami akwai wata yayarsa mai suna Binta da ita suke shirya wasan kwaikwayo su xauka a rukoda. A lokacin yakan yi muryoyi da yawa. Wato ya yi ta xan yaro, ya yi ta mace. Tun daga nan kuwa sai ya zama yana da sha'awar rubuce – rubuce, amma na wasiqu na abokai, da ake samu a cikin mujallu irin su Ikebe da Lolly wanda ake kira a Turance 'Pen Pals'. Wannan yawan rubuta wasiqua har sai da ta kai lokacin yana makarantar manya ta masallaci, shugaban makarantar Barden Madakin Kano Alhaji Garba Babanladi ya nemi ya san waye Ado Ahmad, saboda duk lokacin da aka je gidan waya don xauko wasiqu, kusan kashi casa'in na wasiqun nasa ne. A lokacin da suka haxu da shi sai ya tambaye shi, wane irin wasiqu ne haka yake rubutawa? Sai ya ce, wasiqu ne na abokai waxanda suke arewaci da kudancin qasa waxanda suka haxu a dandalin sa da zumunta na cikin jaridu da mujallu.

Tun a shekarar 1985 kuwa zuwa 1986, Ado Ahmad yake rubuta gajerun labarai yana aike wa da su sashen Hausa na gidan rediyon Duchwelle da ke Jamus. Ana karanta labaran nasa a wani shiri na tava – ka – lashe tsawon mintuna goma zuwa sha biyar. Daga nan sai aka ba shi shawarar ya fara faxaxa waxannan gajerun labarai zuwa littafi. to daga nan fa sai ya faxaxa wasu ya kuma qara da sababbin labarai.

Littafin Ado Ahmad na farko da ya fara rubutawa shi ne *Hattara Dai Masoya*, amma ba shi ya fara fitowa kasuwa ba, sai ya fitar da littafinsa *In Da So Da Qauna*. An buga shi a shekarar 1990. Daga nan kuma sai ya fitar da *Hattara Dai Masoya* wanda ya jawo masa baqin jini musamman a wurin makaranta mata waxanda suka riqa aiko masa da wasiqu na vatanci da cin mutunci saboda ya tava mata sosai a littafin. Saboda tauraron littafin ya wulaqanta tauraruwar littafin don ta zurfafa a son sa. Bayan waxannan littattafai biyu, ya kuma rubuta wasu littattafan da suka haxa da: *Wani Hanin ga Allah da Masoyan Zamani da Duniya Sai Sannu da Malam Zalimu da Daqiqa Talatin da Mata da Shaye – Shayan Kayan Maye*. Sai kuma waxanda yake rubutawa a yanzu da ba su fito ba, su ne: *Rabuwa* wanda ya qunshi labarin kansa, sai kuma *Gani da*

*Ido* shi ma labari ne nasa da ya qunshi irin tafiye – tafiye da ya yi zuwa qasashen Turai da irin abubuwan da ya gani da bambancin al’adu da addini.

Haka kuma Ado Ahmad ya ziyarci qasashe da dama don gabatar da takardu. Wuraren da ya ziyarta sun haxa da, Jami’ar ‘Humberg’ da SOAS da kuma Adis Ababa a xakin taro na Majalisar Xinkin Duniya. Sannan kuma ya sami nasarori da dama kan abin da ya shafi rubutu, domin a jami’o’in qasashen waje an karanta littattafansa da dama. Kamar a Amurka da jami’ar Colon an karanta littafinsa mai suna *In Da So Da Qauna* da ma wasu da ya ce bai sani ba. haka kuma ana samun littattafansa a cikin manyan xakunan karatu na duniya. Haka ma a vangaren abin da ya shafi yanar gizo – gizo, idan aka shigar da sunansa za a tarar da irin ayyukansa da aka adana a wasu wurare daban – daban na yanar gizon. Cikin ayyukansa akwai wata takarda da ya gabatar a Jami’a a kan ‘Labaran Soyayya, Samuwarsu da Bunqasarsu’ wadda ya yi ta da Hausa aka fassara ta a Jami’ar Humberg cikin harshen Turanci. Ya yi takardar ne a lokaci guda da ta Farfesa Abdallah Uba Adamu, sai dai shi tasa da Turanci ya yi. Daga baya aka mayar da takardun nasu

suka koma littafi. Wannan ba a sayar da shi a qasar nan, sai dai a yanar gizo ko kuma a can qasar Jamus xin.

Ado Ahmad ya sami kyaututtuka da daman a yabawa da aikinsa a kan harshe da al'ada da adabi da harkokin qungiyoyin kyautatuwar al'umma. Kyauta ta farko mafi girma wadda aka ba shi ita ce ta Inuwar Jama'ar Kano wadda a cikin wajen

Ado Ahmad Gidan Dabino ya yi aure a shekarar 1992 da mai xakinsa Halima. Allah kuma ya azurta su da haihuwar 'ya'ya biyar da suka haxa da: Fatima da Ahmad da Aisha da Hajara da kuma Adam.

### **1.7.2 Khalid Imam<sup>7</sup>**

Khalid Imam malamin makaranta ne, mai matuqar sha'awar bincike – bincike da karance – karance da kuma rubuce – rubuce wanda ya yi shuhura a fagen rubuta sharhi a jaridu da mujallu. Haifaffen unguwar Yakasai da ke cikin birnin Kano. Khalid qwararren marubuci ne na wasan kwaikwayo da waqe, har ma ta kai shi ga zama zakara a fagen rubuta wasannin kwaikwayo har sau biyu.

---

<sup>7</sup> An sami tarihinsa a hira da aka yi da shi a ranar 30/3/2016

A shekarar 2009, Khalid ya yi nasarar lashe kyautar tagulla a gasar qasa ta rubuta wasan kwaikwayo cikin harshen Hausa da aka shirya don tunawa da marigayi Bashir Qaraye a can birnin tarayya Abuja. Haka kuma a shekarar 2010 ya sake lashe kyautar zinare a gasar jiha ta rubutun wasan kwaikwayo cikin harshen Turanci wanda Hukumar Karvar Qorafe – Qorafe da Hana Cin Hanci da Rashawa ta jihar Kano ta shirya don tunawa da ranar yaqi da cin hanci da rashawa ta duniya.

A fagen rubuta waqa kuwa, a shekarar 2013 ne marubucin ya yi bajintar zama musulmi xan arewa kuma Bahaushe na farko da ya shiga cikin mashahuran zakaru uku na gasar qasa da qasa da aka fi sani da ‘Korean – Nigeria Poetry Feast’ ta hanyar lashe kyautar tagulla a gasar shekara – shekara a fagen rubuta waqe da harshen Turanci.

Wata babbar nasarar kuma ita ce, a shekarar 2014 xalibansa mata masu koyon rubutu a qarqashinsa suka kafa tarihi na zama xalibai na farko a Nijeriya da suka lashe kyaututtukan zinariya da azurfa da tagulla da aka tanada a fagen gasar xaliban sakandire na rubuta waqa da harshen Turanci ta qasa da qasa wato ‘Korean – Nigeria Poetry Feast’ wadda aka gudanar a can birnin tarayya Abuja.

Marubucin mamba ne a kwamitin qoli na qungiyar marubuta ta qasa (ANA) wanda uwar qungiyar ta kafa don koya wa xaliban makarantun sakandare dabarun rubutu. A kwamitin an xora masa alhakin tsarawa da kula da duk ayyukan kwamitin a jihar Katsina, kuma a sakamakon nasarar aikin da kwamitin nasu ya yi suka buga cikakken littafi wanda ya qunshi rubutun xalibai ‘yan sakandare zalla mai suna ‘Beyond Limits’ a shekara ta 2013.

Khalid qwararre ne a fagen aikin fassara wanda hakan ta sanya yakan yi aikin fassara ga hukumomi da qungiyoyi masu zaman kansu na qasa da qasa kamar su ‘Clinton Health Access Initiatives (CHAI)’. Ya kuma zama Editan littattafai da mujallu da dama, musamman waxanda ake wallafa wa cikin harshen Turanci. Ban da littafin *Sodangi*, marubucin ya wallafa littattafai kamar su *The Song of San Kano* (2010) da *Letter to my Students* (2010) da kuma *A Clan of Madmen* (2013) wanda ya kasance littafi ne na gajerun labarai wanda suka wallafa shi da Ibrahim Shu’aibu.

A shekarar 2011 Inuwar Jama’ar Kano ta karrama marubucin saboda yabawa da gudummawarsa ga al’umma da ciyar da qasa gaba.

Bayan wannan ya karvi lambobin yabo masu yawa daga hukumomi da qungiyoyi masu yawa.

Khalid Imam, mai shekaru arba'in da biyu, yana da aure kuma Allah ya azurta shi da 'ya'ya maza uku: da Khalid (Alhaji) da Shu'aibu (Abu Madayana) da kuma Ahmad.

### **1.7.3 Kabiru Yusuf Fagge**

An haifi Kabiru Yusuf Fagge a unguwar Fagge. Ya fara karatu na alqur'ani a makarantar allo da Islamiyya ta Sabilul Rashad da ke Gyaxi – Gyaxi da Mukhtariyya Islamiyya da ke Fagged a kuma Ihmarul Qur'an (vangaren dare). Ya yi saukar Qur'ani da sauran littattafai kamar su: fiqhu da sira da nahawu da tajawidi da hadisi da sauransu.

Ya fara karatun boko ne a makarantar firamare ta Kurna, sai kuma qaramar sakandare da kuma Kwalejin Fasaha ta Gwamnati (GTC) da ke Qofar Nassarawa. Sannan sai ya wuce Makarantar Fasaha (School of Technology) inda ya sami satifiket a vangaren aikin lantarki. Daga nan kuma sai ya wuce Jami'ar Bayero, Kano inda ya sami shaidar diploma a vangaren aikin jarida. Ya kuma sami shaidar diploma a vangaren na'ura

mai qwaqwalwa a makarantun ‘Online Computer’ da kuma ‘Hands on Computer Institute’.

Kabiru ya qware a wajen sarrafa na’ura mai qwaqwalwa, musammam a vangaren zane da buga rubutu wanda har shaidar satifiket ya samu a cibiyar koyan buga keken rubutu ta ‘Mavis Beacon Typing Institute’ a shekarar 2003 da maki 92 cikin xari.

Ya buga littattafai da jaridu da mujallu masu yawa a bugun na’ura mai qwaqwalwa. Ya kuma tsara shafuka na mujallu da jaridu da kuma tsara bangwayen littattafai da dama.

Marubucin yana da sha’awar aikin jarida da rubuce – rubuce, don haka ya yi aiki a gidajen jaridu kamar haka: Wakiliya (Mujallar Marubuta) inda ya riqe matsayin Mataimakin Edita da Inuwar Marubuta a matsayin marubuci na musamman da Suda a matsayin marubuci da Qwallon Qafa (Mujallar Labarin Wasanni) a matsayin Mataimakin Edita da Muryar ‘Yanci (Jaridar Labaran Qaramar Hukumar Fagge) a matsayin Edita da Masoya (Mujallar Labaran Rayuwa da Soyayya) a matsayin Edita da kuma Kakaki (Mujallar Kare Ra’ayin Qaramar Hukumar Fagge) ita ma a matsayin Edita.

Haka kuma ya yi rubuce – rubuce da dama a jaridu da mujallu na qasar nan. Ya wallafa littattafai sama da 16.

### **Naxewa**

Kamar yadda aka gani, bayanan da suka gabata suna yin sharar fage ne ga wannan aikin bincike. Bayanai ne da suka qunshi shimfixa tun daga kan dalilai da manufa da hasashen da aka yi kan binciken. Sannan aka kawo ma'anar wasan kwaikwayo zuwa samuwarsa da bayanin salo da sarrafa harshe. Haka kuma an kawo bayanai da suka qunshi tarihin gasar rubutu ta 2009 a qarshe kuma aka kawo tarihin marubutan da aka yi nazarin littattafansu.

## **BABI NA BIYU**

### **BITAR AYYUKAN DA SUKA GABATA**

#### **2.0 Shimfixa**

A babin da ya gabata an bayyana ma'anar wasan kwaikwayo da samuwarsa da samuwar rubutaccen wasan kwaikwayo da ma'anar salo da sarrafa harshe. An kuma kawo dalilan da suka sa aka gudanar da wannan bincike da manufar binciken da iyakancewarsa da hasashen da aka yi kan binciken. An kuma kawo tarihin gasar da aka xauko littattafan da aka yi nazari da kuma tarihin marubuta waxannan littattafai. A wannan babi kuwa an yi duba ne ga ire – iren ayyukan da aka yi a baya masu alaqa da wannan bincike da aka gudanar.

Duba ga ayyukan da masana da manazarta suka gudanar, abu ne da yake mai kyau kuma mai amfani wanda ya zamo wajibi musamman ma a wajen gudanar da bincike irin wannan na ilimi wanda yake buqatar zurfafa bincike a kan ayyukan da suka gabata don samun qarin haske da kuma guje wa maimaita aikin da aka riga aka yi. Don kuwa Hausawa kan ce, “daga na gaba ake gane zurfin ruwa” kuma “waiwaye adon tafiya.

Babu shakka an gudanar da ayyukan bincike da rubuce-rubuce masu yawa a kan adabin Hausa waxanda kuma suke da alaqa da wannan aikin bincike, waxanda kuma suka yi qarin haske tare da xora wannan bincike a kan hanya.

## **2.1 Kundayen Bincike**

Wannan kashi ya qunshi kundayen bincike waxanda aka yi nazarin adabin Hausa a matakan ilimi daban-daban. Daga cikin ayyukan da yanzu aka ci karo da su, tun daga kan ayyukan bincike na digiri na uku (Ph.D) da digiri na biyu (M.A) da kuma digiri na xaya (B.A). Ga su kamar haka:

### **2.1.1 Kundayen Binciken Digiri na Uku**

Mukhtar, (1990) a cikin kundan digirinsa mai suna “A Stylistic Study of Sulaiman Ibrahim Katsina’s Hausa Novels” ya yi nazarin salon da marubuci Sulaiman Ibrahim Katsina ya yi amfani da shi a cikin littattafansa guda uku da suka haxa da *Mallakin zuciyata* da *Turmin Danya* da kuma *Tura ta kai Bango*. Ya kawo ra’ayoyin masana daban-

daban dangane da abin da ya shafi salo, sannan kuma ya qalailaice duk wasu abubuwa da suka danganci dabarun magana a cikin waxannan littattafai da ya yi nazari.

Dangantakar wannan binicke da wannan ba ta wuce na cewa dukkansu suna magana ne a kan nazarin salo ba. Sai dai shi a nasa ya yi nazarin salon wani marubucin qagaggun labarai ne cikin littattafansa guda uku, wannan aiki da za a gabatar kuwa zai kwatanta salo da sarrafa harshe ne a wasu littattafan wasannin kwaikwayo guda uku na gasar 2009.

Adamu, (2002). A kundin digirinsa na uku mai suna “A Stylistic Study of Hausa Classic Novels: *Shaihu Umar*, *Ruwan Bagaja* da *Kitsen Rogo*”, Manazarcin ya yi nazarin salon kowane labari kuma ya yi nazarin sarrafa harshe, inda ya fito da adon harshe da nahawun da suka yi amfani da shi a littattafan. Sannan kuma ya fito da jigon kowanne littafi da darajojin littattafan. A qarshe kuma ya yi qoqarin daidaita hanyoyin nazarin salon harshen Turanci da na Hausa domin samun daidaito a wajen nazarin salon qagaggun labarin harshen Turanci da na Hausa.

Alaqar da take tsakanin wannan bincike da wannan ita ce dukkansu sun shafi nazarin salo ne a cikin rubutaccen adabi, a inda binciken nasa ya shafi nazarin salo a cikin wasu zavavvun qagaggun labarai, wannan aiki kuwa zai yi nazarin salo ne da sarrafa harshe a cikin rubutun wasannin kwaikwayo na gasar 2009.

Asiya, (2012), a kundin digirinta na uku mai suna “*Magana jari ce (1-3): Nazarin Salo da Sarrafa Harshe*”, ta nazarci salo da dabarun jawo hankali na littatin magana jari ce tun daga kan littafi na farko har zuwa na uku. Dabarun jawo hankalin da aka yi nazarinsu su ne: xarsau da baxoki da amfani da addini da hoton zuci da adon magana da sauransu. A qarshe ta fito da irin dabarun da ake sarrafa harshe da su a cikin qagaggun labarai waxanda suka haxa da azancin magana da amfani da kalmomi da makamantansu. Ta qare da yadda marubucin ya yi amfani da karin harshe da karin magana da sauransu.

Wannan bincike yana da alaqa da wannan domin mai binciken ta yi nazarin salo da harshe ne a qagaggen labari ba a wasan kwaikwayo ba. Bambancinsu da wannan shi ne kwatanta salo da sarrafa harshe ne a wasu littattafan wasannin kwaiwkayo guda uku ne na gasar 2009.

Bilkisu, (2012), a kundin digirinta na uku mai suna “Kwatanta Salon Rubutun Bilkisu Ahmad Funtuwa da Bilkisu Yusuf Ali a Ma’aunin Harshe” ta yi nazarin salo ne ta fuskar harshe tsakanin rubutun wasu marubuta mata guda biyu. Ta yi bayanin yadda marubutan suke gina jimlolinsu da sakin layi da yawan shafuka. Haka kuma ta fito da abubuwan da suka danganci rukunan nahawu kamar suna da aikatau da bayanau da siffatau da sauransu.

Wannan aiki yana da alaqa da wannan bincike, saboda dukkansu sun tavo abin da shafi kwatancin salo a cikin rubutaccen adabi, sai dai wannan aiki na Bilkisu ya yi nazarin salon rubutun wasu marubuta qagaggun labarai ne mata guda biyu ta fuskar harshe. Wannan binicke kuwa da za a gabatar zai kwatanta salo da sarrafa, harshe ne a wasu littattafan wasannin kwaikwayo guda uku na gasar 2009.

Halima, (2012), a kundin digirinta na uku mai suna “Kwatanta Tubalan Gina Jigo Tsakanin Rubutattun Waqoqi da Qagaggun Labarai na Hausa”, ta yi nazari da kawo ma’anar jigo da ire – irensa da yanaye – yanayensa, ta kuma kawo dabarun da ake bi a gina jigo. Sannan kuma ta kawo ma’anar tubalan gina jigo da ire – irensu. Haka kuma ta kawo

ma'anar kwatantawa da nau'o'inta da hanyoyinta. A qarshe kuma ta kawo yadda ake gina jigo da tubalan da ake amfani da su wajen gina jigon cikin rubutattun waqoqi, da kuma littattafai, sannan kuma ta kwatanta waxannan mabambantan vangarorin adabi biyu tare da xora su a kan sikeli tare da bayyana inda suka yi kamanceceniya da kuma inda suka bambanta.

Wannan aiki yana da alaqa da wannan bincike, saboda dukkaninsu suna magana ne a kan kwatanci tsakanin rubutaccen adabi. Sai dai a lokacin da bincike nata yake yin bayani kan kwatancen tubalan gina jigo tsakanin rubutattun waqoqi da kuma qagaggun labarai. Wannan bincike kuwa da aka quduri aniyar yi, zai kwatanta salo ne da sarrafa harshe tsaknain rubutatun wasannin kwaikwayo na gasar 2009.

Xanmaigoro (2013), a kundan digirinsa na uku mai suna "Rubutaccen Wasan Kwaikwayo na Hausa, Nazarin Sigoginsa ta Madubin Ra'o'i Zahirancin Siga da Aiwatarwa, inda ya yi nazarin jigo da salo da sarrafa harshe da zubi da tsari cikin wasu littattafai na wasannain kwaikwayo guda goma sha xaya waxanda suka haxa da *Turbar Qudus* da *Tarihin Rabeh* da *Six Hausa Plays* da *Wasan Marafa*

da *Jatau na Kyallu* da *Ai ga Irinta nan* da *Taura Biyu* da *Abin da ka Shuka* da *Kukan Kurciya* da *Ruwan Bagaja* (wasan kwaikwayo) da *Abin Da Kamar Wuya*.

Alaqar wannan aiki da wannan ita ce dukkaninsu suna magana ne a kan rubutattun wasannin kwaikwayo. Sannan kuma a binciken nasa ya tavo vangare na salon sarrafa harshe. Amma a inda suka bambanta da nawa shi ne kowane littafin da ya yi nazari daban ne, ni kuma nawa bincike zai yi nazari ne a kan wasu littattafai na wasannin kwaikwayo guda uku na gasar 2009 na:

### **2.1.2 Kundayen Binciken Digiri na Biyu**

Haruna, (1995) a kundin digirinsa na biyu mai suna “Element of Tragedy in Hausa Literary Drama: A Case Study of *Jatau na Kyallu* and *Kulva na Varna* ya yi bayanin wasan kwaikwayo da asalinsa da rabe-rabensa da kuma yawan littattafan wasan kwaikwayo zuwa wannan lokaci. Haka kuma a cikin kundin nasa ya yi bayanin wasannin kwaikwayo na ban tausayi da yadda Hausawa suke kallonsu da matsayinsu a rubutattun wasan kwaikwayo na Hausa inda ya xauki

wasanni biyu na ban tausayi inda ya duba jigo da zubi da kuma taurarin wasannin.

Alaqar wannan bincike da wannan ita ce ta fuskar rubutaccen wasan kwaikwayo. Misali a nasa binciken ya yi nazarin jigon ban tausayi cikin wasu littattafan wasannin kwaikwayo, wannan binciken kuwa zai yi nazarin salo da sarrafa harshe ne cikin wasu littattafan wasannin kwaikwayo na gasar 2009.

Salamatu, (1995), a kundin digirinta mai suna “The Studies of Women in Hausa Literature: A Focus on Hausa Plays”, inda ta yi nazari a kan rayuwar mata a cikin iyali da kuma yanayin auren mace, kamar auren dole da auren mace fiye da xaya da kuma abin da ya shafi kishi da kuma bambancin da mata kan samu ta fuskar aikin gwamnati, ko ilimi ko gado ko ta fuskar musgunawa da sauransu. Haka kuma da irin matsayin mace a kan gulma da makirci da sauransu. Ta yi amfani da waqoqi wajen fito da matsayin mace ta kuma kawo misalan kishi a cikin tatsuniya.

Ta fuskar wasan kwaikwyao kuwa ta fito da hoton mace a cikin wasan kwaikwayo inda ta yi amfani da wasannin kwaikwyao na *Kulva na Varna* da *Ai ga Irinta nan*.

Alaqar wannan aiki da wannan ita ce duk suna magana ne a kan nazari da ya shafi littattafan wasannin kwaikwayo. Ita nazarin nata ya kevanta ne a kan nazarin matsayin mace cikin adabin Hausa, wannan nazari da za a gudanar kuwa zai yi duba ne ga salo da sarrafa harshe cikin wasu rubutattun wasannin kwaikwayo na gasar 2009.

Dija, (1997), a cikin kundan digirinta na biyu mai suna “Adon Harshe a Cikin Rubutaccen Adabin Hausa”, ta kawo ma’anar adon harshe ta kuma yi nazarin sigogin adon harshe a cikin rubutu. Haka kuma ta bayyana nau’o’in adon harshe a Hausa. Ta yi bayani a kan salon mutuntarwa da dabbatarwa da sauransu. Sannan kuma ta nuna yadda waxannan nau’oin suke karaxe rubutaccen adabin Hausa da ya qunshi rubutattun waqoqi da qagaggun labarai da kuma wasan kwaikwayo.

Alaqar wannan bincike da wannan ita ce duk suna qarqashin rubutaccen adabi. Haka kuma a nata da yake ta kalli wani vangare daga cikin salo da sarrafa harshe, binciken da za a gudanar yanzu ya shafi

kwatanta salo da sarrafa harshe ne gaba xaya a wasu littattafan wasannin kwaikwayo guda uku na gasar 2009.

Rabi, (1998), a kundin digirinta mai suna “Nazarin Jinsi a Adabi: Tsokaci kan Matsayin Mace a Rubutaccen Wasannin Kwaikwayo na Hausa”, ta kasa binciken nata zuwa babi bakwai ta yi nazari a kan wasu rubutattun wasannin kwaikwayo na Hausa, sannan ta shigo da yadda ake nuna matsayin mata da maza a wasannin kwaikwayo na Hausa.

Alaqar wannan binicke da wannan ita ce dukkaninsu suna magana ne kan nazari a kan rubutattun wasannin kaikwayo. Sai dai inda aka bambanta shi ne ita ta fito da matsayin da ake ba wa mata a rubutaccen wasan kwaikwaiyo, wannan aiki kuwa zai yi duba ne a kan salo da sarrafa harshe na littattafai na wasannin kwaikwayo na gasar 2009.

Habiba, (2014), a kundin digirinta na biyu mai suna “Kwatanta salo da sarrafa harshe a waqar Mikiyar zuhudu ta Abdulqadir Alhassan Babajo da Littafin *Mace Mutum* na Rahama Abdulmajid”, binciken nata ya kwatanta salo da sarrafa harshe a tsakanin sassan adabi guda biyu, wato rubutacciyar waqa da kuma littafin qagaggun labarai, wanda a ciki ta yi nazarin salo da sarrafa harshe a cikin matanonin biyu na adabi. A

cikin waqar mikiyar zuhudu ta yi nazarin salo ta fuskoki da suka haxa da: kwatantawa da jinsintarwa da kalmomin fannu da zubi mai jan hankali da kuma samarwa da korewa. Dangane da sarrafa harshe kuwa a waqar, ta yi nazarin ne ta fuskar amfani da kalmomi da karin harshe da karin magana da kuma tsarin jimla. A littafin *Mace Mutum* kuwa, ta yi nazarin salonsa ne ta fuskar xarsau da baxoki da hoton zuci da kuma dabarun jawo hankali waxanda suka qunshi hanyoyi na sarrafa harshe. A qarshe kuma sai ta kwatanta waxannan matanoni na adabi ta waxannan fuskoki da ta yi nazari.

Babu shakka wannan aiki nata ya zama tamkar wata fitila ce da ta haskaka wannan bincike domin kuwa duka binciken biyu suna bayani ne a kan kwatanta salo da sarrafa harshe. Sai dai a lokacin da nata aikin ya kwatanta salo da sarrafa harshe tsakanin rubutacciyar waqa da littafin qagaggun labarai, wannan bincike kuwa da aka qudiri aniyar gudanarwa zai kwatanta salo ne da sarrafa harshe a tsakanin littattafan wasannin kwaikwayo ne gasar 2009.

### **2.1.3 Kundayen Binciken Digiri na Xaya**

Wambai, (1994), a kundin digirinsa na farko mai suna “Nazarin Jigo da Salon littafin *Kitsen Rogo*, ya kawo tarihin mawallafi da muhimmiyar hanyar nazarin rubutun zube. Sannan ya yi nazarin babban jigo da qananan jigogin littafin da kuma dacewar jigon. A qarshe ya yi nazarin salon littafin da taurari da wurare da amfani da harshe da yanayin ba da labari da kuma ra’ayin manazarci.

Wannan bincike da wannan suna da alaqa kasancewar dukkansu suna magana ne a kan nazarin littafi. Sai dai lokacin da wannan bincike yake nazarin jigo da salon qagaggen labari na *Kitsen rogo*, wannan bincike kuwa ya shafi kwatanta salo da sarrafa harshe ne a wasu littattafan wasannin kwaikwayo na gasar 2009.

Khalis (1995) a kundin digirinsa mai suna “Kwatancin Wasan *Jatau na Kyallu* da *Halayen Matan Hausawa*”. a wannan bincike ya yi nazari a kan littafin *Jatau na Kyallu* da dangantakarsa da halin matan Hausawa yadda ake gudanar da shi, da gargaxi da illar auren karuwai sannan ya yi sharhin wasan tare da nuna yanayin zaman Hausawa dangane da wasan *Jatau na kyallu*.

Wannan aiki na da alaqa da wannan bincike, domin dukkaninsu suna magana ne a kan rubutaccen wasan kwaikwayo, bambancin da ke tsakaninsu kuwa shi ne shi ya xauki littafin wasan *Jatau na kyallu* ne, amma a bincike da za a gudanar za a yi nazari ne na salo da sarrafa harshe a kan littattafan wasan kwaikwayo na gasar shekarar 2009.

Abdullahi (2001), a kundin digirinsa na farko mai suna “Gudummawar Wasan Kwaikwayon Hausa Wajen Wayar da kan al’umma”, ya yi bayani a kan wasan kwaikwayo, da hanyoyi qirqirarsa da rabe-rabensa da ginshiqa gininsa da muhimancinsa da qoqarinsa na wayar da kan al’umma, inda ya xora nazarinsa a kan littafin *Jatau na kyallu* da *Uwar Gulma*.

Wannan bincike yana da alaqa da wannan don kuwa dukkansu wasan kwaikwayo suke magana a kai, sai dai inda suka bambanta shi ne shi ba vangaren salo da sarrafa harshe ya xauka ba, zai yi bayani ne kan yadda ake wayar da kan al’umma ta fannin wasannin kwaikwayo kuma bincikensa ya tsaya kan wasu littattafin wasan kwaikwayo ne ba waxanda suka ci gasar ta shekarar 2009.

Panda (1993) a kundin digirinsa mai suna ‘Muhimmancin Wasan Kwaikwayo Dangane da Ilimantar da Al’ummar Hausawa’ ya kawo ire – iren wasan kwaikwayo tare da kawo ginshiqan abubuwan da ake yin la’akari da su wajen gina wasan kwaikwayo da kuma kawo muhimmancin wasan kwaikwayo ga al’ummar Hausawa ta fuskoki daban – daban waxanda suka shafi rayuwar al’ummar Hausawa ta fuskar addini da tarbiyya da gargaxi da faxakarwa da dattijantaka da soyayya da zumunci da zaman tare.

Wannan bincike kuwa, yana da alaqa da wannan musamman da yake dukkansu suna magana ne a kan wasan kwaikwayo. Sai dai a lokacin da nasa ya yi nazarin muhimmancin wasan kwaikwayo wajen ilimantar da al’umma, wannan aiki shi kuma ya yi nazarin salo da sarrafa harshe ne cikin wasu littattafan wasan kwaikwayo da suka ci gasar 2009.

Sale (1993) a cikin kundin digirinsa na xaya mai suna ‘Qasimu Yero a Fagen Wasan Kwaikwayo’ ya bayyana yadda irin yawan wasan kwaikwayo da ake da su waxanda suka shafi al’amuran yau da kullum. Misali, zaman lafiyar iyali da ilimi da tarbiyya da kiwon lafiya da siyasa

da kuma ban dariya, domin samar da annashuwa da nishaxi ga jama'a. Dagan an kuma sai ya bayyana rawar da Qasimu Yero ya taka wajen havakawa da raya wasan kwaikwayo ta fuskar waxannan hanyoyi.

Wannan bincike yana da alaqa da wannan, don kuwa dukkansu wasan kwaikwayo suke magana a kai, sai dai inda suka bambanta shi ne shi ba vangaren salo da sarrafa harshe ya xauka ba, zai yi bayani ne kan yadda ake wayar da kan al'umma ta fannin wasannin kwaikwayo kuma bincikensa ya tsaya kan wasu littattfain wasan kwaikwayo ne ba waxanda suka ci gasar ta shekarar 2009.

## **2.2 Bugaggun Littattafai**

Yahaya, (1988), ya rubuta littafi mai suna *Hausa a Rubuce: Tarihin Rubuce-Rubuce Cikin Hausa*, inda ya kawo cikakken bayani dangane da shigowar rubutun ajami da na boko qasar Hausa. Wannan ya zama sanadiyyar samuwar rubutun ajami da na boko cikin Hausa sakamakon hakan ya samar da havakar rubuce rubuce kamar su qagaggun labarai da rubutun waqoqi da kuma rubutaccen wasan kwaikwayo, inda ya bayyana irin gwagwarmayar da Turawa suka yi wajen buxe makarantun boko da xibar 'yan qasa tare da buxe hukumomi

na talifi da na xab'i waxanda suka taimaka wajen samuwar marubuta littattafai na zube da wasannin kwaikwayo da dama.

Littafin yana da alaqa da wannan bincike domin kuwa ya kawo tarihin faruwar al'amura ta yadda har aka san yadda ake samar da rubutattun littattafan wasannin kwaikwayo da jerin sunayensu.

Yahaya da Xangambo (1986), a littafinsu mai suna *Jagoran Nazarin Hausa*, sun kawo hanyoyi da za a yi nazari wasan kwaikwayo na gargajiya da rubutaccen wasan kwaikwayo. An kawo misalin jerin sunayen littattafan da aka buga da marubutan da kuma maxaba'ar da ta buga, sannan da shekarun da aka buga littattafan.

Wannan littafi yana da alaqa da kuma muhimmanci ga wannan aiki domin kuwa ya yi nazari a kan wasan kwaikwayo inda suka bambanta da aikin da za a gudanar, shi ne nazarin kwatanta salo da sarrafa harshe za a yi a wasu littattafan wasannin kwaiwkayo na gasar 2009.

Yahaya, da wasu (1992), a cikin littafinsu mai suna *Darussan Hausa (3) don Manyan Makarantun Sakandare*, sun kawo ma'anar wasan kwaikwayo da rabe-raben wasan kwaikwayo cikin kowane kashi an kuma bayyana yadda wasan kwaikwayo yake tun daga na baka wanda

ake aiwatarwa a gidan rediyo da talabijin da kuma rubutaccen da yadda ake shirya shi.

Wannan littafi yana da alaqa da wannan bincike don an tavo wani vangare na adabi duk da littafin bai fexe wasu daga cikin littattafan na wasan kiwakkwayo ba, amma wannan aiki da aka quduri aniyar yi zai yi nazari ne a kan wasu littattafai na wasan kwaikwayo na gasar shekarar 2009.

Mukhtar (2002), a littafinsa mai suna *Jagoran Nazarin Qagaggun Labarai*, ya yi bayani dangane da hanyoyin da za a bi domin a yi nazarin qagaggun labarai. Haka kuma ya bayyana salo a matsayin ginshiqi, wanda a kansa ne ake yanke hukunci a ce salon marubucin ya qayatar ko ya yi armashi ko kuwa ragon salo ne. ya kuma kawo abubuwan da ake la'akari da su wajen nazarin salon marubuci a qagaggun labarai da suka haxa da nazarin kalmomi da ya yi amfani da su wajen gina labarin da adon magana da karin magana da sauran maganganun hikima da tsarin ginin jimloli. Haka kuma ya kawo dabarun bayar da labari. A qarshe ya kawo ra'ayoyin masana daga mazahabobi daban-daban a kan salo.

Wannan littafi ya yi matuqar qara min wajen aniyar gudanar da wannan bincike, musamman idan aka yi la'akari da abubuwan da ya qunsa dangane da nazarin salo cikin qagaggun labarai. Wannan aiki da za a gudanar kuwa zai kwatanta salo da sarrfa harshe ne a wasu littattafan wasan kwaikwayo.

Mukhtar (2004), a littafinsa mai suna *Introduction to Stylistics Theories Practice and Criticism* vol. I, ya bayyana yadda masana daban-daban suka bayyana ra'ayoyinsu a kan salo, sannan kuma ya dubi salo a rubutattun waqoqin Hausa a inda ya xauki wasu waqoqin ya fito da irin salon da aka yi amfani da shi da nahawun da kuma amfani da varin waqoqinsu. Haka kuma ya kalli salon fina-finan Hausa da kuma yadda salon ginin jimloli yake a qagaggun labaran Hausa. Ya kawo misali daga littattafan *Turmin Danya* da *Mallakin Zuciyata* ya kuma qalailaice su.

Wannan littafi ya qara haske a kan wannan bincike saboda ya yi nazarin wasu qagaggun labarai ta hanyar fito da salon da marubucin ya yi amfani da shi. Sai dai aikin ya bambanta ne da wannan kasancewar za a kwatanta salo da sarrafa harshe ne a wasu littattafan wasan kwaikwayo.

Xangambo (2007), a littafinsa mai suna *Xaurayar Gadon Fexe Waqa* (sabon tsari) ya yi cikakken bayani dangane da hanyoyin nazarin jigo da zubi da tsari da kuma salo da sarrafa harshe na rubutacciyar waqa. Haka kuma ya kawo misalai daban-daban na baitocin wasu daga cikin rubutattun waqoqi ya kuma fexe su. Sannan ya kawo salo da sarrafawa da dabarun jawo hankali, tare da abubuwan da ake la'akari da su yayin da za a yi nazarin sarrafa harshe a cikin waqa.

Wannan littafi yana daga cikin littattafan da ya qara haske ga wannan aiki wajen bayyana yadda ake nazari na wata wallafa.

Wannan aiki ya taimaka wajen yin nazarin salo da sarrafa harshe a cikin littattafan zube har da na wasan kwaikwayo saboda suna da dangantaka.

'Yar'aduwa (2007) a littafinsa mai suna *Wasan kwaikwayo na Hausa, Nau'o'insa da Sigoginsa* ya yi qoqarin kawo tarihin wasan kwaikwayo da samuwar rubutaccen wasan kwaikwayo a sakamakon zuwan Turawa. Haka kuma ya fito da vangarorin uku na wasan kwaikwayo wato na gargajiya da kuma rubutaccen wasan kwaikwayo na zamani da na REDIYO da Talabijin, tare kuma da kawo jerin littattafan

wasan kwaikwayo na zamani wanda yawanci ana gudanar da su a kafafen yaxa labarai wato gidan rediyo da talabijin, wasu kuma qirquirar su ake yi ba na littattafan ba ne tare kuma da bayyana sigogi na wasan kwaikwayo da jigo da yadda ake aiwatar da wasan da kuma abubuwan da mai shirya wasan kwaikwayo zai buqata a yayin gabatar da wasa.

Wannan littafi yana da alaqa da wannan aikin domin ya zama tamkar wani madubi ne wanda ya haskaka wa wannan bincike.

Xangambo (2008), ya rubuta littafi mai suna *Rabe-Raben Adabin Hausa (sabon tsari)*, ya kawo ma'anar adabi da tushensa sannan kuma ya kawo bambancin adabi da al'ada. Sanna ya fahi hasashe a kan rassan adabin, ya kuma kasa adabi zuwa na baka da na zamani, kuma qarqashin kowanne adabi an sami kashe-kashe m isali a qarqashin adabin zamanin akwai rubutun waqoqi da rubutun zube na qagaggun labarai da wasan kwaikwayo, kuma qarqashin kowane kaso an bayyana yadda aka samu rubutattun waqoqi da aka wallafa da kuma qagaggun labarai da bayanin littattafai na gasa ta 1933 da waxanda suka lashe gasar da kuma bayani kan littattafan wasannin kwaikwayo tare da jigoginsu.

Alaqar wannan littafi da wannan bincike ita ce ta fuskar wasan kwaikwayo. Inda littafin ya kawo bayani kan wasan kwaikwayo da kashe – kashensa da ma bayani kan littattafan wasan kwaikwayo da jigoginsu. Shi kuwa wannan bincike da aka gudanar ya yi nazari ne kan kwantancin salo da sarrafa harshe tsakanin littattafan wasannin kwaikwayo da suka lashe gasar 2009.

'Yar'aduwa (2008), a littafinsa mai suna *Nazarin Rubutaccen Wasan Kwaikwayo: Jagoran Nazarin Wasu Littattafan Wasan Kwaikwayo*, ya yi qoqarin bayyana ma'anar wasan kwaikwayo tare kuma da kawo jerin wasu littattafai da ya yi nazarin su, kamar su *Jatau na kyallu* da *Matar Mutum* *kabarinsa* da *Uwar gulma*. Ya kuma xauki kowane xaya daga cikin waxannan littattafai ya yi nazarinsu dangane da bin hanyoyin nazari waxanda masana adabi suka tantance su, irinsu taqaitaccen bayanin littafi da tsari da salo da jigo da sauransu.

Wannan littafi haqiqa yana da alaqa sosai da wannan, musamman ma ta vangaren nazarin wasu zavavvun littattafan wasan kwaikwayo. Sai dai kuma wannan aiki da za a gudnaar zai yi nazari ne ga wasu littattafan wasannin kwaikwayo na gasar 2009.

Gusau (2011), a cikin littafinsa mai suna *Adabin Hausa a sauqage* ya rarraba adabin Hausa zuwa kashi biyu ya kawo adabin baka da rubutacce qarqashin rubutaccen adabin ya kawo rubutattun waqoqi na Hausa da rubutun zube na qagaggun labarai da rubutaccen wasan kwaikwayo na Hausa qarqashin rubutaccen wasan kwaikwayo na Hausa ya kawo nau'o'in rubutaccen wasan kwaikwayo kamar haka: wasan na littattafai da wasa na rediyo da wasa na talabijin da wasa na fina-finai da wasa na majigi da wasa na dandamali da sauransu. Tare kuma da yin bayanin qarqashin kowane kashi.

Wannan littafi yana da alaqa da wannan aikin don kuwa ya tavo wani fanni na adabi da kuma yin bayani a kan rubutaccen wasan kwaikwayo, duk da cewar wannan aiki da aka quduri aniyar yi nazari ne na kwatanta salo da sarrafa harshe a cikin littattafan wasannin kwaikwayo a gasar 2009.

### **2.3 Muqalu da Takardun Ilimi**

Umar (1981), a cikin takardarsa mai suna “Dangantaka da Bambanci Tsakanin Wasan Kwaikwayo da Qagaggun Labarai” ya kawo dangantaka tsakanin wasan kwaikwayo da qagaggun labarai, ya kuma

fayyace dangantakar ne ta kallon irin salon da marubuta ke amfani da shi wajen shimfixa labari, da kuma dangantaka ta wajen jigo, ya kuma bambance tsakanin wasan kwaikwayo da qagaggun labarai ta hanyar kallon yadda ake tsara labarun biyu a cikin wallafa inda ya ce yawanci a wasan kwaikwayo ana amfani da fitowa fitowa wanda a qagaggun labarai sai dai tsari na babi-babi, inda ya kawo misalai a littafin wasan kwaikwayo na *Tabarmar Kunya* da littafin qagaggen labari na *Shehu Umar*.

Wannan takarda tana da alaqa da wannan aikin, don ya bayyana yadda tsarin wasan kwaikwayo yake, da kuma yadda ya bambanta da na qagaggen labari.

Mukhtar (1987), ya gabatar da takarda mai suna “Bitar Nazarce-nazarcen Salo a Cikin Rubutu”, inda ya bi diddigin ra’ayoyin masana da dama dangane da salo, wanda a qarshe ya bayyana cewa:, “salo ba abu ne mai sauqin ganewa ba, saboda duk ta inda ka dubi ma’anarsa a cikin rubutu, to babu shakka za a iya samun kishiyar wannan ma’anar. Don haka ne ya qara bayyana cewa, ba za a iya faxa kai tsaye a ce abu kaza shi ne salo ba” don haka ya bayyana shi da cewa sha’aninsa gagara koyo

ne. wannan takarda tana da alaqa da aikin da aka qudiri aniyar gudanarwa domin kuwa za a kwatanta salo da sarrafa harshe ne a wasu littattafan wasannin kwaiwkayo na gasar 2009.

Kano (2003), a takardarsa mai suna “Narrative and Narrativity: A Theoretical Review”, ya yi tsokaci a kan abin da ya shafi bayar da labari ne. Ya kawo wasu ra’ayoyin masana a kan bayar da labari tare da kawo ire-iren yanayin labari da zubi da tsari da salo da kuma jigogi. Haka kuma takardar ta qunshi wasu hanyoyi ko dabaru na bayar da labari. Alaƙar wannan takarda da wannan bincike ita ce, dukkanninsu sun yi bayani kan salon a labari. Amma wannan aiki kuwa ya kwatanta salo da sarrafa harshe ne a wasu littattafan wasan kwaikwayo.

Dangane da waxannan rubuce-rubuce na kundayen bincike da bugaggun littattafai da ma takardu da aka duba kawo yanzu, ba a samu wani aiki da manufarsa ta yi daidai da wannan bincike ba, sai dai kamar yadda aka bayyana suna da alaqa da wannan bincike kuma za su taimaka sosai ga wannan bincike.

## **2.4 Naxewa**

Bayanan da suka gabata cikin wannan babi bayanai ne da suka tattaro ire – iren ayyukan da aka yi masu alaqa da wannan bincike don samun haske wajen nazarin da aka gudanar da wannan aiki. Duk ayyukan da aka duba sun qara xora wannan aikin bincike a kan hanya har ya kai ga kammaluwa.

## **BABI NA UKU**

### **HANYOYIN GUDANAR DA BINCIKE**

#### **3.0 Shimfixa**

Babin da ya gabata ya qunshi waiwaye ne cikin ayyukan da suka gabata waxanda suke da alaqa da wannan aikin bincike don samun qarin haske wajen gudanar da aikin da kuma guje wa maimata aikin da aka riga aka yi. Shi kuwa wannan babi ya qunshi hanyoyi ne da aka bi wajen gudanar da binciken.

Wannan babi ya qunshi bayanai ne kan ire-iren hanyoyin da aka bi wajen tattara bayanai da aka a yi amfani da su wajen wannan bincike. Haka kuma an yi bayanin ra'in da aka xora binciken a kai.

#### **3.1 Hanyoyin Gudanar da Bincike**

Kamar yadda yanayin duk wani aikin bincike irin wannan yake, akwai hanyoyi daban-daban da ake bi don tattara bayanai da duk wani abu da ake buqata. Saboda haka, hanyoyin da aka bi wajen gudanar da wannan bincike sun haxa da:

### **3.1.1 Ginshiqan Hanyoyi**

An duba littattafai guda uku, waxanda suka kasance su ne ginshiqan samar da duk bayanan da aka yi amfani da su a wannan bincike. Waxannan littattafai su ne: *Malam Zalimu* na Ado Ahmad Gidan Dabino da *Sodangi* na Khalid Imam da kuma *Kowa ya yi da Kyau* na Kabiru Yusuf Fagge.

### **3.1.2 Hanyoyi ‘Yan Rakiya**

Bayan waxancan ginshiqan hanyoyi, an kuma bi wasu hanyoyi da aka qara samun wasu bayanan da aka yi amfani da su cikin wannan aiki. Waxannan hanyoyi kuwa sun haxa da:

#### **3.1.2.1 Ziyartar Xakunan Karatu**

An ziyarci xakunan karatu don yin karance-karance da nazarin duk wani aiki da aka samu wanda yake da alaqa da wannan bincike a matakan ilimi daban-daban tun daga kundayen bincike a matakan digiri daban-daban da bugaggun littattafai da muqalu da ma jaridu da takardun ilimi da sauransu. Daga cikin xakunan karatun da aka ziyarta akwai: Xakin Karatu na Sir Kashim Ibrahim a Jami’ar Ahmadu Bello da ke Zariya da xakin karatu na Cibiyar Nazarin Harsunan Nijeriya, da na

Sashen Koyar da Harsunan Nijeriya, da kuma babban xankin karatu dukkansu na Jami'ar Bayero, Kano.

### **3.1.2.2 Tattaunawa da Masana da Manazarta**

Sannan an tattauna da masana a wannan fanni na adabi kamar irin su Farfesa Abdulqadir Xangambo da Farfesa Sa'idu Muhammad Gusau da Farfesa Isa Mukhtar da ma duk wani da aka haxu da shi wanda yake da abin da zai iya taimakawa ga cimma nasarar wannan bincike. Domin kuwa masu iya magana kan ce, “Hannu xaya ba ya xaukar jinka”. An tattauna da su a kan abubuwan da suka shafi nazarin littafi musamman abin da ya shafi nazarin salo da sarrafa harshe. An kuma tattauna da Patrick O. wakili a cikin Qungiyar Marubuta ta Qasa Reshen Abuja (ANA) wanda kuma yana xaya daga cikin waxanda suka gudanar da wannan gasa ta 2009. Haka kuma an tattauna da shugaban qungiyar na reshen jihar Kano, wato Zaharaddeen M. Kalla.

### **3.1.2.3 Tattaunawa da Marubuta Littattafan**

An kuma a tattauna da su kansu marubuta littattafan da ake yin nazarin su a lokuta daban – daban, waxanda suka haxa da Ado Ahmad Gidan- Dabino da Kabiru Yusuf Anka da kuma Khalid Imam. An

tattauna ne da su musamman don jin tarihin rayuwarsu da kuma bayanai da ra'ayoyinsu kan irin salo da dabarun da suke amfani da su wajen gina labaransu.

#### **3.1.2.4 Ziyartar Gidajen Yaxa Labarai**

Sannan kuma an ziyarci gidajen yaxa labarai, kamar gidajen rediyo da talabijin don tattaro bayanan da suka adana cikin shirye – shiryensu masu alaqa da wannan bincike. Gidajen rediyon da aka ziyarta ko aka saurari wani shirinsu, sun haxa da Gidan Rediyon Kano, da Gidan Rediyo na Muryar Jama'a (Freedom) wanda aka saurari shirye shiryensu da suka haxa da 'Adabi Madubin Rayuwa' da kuma 'Alqalami ya fi Takobi' sannan kuma a Gidan Rediyon Rahma don sauraron wasu shirye – shiryensu da wasu bayanan da za su qara tabbatar da bayanan da za a yi amfani da su a wannan bincike.

#### **3.2Ra'in da aka Xora Bincike a kai**

Xangambo (BS), a cikin littafinsa wanda yake kan hanyar fitowa mai suna *Gadon Fexe Adabin Hausa* ya kawo dabaru iri daban-daban da ya kamata mai yin nazari ya lura da su a lokacin da ya zo nazarin salo da sarrafa harshe na manyan sassan adabin Hausa, waxanda suka haxa

da: Qagagun labarai na Hausa da rubutattun waqoqi da kuma wasan kwaikwayo. Dangane da nazarin qagaggun labarai, idan aka zo nazarin salo a cikinsu, akan duba dubaru irin na xarsau da baxoki da waiwaye da hange da tasirin addini da amfani da hoton zuci da amfani da lokaci da sauransu. Amma a wannan aikin bincike an kwatanta waxannan nan littattafai ne ta fuskar baxoki wanda ya haxar da baxokin gaske da kuma baxokin giri wato baxokin gangan. Ta fuskar xarsau kuma an kwatanta waxannan littattafai ne kan nau'o'in xarsau da suka haxa da xarsau na tausayi da xarsau na ban dariya da xarsau na ban haushi da xarsau na tsoro da xarsau na takaici da xarsau na murna ko na farin ciki da kuma xarsau na baqin ciki ko vacin rai.

Haka kuma, ta fuskar sarrafa harshe ya kawo abubuwan da suka shafi azancin magana da kalmomin aro, misali, kalmomin Larabci da kalmomin Turanci da tsofaffin kalmomi da kuma sababbi da karin harshe da karin magana da kirari da zambo da habaici da qarangiya da kacici – kacici da sara da gatse da zaurance da amfani da kalmomi masu dangantaka da juna da kalmomin fannu da kuma yadda mawallafi ya tsara jimlolinsa da sauran abubuwan da suka shafi nahawu.

Za kuma a yi amfani da wani sashe na aikin Xangambo (2007) a cikin littafinsa mai suna *Xaurayar Gadon Fexe Waqa* musamman wajen amfani da salo da sarrafa harshe inda ya yi bayani dangane da yadda za a yi nazarin salo da sarrafa harshe a rubutacciyar waqa. A ciki ya bayyana irin dabarun jawo hankali da ya kamata a yi amfani da su wajen yanke hukuncin salon marubuci. Haka kuma ya kawo abubuwa daban – daban da ake dubawa a vangaren sarrafa harshe, waxanda suka haxa da: zaven kalmomi; tsofaffin kalmomi da sababbin kalmomi da kalmomin aro da yadda marubuci yake gina jumla da sauran abubuwa waxanda suka shafi nahawu.

Don haka an xauki wannan ra’i na Xangambo daga cikin littafinsa mai jiran fitowa *Gadon Fexe Adabin Hausa (BS)*, wanda a ciki akwai maganar yadda za a yi nazarin salo don ganin dacewar wannan ra’i ga nazarin littattafan wasannin kwaikwayo. An zavi tare da xora wannan ra’i kan nazarin salo da sarrafa harshe a littattafan wasannin kwaikwayo na gasar 2009, wanda wannan aiki ya qunsa.

Naxewa

A wannan babi kamar yadda bayanai suka gabata, an kawo hanyoyi ne da aka bi wajen gudanar da wannan bincike. An kawo ginshiqan hanyoyi waxanda suka qunshi littattafai uku. Akwai *Malam Zalimu* da *Sodangi* da kuma *Kowa ya yi da Kyau*. Bayan ginshiqan hanyoyi, an kuma kawo hanyoyi ‘yan rakiya da suka haxa da: ziyartar xakunan karatu da tattaunawa da masana da manazarta da marubuta littattafan da kuma ziyartar gidajen yaxa labarai. A qarshe kuma aka kawo bayani kan ra’in da aka xora aikin binciken a kai.

**BABI NA HUXU**

**KWATANTA LITTATTAFAFAN TA FUSKAR SALO DA**

**SAURAN DABARUN SARRAFAWA**

**4.0 Shimfixa**

Babin da ya gabata ya qunshi bayanai ne kan hanyoyin da aka bi wajen tattara bayanan da aka yi amfani da su wajen wannan gudanar da wannan aiki, hanyoyi ne da suka qunshi ginshiqa hanyoyi waxanda suka qunshi littattafan da aka yi nazari cikin wannan aikin. Sai kuma sauran hanyoyi ‘yan rakiya da suka haxa da ziyartar xakunan karatu don yin karance – karance da kuma tattaunawa dam asana da manazarta da tattaunawa da su kan su marubuta littattafan da aka yi nazari da ziyartar gidajen yaxa labarai sannan kuma an yi bayanin ra’in da aka xora wannan bincike a kai.

Wannan babi ya qunshi nazari ne da sharhi kan kwatanta littattafan wasan kwaikwayo na gasar 2009 ta fuskar salo da sauran dabarun sarrafawa. Don haka an xauki littattafan ne xaya bayan xaya aka fitar da abubuwan da wannan binciken ya gano.

Littattafai uku ne waxanda suka zama zakaru a gasar marubuta ta shekarar 2009 vangaren wasan kwaikwayo, kamar yadda ya wakana a wannan gasa. Littafi na farko shi ne *Malam Zalimu*, na biyu kuma *Kowa ya yi da Kyau* sai kuma cikon na ukun wato *Sodangi*, za a yi amfani da su kamar yadda suka zo a wurin waccan gasa da aka gudanar a shekarar 2009.

Salo da dabarun sarrafawa abubuwa ne da suke a dungle, a tare wajen nazarin littafi, domin ko da wane lokaci a haxe suke da juna, wato Xanjuma ne da Xanjummai, babu yadda za ka yi ka raba su, musamman a wajen nazarin littafi.

Abubuwa ne guda huxu da suke haxuwa su samar da su. Na farko akwai kwatantawa. Wannan hanya ce ta nuna abubuwa biyu domin a tantance irin dangantakar da ke tsakaninsu. Wannan dabara ta kwatantawa tana taimakawa wajen bayyana kamanci da bambancin da ke tsakanin abubuwa na mawallafa littattafan adabin Hausa. Na biyu kuma salon da marubuci ya bi ya isar da saqon littafinsa. Na uku dabara wadda take nufin, wayo ko hikimar da mawallafin ya yi amfani da ita don jawo hankalin masu karatu. Na huxu kuma ita ce sarrafawa wadda

take nufin jujjuyawa ko aiwatar da wannan harshe ta hanyar amfani da wayo ko hikima.

A cikin waxannan littattafai za mu xauke su xaya bayan xaya mu ga yadda kowane marubuci ya yi amfani da hikimarsa da dabararsa.

#### **4.1Ma'anar Kwatantawa**

Akwai ra'ayoyin masana da dama a kan ma'anar kwatantawa, misali; a Qamus na *Advance Learners* (1995:231) cewa aka yi:

*“Compare is to examine people or things to see how they are alike and how they are different; to judge one thing and measure it against other things. To show that a particular person or thing is similar to...etc”*

Fassara:

“Kwatantawa shi ne a gwada mutane ko wasu abubuwa domin gano yadda suka yi kama da kuma inda suka bambanta da juna, sannan daga qarshe a yanke hukunci cewa abu xaya ya xarar wa xaya. A nuna cewa wani mutum ko wani abu ya yi kama da wani, da sauransu”. (Fassarar mai bincike).

Haka kuma *Qamusun Hausa* (2006:268) an bayyana kwatantawa da:

“Gwada abubuwa domin nemo bambanci a tsakaninsu”.

Saboda haka, kalmar kwatantawa tana nufin misalta wani abu ta hanyar yanayi ko tsari. Wato nazartar wasu abubuwa guda biyu ko fiye da haka mabambanta da juna da niyyar gano wuraren da suke da dangantaka da juna, wato kamanci da bambanci tare da kawo qwararan hujjoji da dalilan da za su nuna cewa xaya ya fi xaya; ko kuma sun yi tarayya a wuri kaza da kaza.

Kwatantawa hanya ce ta nuna abubuwa biyu domin a tantance irin dangantakar da take tsakaninsu. Wannan dabara ta kwatantawa tana bayyana kamanci da bambancin da ke tsakanin abubuwa guda biyu. Marubuta littattafan Hausa kan yi amfani da wannan dabara ta hanyoyi da dama.

## **4.2 Ma'anar Salo**

Xangambo (2007:37) ya bayyana cewa, salo shi ne hanyoyi ko dabarun isar da saqo. Ya kuma qara da cewa, za a iya fassara salo da waxannan ma'anoni guda huxu:

Na farko, salo wani yanayi ne da ya qunshi zavi cikin rubutu ko furuci. Wannan yana nufin yin amfani da wata kalma ko lafazi ko yanayi

ko hanya ko tunani a maimakon wani. Zavi cikin rubutu za a iya gane ma'anar salo da zubi ne a rubutu idan an lura da wannan misali na qasa.

Misali idan an ce:

‘Baba ya sayo min tsaleliyar riga jiya’

A wannan misali an zavo Kalmar ‘tsaleliya’ domin qayatar da saqon. Saboda za a iya cewa,

‘Baba ya sayo min riga’ kawai.

Duka misalan biyu sun isar da saqo, to amma na farko an yi zavi na kalma da ta zuzuta kyaun rigar da ake Magana.

Ma'ana ta biyu ita ce ke bayyana salo a matsayin qari ne na daraja ko armashi a cikin rubutu ko furuci. Wannan yana nufin yin amfani da kalmomi zavavvu da suka dace da abin da ake magana a kai. Za a iya fahimtar wannan qari na daraja a cikin rubutu ko furuci cikin waxannan misalai:

‘Binta kyakkyawa ce son kowa qin wanda ya rasa’

a maimakon:

‘Binta kyakkyawa ce’.

A jimla ta farko saƙon ya fito, sai dai an yi qari na daraja don kambamawa. Wannan qarin shi ne salo.

Ma'ana ta uku kuwa ita ce, salo ya shafi kauce wa daidaitacciyar qa'ida. Wato a kauce wa yadda ake sa rai a faxi ko a bayyana wata magana. Abin nufi ga yadda aka saba faxin abu sai kuma a kauce wa wannan tsarin harshen. Za a iya fahimtar kaucewa daidaitacciyar qa'ida idan aka yi la'akari da waxannan misalai:

‘Gida yau za mu tafi’ a maimakon ‘za mu tafi gida yau’. Wannan kaucewa qa'ida shi ake nufi da salo ga wasu masanan.

Ma'ana ta huxu cewa ta yi salo harshen wani mutum ne. wato ya bambanta daga wani zuwa wani. Harshen wani mutum shi ne salo kamar yadda salon Abubakar Imam wanda yake fitacce ne a tsakanin marubuta qirƙirarrun labari yake bambanta da na wasu. Akan gane salonsa ta waxannan hanyoyi:

- Yakan so ya tsarmo raha da barkwanci a cikin rubutunsa.
- Yakan kuma so ya tsarmo al'amuran addini.
- Yakan sa kalmomin Larabci fiye da na Turanci a rubutunsa.

- Yakan so ya yi amfani da zantukan hikima irin su karin magana da salon magana da ba'a da habaici da sauransu.
- Yakan so ya yi amfani da abubuwa na gargajiya fiye da na zamani.
- Mutum ne mai son tsarmo waqoqi a cikin labarinsa da sauransu.

Waxannan sigogi na salon Abubakar Imam tabbas sun sha bamban da salon wasu marubutan. To irin wannan bambancin da yake tsakanin marubuta a wajen wasu masanan shi ne salo.

Bayan waxannan ma'anoni na salo da Xangambo (2007) ya bayar, sauran masana ma da dama sun yi ta qoqarin bayar da ma'anar salo.

Misali:

Yahya (2004:5) cewa ya yi, "Salo na iya zama hanyar gudanar da abu, wato furuci ko rubutu. Sannan abubuwan da aka yi amfani da su wajen qawata furuci ko rubutu, salo ne, kuma da su ne ake adonta harshen da ake amfani da shi. Hakimomi da hanyoyin qarfafa zance ko ma'ana da dabarun sarrafa harshe da sauransu, duka abubuwa ne masu qara bayyana salo a furuci ko rubutu".

A nan ina ganin a wajen wannan masani ba wani abu ba ne salo illa abubuwa guda uku. ‘Qawata harshe’ da ‘qarfafa zance’ da kuma amfani da ‘hikimomi’. Da masanin ya ce ‘qawata harshe’, ina ganin yana nufin yi wa harshe kwalliya da yi masa ado da duk abin da zai iya qara wa wannan harshe kyau. Shi kuwa ‘qarfafa zance’ yana nufin duk abin da zai koxa zance har ya sa mai saurare ko karatu ya fahimci saqon cikin zance. Ta fuskar ‘hikimomi’ kuwa, ina ganin malamin yana nufin duk wata dabara da wayo da mutum ya yi amfani da su wajen rubutu ko furuci, to duk waxannan abubuwa su ne salo.

Shi kuwa Sa'id (1978:72) cewa ya yi, ‘Abin da ake nufi da salo shi ne yadda mawaqi ya zayyana tunaninsa a takarda. Za a duba a gani, shin yana da manufa, kuma bayaninsa yana da qarfi ko rarrauna ne, ana fahimtarsa a cikin sauqi ko kuwa sai an yi lalube kafin a gane manufarsa’.

Ina ganin wannan ma'ana ta salo tana nuni da cewa salo abubuwa ne guda uku, wato ‘sauqin fahimta’ wadda take nufin shi salo yana tafiya ne da kawo sauqi wajen fahimtar wani batu na furuci ko kuma burutu. Abu na biyu kuma salon a nufin ‘qarfin harshe’ wato amfani da

cikakkiyar Hausa, kuma mai inganci. Haka kuma salon a nufin ‘gwanintar harshe’ wadda take nufin nuna qwarewa da sanin harshen da mutum yake magana da shi. Waxannan kalmomi su ne salo a wurin wannan masani.

Shi kuwa Mukhtar (2001:148) ya nuna cewa, ‘Da wahala a yi farat a ce abu kaza shi ne salo a cikin rubutu, sai dai babu abu xaya daga cikin sigoginsa shi ne, salo ya qunshi dabarun jawo hankali ta hanyar sarrafa harshe, wanda kuma ya danganta daga wannan marubuci zuwa wancan’.

Ina ganin a wannan ma’ana akwai abubuwa guda uku da shi ma mai wannan ma’ana ya xauka shi ne salo. Na farko dai ya nuna salo shi ne ‘dabarun jawo hankali’. Abin nufi duk lokacin da mutum ya yi amfani da dabaru iri – iri na jawo hankalin mai sauraro ko mai karatu, to a nan ya yi amfani da salo ke nan. Sannan kuma abu na biyu duk lokacin da aka kawo wasu abubuwa da suka danganci ‘sarrafa harshe’ kamar zavar kalmomi da ginin jimla sai a ce an yi amfani da salo. Bugu da qari ya nuna salo harshen wani mutum ne daban. Wato yadda wannan mutum zai shirya zancensa ya bambanta da yadda wani zai yi.

Shi ma Hiskett (1981:430) ya bayyana cewa, “Salo shi ne zavi a cikin rubutu, duk da cewa dai ba ka raba shi da wani vangare na tunanin marubuci wanda ya haxa zaven kalmominsa domin qayatarwa”.

Ina ganin cewa, shi ma Hiskett yana da ra’ayi guda da ma’ana ta huxu da Xangambo (2007) ya bayar da take cewa, ‘Salo shi ne zavi cikin rubutu ko furuci’ sai dai shi mai wannan ma’ana, wato Hiskett ya yi qari da cewa shi wannan zavi na marubuci ya danganta da tunaninsa. Idan marubuci ya zama mai zurfin tunani da hangen nesa kan abubuwa sai a samu cewa rubutunsa ko furucinsa yakan qayatar.

Yahaya da Xangambo (1986:114) su ma sun bayar da ma’anar salo kamar haka:

‘Salo shi ne hanyar da aka bi aka isar da saqon littafi, wato dabarun jawo hankali da sarrafa harshe, misali amfani da Hausa mai kyau da amfani da kalmomi cikin hikima da gina jimloli da dai sauransu’.

Ina ganin akasarin masana duk lokacin da za su yi magana a kan salo sai ka ga sun tavo dabarun jawo hankali da kuma sarrafa harshe kamar yadda waxannan masana suka bayyana. Wato duk abin da za a yi ya jawo hankalin mai karatu ko mai sauraro shi ne salo. Kuma a duk

lokacin da aka zavi kalmomi aka tsara su, kuma aka yi amfani da Hausa mai kyau, to an tavo sarrafa harshe, shi kuwa sarrafa harshe ya shafi wani vangare na salo. Lallai salo ya zama guga sha gwagwarmaya a tsakanin masana.

Shi ma Gidan Dabino (1995:) a ra'ayinsa yana ganin "Salo ya shafi dabara, ita kuwa dabara wata aba ce da Allah yake hore wa bayinsa wadda da ita ce suke amfani wajen gano wani abu sabo ko tabbatar da shi ko qirqirowa. Da ita suke amfani wajen sarrafa wasu abubuwa na rayuwar yau da kullum. Dabara wata aba ce wadda halittu suke amfani da ita wajen warware matsaloli ko buqatunsu na rayuwa. Xan'adam yana amfani da dabararsa ya yi wani abu wanda zai bai wa mutane sha'awa da al'ajabi har su riqa girmama shi. Bayan haka ana iya bayyana wannan kalma da cewa, 'hikima' ko 'salo'".

Ina ganin Gidan Dabino abubuwa uku ya ayyana su ne salo, wato 'hikima' da 'qirqira' da 'sarrafa harshe'. Idan an ce 'hikima' to ta haxa da yin amfani da wata dabara domin yin wani abu da zai burge mutane. Kuma da ya ambaci 'qirqira' to yana nufin qago yadda ake gudanar da

wani abu cikin wata dabara. Shi kuma sarrafa tunani yana nufin jujjuya tunanin mutum ta hanyoyi daban – daban shi ma salo ne.

Wannan ma'ana ta yi daidai da ma'anar da Newman (1990:93) ya bayar ta salo, inda yake cewa, 'Salo yana nufin yayi, fasaha ta aiwatar da wani abu, misali salon magana.

Amma Bello (1981:92) yana ganin, 'Salo shi ne yadda marubuta suka tattara tunaninsu suka bayyana mana zuciyarsu cikin zavavvun kalmomi'.

Ina ganin shi ma dai mai wannan ma'anar ya goyi bayan ra'ayin cewa, salo zavi ne cikin rubutu ko furuci. Ya yi amfani da kalamai guda uku domin ya bayyana salo. Na farko zavi na kalmomi, ma'ana a duk lokacin da marubuci ya xauki wasu hanyoyi da zai yi rubutunsa, kuma ya yi tunani a kansa tare da shirya su gami da fito da su daga birnin zuciyarsa domin ya isar da wani saqo ga masu karatu, to ya yi amfani da salo ke nan.

Dangane da waxannan ma'anoni na salo da masana suka bayar, a tawa fahimtar ina ganin za a iya bayyana salo da cewa, wani wayo ne na yaqar duk wani abu da zai iya kawo tangarxa wajen isar da saqon

marubuci. Abin nufi, salo shi ne duk wata kurxa – kurxa da shige da ficen da marubuci ya yi domin ya ga haqansa ya cimma ruwa wajen isar da saqonsa.

### **4.3 Nau'o'in Salo**

Kamar yadda bayani ya gabata dangane da ma'anar salo, haka ma masanan suka yi bayani dangane da nau'o'in salo a cikin rubutu ko furuci.

Xangambo (2007:41 – 42) ya bayyana cewa akwai salo iri – iri har kimanin guda biyar (5) dangane da irin tasirin da za su haifar a zuciyar mai karatu ko mai sauraro, misali:

(a) Miqaqqen Salo: Wannan salo ne na kai tsaye mai sauqin ganewa.

Wannan salo yana iya zama kamili ko sahihi mai isar da saqo ba tare da 'ado' ko 'qaqale' ba.

(b) Salo Mai Armashi: Shi ne salon da ya gamsar ta hanyar karsashi ko qaqale da burgewa da sauransu.

(c) Ragon Salo: shi ne salo mai kashi jiki kuma marar gamsarwa.

(d) Tsohon Salo / Sabon Salo: Wannan shi ne salon da yake yin amfani da tsofaffin hanyoyi ko sababbi don isar da saqo. Yana iya zama mai gamsarwa ko akasin haka.

(e) Salo Mai Sarqaqiya / Mai Tsauri: Shi ne salo mai wahalar ganewa saboda tsaurin saqar manufofi ko tsauraran kalmomi.

Bisa ga wannan bayani na Xangambo (2007) dangane da ire – iren salo, za a gane qirquirarrun labari da ake samu suna xauke da waxannan nau'o'i na salo. misali wasu littattafan kai tsaye suke isar da saqonsu ba tare da wata wahalarwa ba. don haka ashe ke nan za a iya cewa irin waxannan littattafai sun yi amfani da miqaqqen salo ko a ce salonsu salihi ne. littattafai irin su Shehu Umar (1933) na Abubakar Tafawa Valewa da Kitsen Rogo (1979) na Abdulqadir Xangambo, za a iya cewa sun yi amfani da miqaqqen salo kai tsaye ba tare da rikitarwa ba ko wani qaqale – qaqale.

Shi ma salo mai armashi da karsashi akan sami wasu marubutan sun yi amfani da abubuwan da za su sa armashi da karsashi har ma mai karatu ya shagala. Don haka ma na kira shi salo mai 'hila', domin hilar

da yakan yi wa mai karatu. Misalin qagaggun labari da suka yi amfani da irin wannan nau'i na salo su ne: Ruwan Bagaja (1933) na Abubakar Imam da Magana Jari Ce (1937) na Abubakar Imam

Wasu kuwa qirqirarrun labarin salonsu yakan zama ya gaza isar da saqonsu cikin sauqi sakamakon amfani da raggon salo wanda yake kashi jiki da rashin gamsar da mai karatu, wannan ya san a kira shi da alankosan salo, domin lalacin nasa ya kai har ya kasa isar da saqon littafin cikin sauqi. Misalin irin wannan salo za a iya samunsa a littafin Daji Bakwai (1987) na Abba Ado. Dalilin kuwa da ya sa salon littafin ya zama raggon salo, shi ne da farko dai saqon littafin bai fito fili ba, sai aka sassarqa shi cikin labarin, ta yadda sai mai karatu ya sha wahala kafin ya ce ga manufar littafin. Haka kuma guntattakin labarin cikin littafin ba sa tafiya cikin jerin carbin tunani guda, ma'ana ba a quqqulla labarum sun qullu sosai ba. kalmomin cikin labarun masu tsauri ne, ko ga sunayen cikin labarin ma abin rikitarwa ne da wuyar riqewa. Waxannan da ma wasu dalilan da dama su ne suka san a ce littafin ya yi amfani da raggon salo ne, ko alankoson salo mai kashi jiki yayin karantawa.

Wasu kuma qagaggun labarin suna amfani da tsoho da kuma sabon salo ne, don haka ne ma na kira irin wannan salo da gama – garin salo, saboda ya haxa misalai ne na abubuwa na gargajiya da kuma na zamani. Akwai littattafai da dama da suka yi amfani da sababbin abubuwa da kuma tsofaffi. A cikin littafin Jiki Magayi na J. Tafida da R. M. East an kawo abubuwa na da, da kuma abubuwa na zamani.

Ana ganin littafi guda zai iya yin amfani da salo fiye da xaya. Misali zai iya amfani da miqaqqen salo marar rikitarwa, kuma ya yi amfani da abubuwa masu sa armashi. Sannan kuma ya kawo misalai daga tsofaffin abubuwa da kuma misalai na sababbin abubuwa. Wato ya tavo misalan abubuwa na gargajiya ya kuma tsarmu abubuwa na zamani. Misali, za a iya samun irin wannan hatsin barar salo cikin littafin Kitsen Rogo (1978) na Abdulqadir Xangambo inda ya kawo misalai na rayuwar qauye da kuma birni. Don haka ashe ke nan raggon salo ba ya haxuwa da miqaqqen salo da kuma salo mai armashi da karsashi. Sai dai ya haxu da salo mai sarqaciya ko mai tsauri.

Rubutattun wasannin kwaikwayo kamar sauran takwarorinsu wato rubutattun waqoqi da rubutattun qagaggun labari, ana amfani da irin

waxannan salailai da aka ambata a sama. Kuma kowanne marubuci a qoqarinsa na isar da saqon da yake son isarwa ga jama'a yake faxawa cikin xaya daga cikin waxannan salailai. Saboda haka tasirin salo a cikin rubuce – rubuce abin lura ne.

Dangane da bayanan da suka gabata, ina ganin za a iya cewa, salo kan kasance duk wata dabara ko hanya da marubuci ya yi amafani da ita ko ya bi wajen gina labarinsa don ya qayatar ya kuma sauqaqa fahimta.

#### **4.4Tasirin Salo a Cikin Rubuce – Rubuce**

*Qamusun Hausa* (2006:431), ya bayyana tasiri da cewa, 'Shi ne muhimmanci ko kuma dangantaka ko qarfi'.

Ina ganin idan aka fasa ma'anar tasiri da *Qamusun Hausa* (2006) ya bayyana, za a iya ganin shi tasiri yana nuni ne da qarfin wani abu a kan wani. Ma'ana idan an ce zaman Turai ya yi tasiri a kan wane ko a rayuwar wane, misali Bahaushe, to ana nufin xabi'u da halayya gami da al'adun Turawa sun rinjayi ko sun yi qarfi a kan rayuwar wannan mutum, ta yadda har ma sai ya watsar da al'adunsa gami da xabi'unsa na Hausa.

Idan aka ce tasirin salo a cikin rubutu, to ana nufin irin qarfi da kuma muhimmancin da salo yake da shi wajen isar da saqo a cikin wani nau'i na rubutu ko kuma akasin haka. Don akan sami nau'in salo mara armashi ko mai kashe jiki ko guiwa. La'alla rubutun waqoqi ne ko kuma rubutun zube.

Salo yana da rawar da yake takawa a lokacin da mutum yake rubutu ko ma wane iri ne, saboda kasancewar salo wani ginshiqi ne mai zaman kansa, wanda yake xauke da zuciyar rubutu. Kamar yadda zuciya kan buga a jikin xan'adam, bugu cikakke marar tangarxa, sai a sami mutum lafiya lau. Idan kuwa aka sami akasin haka, duk yadda aka so mutum ya yi lafiya ba zai yi ba. saboda haka, samun salo mai inganci a cikin rubutu shi zai haifar da tasiri mai qarfi a cikin rubutu. Wannan tasiri shi zai tallafi marubuci ya isar da saqonsa. Bugu da qari kuma har ya ja linzamin tunanin masu karatu su yi tarayya da marubucin a kana bin da yake qoqarin xarsa musu a cikin zukatansu.

Akasarin kowane nau'i na rubutu za a same shi ko dai ya yi amfani da salailan da aka ambata a sama ko kuma dai a same shi lamin rubutu. To ko ma wane irin salo marubuci ya yi amfani da shi, inda gizo yake

saqarsa shi ne inda salon yake bambanta dangane da irin gudummawar da yake bayarwa a cikin rubutu.

Rawar da salo yake takawa ta fi gaban rawar da duk wasu tubala na gina rubutu irin su jigo da zubi da tsari da sauransu suke takawa. Dalilin da ya sa na ce haka shi ne, ko da akwai kyakkyawar manufa ko saqo, matuqar babu kyakkyawan salo da zai tallafi jigon ko manufar, sai marubuci ya kasa kai wa ga gaci.

Masana da dama irin su Yahaya (1995) da Xangambo (1981) da sauransu, sun yi tsokaci dangane da tasirin salo, har ma sun fito da irin rawar da salo yake takawa a cikin rubutu ko furuci. Misali Yahaya (1995:220) ya ce,

“Salo cikin nazarin waqa, ko na adabi gaba xaya wani kandami ne da ba a ganin qarshensa. Gwanin iyo shi kansa sai dai ya yi nitso har Allah ya gajiyyar da shi, amma ba don ya qure ba. to balle wanda ya zamo banu ne shi”.

Abin da malamin yake nuni a nan shi ne tasirin salo ko muhimmancin salo a cikin baki xayan adabi yana da girma. Duk inda aka juya sai a sami tasirin salo a lokacin isar da saqo. Ko ga mai dabara

ma tasirin salo ba zai lissafu ba, balle kuma idan an juya ga marar dabara.

Shi kuwa Xangambo (1981:192) dangane da tasirin salo cewa ya yi, “A cikin kowane irin rubutu na fasaha ne, ko na tarihi ne, na kimiyya ne, ko na mene ne dai, muhimman abubuwa da suke cikinsa guda uku ne. Na farko shi ne saqon da marubuci yake so ya isar ga mai karatu (jigo). Na biyu harshen da yake so ya isar da wannan saqo cikinsa misali (Hausa). Na uku kuwa shi ne hanyoyi ko dabarun da ya yi amfani da su wajen isar da wannan saqo nasa (salo)”.

Domin qara fayyace muhimmancin salo a cikin rubutu, masanin ya yi wannan qarin bayanin,

“Idan mutum na son gina gida zai buqaci ya san irin yadda yake so ya tsara gidan. Misali xaki nawa yake so, a ina za a yi soro, xakuna, masai, rijiya, shago da sauransu. Kuma wane irin shafe za a yi masa da sauransu. To waxannan su ne matsayin ‘salo’. Xangambo (1981:193)

Idan aka lura da waxannan jawabai na Xangambo (1981) sai a ga cewa, salo shi ne zuciyar kowane nau’i na rubutu. A nan kuma sai masanin ya xauki salo a matsayin tsari shi kuwa tsari, shi ne ruhin gini.

Don haka ma akan ce idan ka qi tsara al'amura, to fa ka shirya rashin cin nasara a cikin al'amura.

Mukhtar (1981) ya ruwaito Ullmann (1923:11) a qoqarinsa na bayyana tasirin salo cewa ya yi,

“Stylistics is not a mere branch of linguistics but a paralld discipline which investigates the same phenomena from its own point of view”.

Ma'ana,

“Nazarin ilimin salo cin gashin kansa yake yi. kuma zai iya taka rawa a ko'ina kamar irin yadda nazarin harshe zai iya takawa”. Fassarar Asiya (2012:129)

Shi ma Yahya (2004:5) ya bayyana wasu muhimman abubuwa, ko rawar da salo kan taka domin tabbatar da tasirinsa a cikin waqoqi. To amma wannan rawa da salo kan taka za a iya kallonta a matsayin muhimman abubuwa a wajen rubutun qirqirarrun labarii ba sai waqoqi ba kawai.

Wannan ya sanya aka xora waxannan abubuwa guda goma (10) da wannan masani ya kawo ta fuskar wasannin kwaikwayo, misali:

1. Yana daga tasirin salo kwarzanta labari.
2. Isar da saqon labari.
3. Yana daga tasirin salo fito da rubutun marubuci
4. Salo na haifar da rubutu mai raya harshe.
5. Salo ne yake kaifafa tunanin mai karanta labari.
6. Tasirin salo ne yake sa labari ya sosa zuciya.
7. Shi ne musabbin sanya labari ya kasance mai iya sarrafa tunani tare da bayyana shi cikin wata fahimtar.
8. Tasirin salo ne yake sadar da marubucin labari ga mai karatu har su xanxani abu guda.
9. Tasirin salo ne yake bambanta wani labari da sauran labari.
10. Salo shi ne asirin rubuta labari, shi ne ruhin labari.

A taqaiƙe salo yana da tasiri mai yawa a cikin akasarin rubutu ta yadda za a daka a tankaxe sai a ga cewa wannan tasirin na salo shi ne ruhi na rubutun.

Wannan dalili ya sa ko da marubuci yana da basirar qirƙira, to matuƙar ba shi da dabara ko hikima ko wayo ko kurxa – kurxa ta yadda

zai shirya zaren tunanin qirqirar tasa, sai ya zama kamar abin nan da akan ce ‘holoqo, wai hadarin kaka’. Ga shi kamar zai yi ruwa, amma ba zai yi ba.

#### **4.5 Gundarin Nazari a Kan Littattafan**

Babu shakka kowane nazari na ilimi idan aka yi shi dole ne a gano wasu abubuwa waxanda ba a san da su ba, a fito da su dalla – dalla yadda za a sake fahimtarsu yadda ya kamata. Domin wani lokaci ba ma za a iya fahimtar abubuwa da yawa da suke qunshe cikin littafi kai tsaye ba, har sai an yi nazarinsu sannan za a fahimce su.

Saboda haka, za mu yi nazarin kowane littafi mu ga irin hikimar da ke qunshe cikinsa dangane da salon kowanne, tare da kwatanta su don ganin irin kamancinsu da juna da kuma inda suka sha bamban.

##### **4.5.1 *Malam Zalimu***

Wannan rubutaccen wasan kwaikwayo mai suna Malam Zalimu kamar yadda aka nuna a baya, wasa ne da yake xauke da darussa iri daban – daban a cikinsa. Sannan kuma yana koyar da halaye na zamantakewar rayuwa, da kuma irin waxansu abubuwa da suke faruwa a cikin halayenmu na yau da kullum, kamar irin su hassada da gaba da

take tsakanin al'umma, da kuma yin haquri da irin yadda kishiyoyi suke nuna wa abokan zamansu, da kuma nuna tawakkali a kan duk zaluncin da za a yi maka, idan ka yi haquri to lallai kana tare da nasara.

Haka kuma za mu ga irin cin mutunci da zarafi da Malam Zalimu yake yi wa mutane, da rashin sanin muhimmancin lokaci, a wajensa haka za a yi ta haquri da shi, saboda tsoro. Ko xaurin aure za a yi sai lokacin da ya ga dama, wanda daga qarshe sai da dubunsa ta cika. Da ma an ce mai laya ya kiyayi mai zamani. Bayan ya yi wa Nafi'u asiri, shi kuma ya mayar da shi biri. Bugu da qari kuma ya kawo matsayin addini na yadda yake da tasiri a wajen al'umma, wanda daga qarshe kowa ya yafi juna.

#### ***4.5.2 Kowa Ya Yi Da Kyau***

Wannan wani wasa ne mai matuqar muhimmanci da qayatarwa, wanda ya qunshi labarin wani mutum mai suna Malam Jamo, wanda zuciyarsa ta mutu gaba xaya, inda matarsa ta zama mijin, shi kuma ya zama matar. Irin wannan abin takaici shi ne ya sa har maqocinsa Malam Inusa yake ganar da shi gaskiya, amma ina! Wanda ya yi nisa ba ya jin kira. Wannan ne ya sanya ba ya ma iya tavuka komai a gidansa, sai abin

da matarsa ta ce. Saboda zama irin na amana ya sa maqocinsa ya riqa ba shi shawara a kan ya riqa kula da tarbiyyar ‘ya’yansa amma ina! Sai ya riqa cewa maqocinsa shi munafiki ne.

Wannan ya sanya ya xauki xansa Tanko ya kai shi karatu, wanda ko zuwa duba shi ba ya yi, tun da ya kai shi bai tava waiwayarsa ba. Daga baya Tanko ya addabi malamin nasa, ya riqa yi masa wasiyya amma a banza. Inda daga baya ya gagara ya ma canza sunansa daga Tanko ya koma Xanduniya.

Ita kuwa ‘yarsa Mero ba abin da take yi sai yawon talla kullum a tasha, daidai da makarantar islamiyya ba zuwa take yi ba. Shi kuwa Malam Jamo daidai da abinci sai dai ya roqa matarsa ta ba shi ya ci. Allah wadaran naka ya lalace. A kullum duk wanda zai gaya masa gaskiya, to shi munafuki ne, ya bi ta son zuciyar matarsa.

Bayan barowar Tanko wato Xanduniya daga wurin malaminsa, sai ya haxu da Mero a tasha tana talla, amma bai san ita qanwarsa ce ba, ita kuma ba ta san wanta ba ne. A qarshe ya yaudare ta har ya yi mata ciki.

Allah sarki, duniya ina za ki da mu. Wannan abu ya tayar wa da Malam Jamo da matarsa hankali sosai, wanda har suka yanke shawarar

su je har wurin wanda ya yi mata cikin su xauki mataki a kai. Inda a nan suka sake gamuwa da qarin wani baqin cikin, don suna zuwa tasha da ta nuna musu Xanduniya, sai Malam Jamo ya gane ashe xansa ne Tanko, sai suka fashe da kuka, sai ya yi nadamar da ba za ta yi masa amfani ba.

#### **4.5.3 Sodangi**

Wannan wasa ne mai cike da faxakarwa da nuna yadda tsarin Ubangiji yake. An shirya wasan ne kan wani yaro maraya da mahaifinsa ya rasu. Yaro ne mai qoqarin gaske da nuna qwazo a makaranta, wannan ne ma ta sa ya zama na xaya a makarantarsu. Yana da mahaifiyarsa mai suna Haquri da kuma wansa Cinnaka, wanda maimakon ya kula da qaninsa ya jawo shi a jiki, sai ya kasance babu abin da ke gabansa illa sharholiya da shirme da ashararanci da son holewa da shaye – shaye. Ba wanda yake gani da mutunci illa abokan shashancinsa.

Wannan kuwa ya faru ne saboda watsar da tarbiyyar da ya ginu a kai, ya nuna cewa, albasa ba ta yi halin ruwa ba, ya xauki baqin al'adu na banza munana. Yana ganin iyayensa ba su rayu kyakkyawar rayuwa ba, inda a kullum yake ganinsu gidadawa.

Wannan ya sa Sodangi da mahaifiyarsa Haquri suka dage wajen yin sana'a da zage dantse wajen karatu da neman na kai. Allah mai yadda ya so, a qarshe Sodangi ya samu aiki bayan ya share shekaru da gama makaranta. An ce xan'uwa rabin jiki, da ya tsaya da qafarsa, sai ya rungumi xan'uwansa Cinnaka tamkar wanda bai tava yi masa wani abu na vacin rai ba. Daga qarshe, shi Cinnaka yake tunanin ya hallaka shi, amma zakaran da Allah ya nufa da cara, ko ana muzuru ana shaho sai ya yi. Haquri da juriyar da Sodangi ya yi a rayuwa ta havaka arzikinsa, ya riqa taimakon al'umma ta hanyar gina makarantu da na marayu, inda ya rungumi al'umma, ko'ina sai addu'a ake yi masa. Allah kuma yake ta taimakonsa da havaka dukiyarsa.

#### **4.6 Kwatanta Salon Littattafan na Gaba Xaya**

Kwatantawa hanya ce ta nuna abubuwa domin tantance dangantakar da ke tsakaninsu, ta bayyana kamanci da kuma bambancin da ke tsakanin waxannan abubuwa.

Salo kuma shi ne dabarar da marubuta kan yi wajen gina labarinsu da yadda suka yi amfani da kalmomi da su karin magana da azancin magana da sauransu.

Kamar yadda bayani ya gabata a baya kasancewar littattafai uku da ake nazari, an xauke su xaya bayan xaya an yi bayanin salon kowanne na gaba xaya.

#### **4.6.1 *Malam Zalimu***

Haqiqa idan muka duba wannan littafi na *Malam Zalimu*, marubucin ya yi amfani da miqaqqen salo mai armashi. Duk saqon da ya saka a gaba yakan isar shi yadda ya kamata ba tare da samun tangarxa ba.

Haka kuma idan muka duba irin rubutun da yake yi, yana amfani da daidaitacciyar Hausa ne, kuma yakan kawo karin magana da baqar magana da habaici a duk wurin da suka dace.

Bugu da qari kuma kamar yadda aka bayyana ya yi amfani da salo miqaqqe wanda duk inda ya xauko labari sai ya kai wurin da yake son ya isar ba tare da labarin ya tsinke ba.

Sannan kuma ya yi amfani da tasirin addini da dabarun sarrafawa irin su baxoki da xarsau da sauran salon da ya bi wajen isar da wannan saqo.

#### **4.6.2 *Kowa ya yi da Kyau***

Haqiqa idan muka dubi yadda wannan marubuci ya zuba labarin ya yi amfani da miqaqqen salo ne mai armashi ta yadda duk wanda ya fara karanta wannan littafi ba zai so ya daina ba, domin daga inda ya fara xaura zaren littafinsa ba ya tsinkewa har ya kai ga inda yake so ya tsaya.

Haka kuma za mu ga ya yi amfani da fitowa – fitowa ne, sannan ya ce fitowa ta xaya a gidan Malam Jamo – garin Dabur. Sai kuma ya kawo su a zaune kafin a fara tattaunawa. Shi ma ya yi amfani da irin su karin magana da kalmomin aro, ta yadda duk inda ka ga karin magana, ya dace da inda aka saka shi.

Bugu da qari, ya yi amfani da daidaitacciyar Hausa, wadda ta taimaka sosai wajen isar da saqonsa da yake son ya isar.

#### **4.6.3 *Sodangi***

Sodangi littafi ne da ke cike da hikima da basira da faxakarwa, idan muka dubi wannan littafi an yi amfani da miqaqqen salo ne mai armashi, wanda idan kana karantawa ba za ka so ka daina ba. Haka

kuma an yi amfani da hikima da basira wajen gina salon littafin. Ya kuma yi amfani da azancin magana da karin magana da irin su baxoki da xarsau da sauran makamantansu.

Babu shakka duka waxannan littattafai sun yi amfani da miqaqqen salo ne mai armashi, wanda kowanne ka xauka cike yake da duk irin abubuwan da ake nema don yin nazari a kai. Kuma kowannensu ba su yi amfani da wani Karin harshe ba , sai dai daidaitacciyar Hausa

#### **4.7 Sauran Dabarun Jawo Hankali**

Dabarun jawo hankali dabaru ne da marubuta suke amfani da su domin jawo hankalin mai karatu ko saurare tare da cusa sha'awa a zuciyarsa. Sannan kuma dabarun suna taimaka wa mutum ya fahimci manufar mawallafi cikin sauqi. ana amfani da irin waxannan dabaru ta hanyoyi mabambanta saboda dalilai iri daban – daban.

Marubuta waxannan littattafai sun yi amfani da irin waxannan dabarun jawo hankali. Daga cikinsu akwai baxoki da xarsau tare da sauran rabe – rabensu kamar haka:

#### **4.7.1 Baxoki**

Baxoki ita ma kalma ce da Xangambo (B.S.) ya qirqiro ta domin ta zamo xaya daga cikin dabarun jawo hankali a qagaggun labari. Dabara ce wadda marubuta suke bai wa mai karatu haske a kan wani abin da zai iya faruwa a gaba, amma ba lallai ba ne ya faru. Ma'ana dabara ce da ake shafo kan wani al'amari a cikin labari, a xan yi wa mai karatu tsokaci na wata magana ko zance, amma idan tafiya ta yi tafiya, akwai yiwuwar a kawo wannan zance da aka yi tsokaci a kansa a bayyana faruwarsa dalla-dalla, ko kuma a sami akasin haka. Don haka za a iya cewa baxoki iri biyu ne in ji Xangambo (B.S.) kamar haka:

- Baxokin gaske/tabbas
- Baxokin gangan/giri

Baxoki na gaske, shi ne inda marubuci yakan bayar da haske a kan abin da zai iya faruwa a gaba, kuma sai a yi dace wannan abu da ake haska wa mai karatu ya faru a zahiri (cikin littafin) ko kuma ya tabbata.

Baxoki na gangan ko kuma na giri shi ne akasin na gaske. Domin marubucin yana bai wa mai karatu hasken faruwar wani al'amari, amma har a gama bayar da labarin ba za a bayyana abin ya faru ba.

#### 4.7.1.1 Kwatanta Dabarar Baxokin Gaske a Littattafan

A nan za a kwatanta dabarar baxokin gaske ne cikin waxannan littattafai don ganin irin kamanceceniyar da ke tsakaninsu ta wannan fuska da kuma inda suka bambanta. Kamar yadda aka bayyana a baya, marubuta na amfani da wannan dabara ne wajen haska wa mai karatu wani abu da zai iya faruwa a gaba, kuma sai a yi dace abin ya farun kamar yadda aka haska yiwuwar faruwarsa. Ga yadda wannan dabara ta kasance cikin waxannan littattafai.

A cikin littafin *Malam Zalimu*, an bayyana xaya daga cikin taurarin littafin, wato shi kansa Malam Zalimu tun cikin bayanin tsarin sunayen masu wasa da matsayinsu a matsayin marar tausayi. Ga shi malami kuma limamin gari amma marar tausayi, idan kuwa aka ce mutum marar tausayi ne, to duk wani abu na rashin imani da rashin kyautatawa zai iya yi. Kamar yadda aka bayyana:

**Malam Zalimu :** “Limamin gari, **kuma marar tausayi**”. MZ (sh:1)

A lokacin da wata taqaddama ta shiga tsakanin Malam Zalimu da Malam Nafi’u a kan iyakar gona da shi malam Nafi’u ya yi qorafin

Malam Zalimu ya ci masa, har kuma shi malam Zalimu ya yi iqirarin haka sai shi malam Nafi'u ya yi da na sanin yin wannan qorafu, ya sa tilas mai karatu ya ji xokin son jin yadda za ta kaya daga qarshe. Ga yadda tattaunawar tasu ta kasance:

**Malam Nafi'u:** “Ni ka ci wa iyaka, domin daga nan zuwa can duk cikin gonata ne (ya nuna wajen da aka ci masa iyakar). Malam kada ka manta Allah Subahanahu Wata'ala, ya tanadi azaba mai raxaxi ga masu cin iyakar gonaki ko filayen jama'a. Kuma a ranar lahira za a tumvuko wajen da suka ci tun daga qasa ta xaya zuwa ta bakwai a xora musu a ka.

**Malam Zalimu:** “Lallai Nafi'u wuyanka ya yi kauri kuma ya isa yanka, **kai ne da kanka kake gaya min haka, ka manta ni ne?** (ya yi qwafa).

**Malam Nafi'u:** Ban manta ka ba malam, gaskiya ce idan ta zo ka faxe ta ko da a kanka ne. (Ya zuba wa Malam Zalimu ido).

**Malam Zalimu:** Ai ban san ka koma wa'azi ba sai yau, **amma daga yau sai dai ka gaya wa wani amma ba ni ba, ba sai ka zo gonar ba har za ka ga inda aka ci maka iyaka? Sai dai wani ya zo ya ganar maka.** (Ya gyaxa kai). MZ (sh:14)

Daga jin wannan iqirari da Malam Zalimu ya yi kan Malam Nafi'u cewa, ba sai ya zo gonar ba, kuma sai dai wani ya zo ya duba masa. mai karatu zai yi xokin jin abin da zai faru saboda sanin halin Malam Zalimu na mugun hali, an san ba zai bari ba. da jin wannan iqirari ka san zai yi qoqarin aikata wani mummunan abu kan Malam Nafi'u. don haka mai karatu zai yi xokin jin abin da zai faru. Kuma hakan ta farun, tun da a gaba an bayyana yadda Malam Zalimu ya tsugunar da Malam Nafi'u a gida da mugun asiri, kamar yadda aka bayyana a kashi na takwas, shiga ta farko a gidan Nafi'u da yadda hira ta kasance tsakaninsa da matarsa:

(A gidan Malam Nafi'u, **mutane suna yi masa jaje saboda larura ta same shi ba ya iya tashi balle ya yi tafiya.** Bayan mutane sun tafi za su tattauna da matarsa).

**Habiba:** Malam wannan abu na kasa gane kansa, mene ne ya faru? **Ko iskokai ne ko kuma jifa?** Ka san wasu mutanen ba su da kirki, ba ka damu da su ba amma su sun damu da kai.

**Malam Nafi'u:** To, **ni dai na san mun yi wata sa – in – sa da Malam Zalimu** (ya gaya mata duk abin da ya faru tsakaninsu da Malam Zalimu).

**Habiba:** (Ta girgiza kai). **Haba ko da na ji, shi fa Malam Zalimu ba shi da imani, domin kashe mutum a wurinsa ba wani aiki ne babba ba.** Don haka yanzu aiki ya same mu don sai mun tashi tsaye neman makarin wannan mugun abu da ya yi. MZ (sh:16)

To dai ta faru ta qare, iqirarin da Malam Zalimu ya yi na cewa, sai ya yi wa Malam Nafi'u abin da ba zai iya ko leqawa gonarsa ba, ta tabbata. Tun da ga shi ya yi masa mugun asirin da ya haxu da larurar ba ya iya tashi balle ya yi tafiya. Don haka sai mu ce wannan ya zama baxokin gaske ke nan. Don kuwa an bayyana Malam Zalimu a matsayin mutum mara tausayi, sannan kuma ya zo ya yi iqirarin sai ya yi wa Malam Nafi'u abin da zai kasa ko leqawa gonarsa, kuma hakan ta zo ta tabbata.

A cikin littafin *Kowa ya yi da Kyau* ma an sami makamancin irin wannan baxoki da aka bayyana yadda Kuluwa kan hana 'yarta zuwa makaranta saboda talla wai don ta tara kuxi ta yi mata kayan xaki. An kawo wannan bayani tun a shimfixa inda aka bayyana yadda Kuluwa ta

hana ‘yarta zuwa makaranta saboda talla, wanda ya sa ta bin samari, kamar yadda aka haska cikin shimfixar littafin.

“Malam Jamo da matarsa Kuluwa suna da wata ‘ya guda xaya mai suna Mero, wadda sam mahaifiyarta Kuluwa ta hana ta karatu, ta matsa mata da tallace – tallace, wanda hakan ya sa ta faxawa bin samari”. KYYDK (sh:7)

Wannan abu kuwa ya tabbata, don mun ga inda ita Kuluwa take hana ‘yarta zuwa makaranta ta xora mata talla. Duk da yake ita ‘yar ba ta so, ta fi son ta je makaranta. Dubi dai abin da ya faru a fitowa ta tara a gidan malam Jamo.

Mero ta shirya za ta tafi makaranta, Kuluwa ta ce atafau ba za ta je makarantar ba sai ta je mata talla. Ta fito daga xaki sanye da kayan makarantar Islamiyya suqe da jaka.

**Kuluwa:** (Ta dube ta sama da qasa) Ina kuma za kin a ga kin sako waxannan kayan haka?

**Mero:** Makaranta zan je. (Ta zumbura baki)

**Kuluwa:** Makarantar ina? Ga ragowar xanwaken yana jiranki, ki je ki wani sako kaya ki ce makaranta za ki je. Tun wuri ki koma, ki canja kaya, ki zo, ki xauki tallan nan ki koma. Tun xazu fa ke nake jira, za ki wani je ki sako wasu kaya. To ba za ki je makarantar ba, talla za ki

xaukar mini, ni in ga wanda ya isa ya hana ki zuwa tallan.

**Mero:** Gaskiya ni wallahi ba zan je ba. yau kwanana nawa rabona da makarantar? Duk qawayena sun fi ni qoqari nesa ba kusa ba, har tsokanata suke yi, sun ace min daqiqiya. Ni dai yau makaranta zan tafi.

**Kuluwa:** Kai ku jiye min yarinya da rashin tai do! Shin ni za ki gaya wa karatu, ni da na tsuguna na haife ki ko wa? To ki sani tun kafin a haife ki nake neman kuxi, kuma ba aza fasa ba. makarantarki kuma ba za ta hana ni nema ba. idan ba kuxi, karatun yana yiwuwa ne? ko da me za ki sayi kayan karatun? KYYDK (sh:30 – 31)

Wannan yawon tallace – tallace kuwa, shi ya vata ta da bin samari wajen tallan. Kuma har uwar ce ma take zuga ta kan sai ta yi kwalliya da yanga don ta samu shiga ko ta sayar da wuri. Dubi dai yadda ita Kuluwar take yi wa ‘yarta huxuba da ta dinga yi wa samari fari tana yi musu yanga da murmushi wai don ta ja hankalinsu. Har tana ce mata masu tsokanarta ma ai yabawa suke yi. To mai karatu da jin wannan huxuba ka san lallai wani abu zai iya faruwa idan dai har ta xauki wannan huxuba ta uwarta. Kamar yadda uwar take yi mata huxuba:

**Kuluwa:** “Haba tawan, rabu da su munafukan banza. A cikin su wa ya tava ba ki wani abu? Ai idan ba ki nemo kuxin nan ba, suturar nan mai kyau ta ‘yammata ba sawa za ki yi ba, kina ganin qawayenki suna sawa, ke kuwa sai kallo. Su ma masu tsokanar ta ki, magulmata ne, farin

jininki suke qyashi, sun ga kina sa kaya masu kyau. Kawai abin da za ki yi musu shi ne ki riqa yi musu yanga, kina murmushi da fari na jan hankali, a haka za ki jawo hankalinsu, sai ki ga suna ba ki ‘yan sulalla kina adanawa. Ai yadda kike da kyaun nan da farin jini na san dole samari su yaba”. KYDYK (sh:21 – 22)

Oh! Ji wai uwa ce mahaifiya take yi wa ‘yarta irin wannan mummunar huxubar. Daga jin wannan maganar, mai karatu zai yi tunanin akwai abin da zai faru a nan gaba, musamman da take nuna mata yadda za ta nemo kuxi, kuma hakan tana faruwa a cikin labarin, wannan kuwa shi ya tabbatar da baxoki ne na gaske.

Wannan tallan ne ma ya sa ta hana ta zuwa makaranta fafur. Ga ‘yar tana so ta je, amma ta hana. Shi kuma mijin babu yadda zai yi don sai abin da ta ce shi ake aiwatarwa. Ta zama mijin shi kuma ya zama matar.

Haka zalika cikin littafin *Sodangi* ma an sami irin wannan baxoki. Kamar yadda tun a bayanin ‘yan wasa aka bayyana tauraron littafin, wato Sodangi a matsayin mai qoqari da kishin al’umma. An kuma bayyana cewa zai yi kuxi har ya kafa kamfanoni. Wannan kuwa zai sa xoki a zuciyar mai karatu na son jin yadda wannan al’amari ya kasance. Kamar yadda aka bayyana tun a farkon littafin.

**Sodangi:** xa ne a wajen Malam Iro da Haquri. Sodangi yaro ne mai qoqari a makaranta. Shi ma kamar mahaifinsa **akwai shi da kishin cigaban al’ummarsa, don haka da ya sami kuxi ya buxe makarantu da kuma kafa kamfanoni a garinsu.** Sodangi mutum ne mai kyauta sosai.” SDG (sh. 11)

Wannan Magana kuwa da aka yi, na cewa Sodangi zai yi arziki sai da ta tabbata kamar yadda aka bayyana cikin littafin.

“Mai arziki ko a kwara ya said a ruwa, in ji masu iya Magana. Kuma mai haquri yakan dafa dutse har ya dahu , a kuma sha romonsa. Ga Yaron Malam can dai ya nufi ofishin Sodangi. Bari mu ji me za su tattauna.” SDG (sh. 59)

“Bayan shekaru biyu sai Sodangi da tallafin sabon Bankin Musulunci ya bunqasa har kiwonsa ya yi babban gidan gona ban da kafa kamfanin sufuri da motoci mai zaman kansa da tuni ya yi.” SDG (sh.65)

Wannan kuwa shi ya tabbata baxokin gaske, domin ga shi tun da fari an yi zancen Sodangi zai yi arziki, ga shi kuma ta tabbata.

Dangane da wannan kuwa, za mu iya cewa an sami kamanceceniya tsakanin waxannan littattafai, yadda tun a farkon littafi aka bayyana yiwuwar faruwar wani abu kuma abin ya zo ya tabbata.

Wani qarin baxokin da aka samu cikin littafin *Malam Zalimu*, shi ne na iqirarin da Malam Nafi’u ya yi a kan ramuwar gayya kan abin da Malam Zalimu ya yi masa. Domin kuwa duk da wannan hali da Malam Nafi’u yake ciki, bai karaya ba, yana sa ran zai tashi, abin da yake so a riq’a kai shi zaure ana dawo da shi. Domin har yana iqirarin ai ba wai kawai Malam Zalimu ne ya san ilimin tsibbu ba. Dole ne a nan mai karatu ya ji xokin wai me zai faru a nan gaba, domin da gaske yake maganar, kuma kowa zai yi tunanin mai zai faru domin ana ganin wani abu zai iya faruwa ga Malam Zalimu. Wato qaiqayi zai iya komawa kan masheqiya, ko kuma ya zamo an yi ramuwar gayya a kansa, don kuwa masu iya magana na cewa, ‘Rama cuta ga macuci ibada ne’. kamar yadda Malam Nafi’u yake bayani da kansa:

**Malam Nafi’u:** “Babu komai, rabu da shi, **ai ba shi kaxai ya san tsibbu ba, kuma ba shi kaxai ne mai laqani ba.** abin da nake so a dinga kai ni soro ina zama kawai **da sannu xanwaken da ke qasa zai sami yaji,** in dai ana juya shi”.  
Malam Zalimu (sh:16)

Daga jin wannan furucin na Malam Nafi'u ka san akwai wani abu da ya taka, idan ka ji makaho yana cewa a yi wasan jifa, ka san ya taka dutse ne, saboda haka shi ma ya dage ya ga ya rama abin da aka yi masa. Wanda shi sai ya yi masa ramuwar gayya wadda ta fit a gayya zafi. Domin shi 'biri' ya mayar da shi a xakin matarsa, kuma ya ce ba zai karya sihirin ba har sai an je da shi kasuwa an yi wasa da shi. Wannan ya nuna cewar baxoki ne amma na gaske. Domin an xan hasko yiwuwar faruwar abu kuma an bayyana abin ya faru. Kamar yadda aka bayyana rikixewar Malam Zalimu zuwa biri da shigarsa xakin matarsa:

Shiga ta biyu: A Xakin Matar Malam.

**Malam Zalimu:** (Ya wuce matarsa tana zaune a rumfar xakin, ya shiga cikin xaki, **sai ya yi tuntuve da wani xan dutse mai qyalli, sai ya tsuguna zai xauka, yana dafa shi sai ya zama biri xanfulani, wato tsula**). MZ (sh:23)

To fa! Babban al'amari, yau fa mai yi ne aka yi masa. Ga malam Zalimu yau ya zama biri. Da jin wannan kuwa mai karatu zai yi waigen baya kan maganar Malam Nafi'u da yake cewa, ai ba shi kaxai ne ya san ilimin tsibbu ba. To ko wannan aikin Malam Nafi'un ne. Wannan kuwa malam Nafi'un ne yake tabbatar wa da kansa:

**Malam Nafi’u:** Wallahi Habiba babu ruwanta, ai kin san kowa ya iya shu’umanci, sai dai in bai sa kansa ba, ko kuma idan mutum yana tsoron Allah sai ki ga ya bari mutane suna taka shi. Gani muka yi ba shi da fa’ida shi ya sa ba ma yin irin abin da Malam Zalimu yake yi. **Bari in gaya miki, abin da Zalimu ya yi min shi ne na fara ramawa.** MZ (sh:30)

Shi ke nan kuwa ta tabbata. Abin da mai karatu yake xokin faruwarsa, ga shi ya farun, kuma ta tabbatar da abin da Malam Nafi’u ya bayyana cewa, sai ya rama. Wannan kuwa shi ya tabbatar da shi a matsayin baxokin gaske. Don abin da ake tsammanin faruwarsa, ga shi ya farun.

Haka kuma cikin littafin *Sodangi* tun a bayanin ‘yanwasa an bayyana Cinnaka a matsayin inuwar giginya kuma matashi mai son kansa sosai, sannan ga ashararanci da neman mata. Yana da babban abokin cin mushe mai suna Yautai. Kamar yadda aka bayyana.

**Cinnaka:** Shi ne babban xan Malam Iro. Cinnaka inuwar giginya ne shi kuma **matashi ne mai son kansa sosai, sannan kuma ga ashararanci da neman mata, yana da babban abokin cin mushe mai suna Yautai.**” SDG (sh.10)

Wannan bayani kuwa da aka kawo halayen Cinnaka da abokinsa Yautai duka sai da suka tabbata cikin littafin, kamar yadda aka bayyana.

**Cinnaka:** Ai ni yanzu a ofishina nake cin birek domin **cuwa – cuwa na ci sosai ‘yan kwanakin nan.** Don haka ban son motsawa

nesa don kada banza ta zo ta wuce ni. Ka san da sassafe ake kama fara.

**Yautai:** (Suka tafa) Haka nake son ji mutumina! (Dariyar mugunta haxe da kirari). Cinnaka kake ba ka san na gida ba. (Suka sake tafa hannu) **Af! Yaya ban ga mutuniyarka ba da zan shigo, ko tana hutu ne?**

**Cinnaka:** Don Allah kada ka vata mini rai. (Ya yi tsaki) Tsm! Wa ke yayin wannan yarinyar Lami yanzu? **Hala dai ba ka ga yarinyar da na maye gurbinta da ita ba ne?**

**Yautai:** A gaskiya Cinnaka ba ka da sabo, amma in ban da haka Lami sakatariya ce kuma da wuya ka sake samun kamarta.

**Cinnaka:** (Ya yi tsaki) Tsm! Kai kake ganin cewa Lami ‘yar goyo ce, amma mai xaki shi ya san inda yake masa yoyo. **Kuma in ban da kai Yautai ina zan ta zama da farka guda sai ka ce rai.”** SDG (sh. 38 – 39)

Ka ji ashararanci da son kai qarara ya bayyana cikin hirar waxannan abokai biyu kuma abokanan cin mushe.

Wasu qarin baxokin gasken kuma da aka samu cikin waxannan littattafai sun haxa da yadda lokacin da Malam Zalimu ya zamo biri, mai karatu zai yi xokin jin kuma mai zai faru a nan gaba. Shin Malam Zalimu zai koma kamar yadda yake da a matsayinsa na mutum ko kuwa zai dawwama a wannan siffa ta biri. Abin da mai karatu zai iya yin xokinsa kuwa ya faru, kamar yadda bayan da ta bayyana cewa, Malam Nafi’u ne ya aikata masa haka, saboda wasiqar da ya yi wa maigari,

kuma maigarin da sauran jama'a suka roqe shi ya karya asirin da ya yi masa, amma fa bayan ya sa an kais hi kasuwa an yi wasa da shi, a gaban mutane kuwa ya koma mutum. Kamar yadda shi malam Nafi'u yake bayyanawa:

**Malam Nafi'u: Mayar da shi mutum abu ne mai sauqi,** sai dai kuma akwai sharaxi biyu, na farko sai an saki matar nan, na biyu kuma sai an je tsakiyar kasuwa an yi wasa da birin sannan ne za a iya dawo da shi mutum. MZ (Sh:35)

Haka kuwa aka yi aka tafi da biri kasuwa ana yin wasa da shi, can jama'a suka taru suna cewa, 'Wannan biri taqadari ne kamar mutum',  
**sai ga biri kuwa ya zama mutum bayan ya karya asirin.**

**(Bayan an xan jima ana wasa da 'Malam' biri, sai ya rikixe ya dawo mutum, 'Malam Zalimu').** MZ (Sh:40)

Haka ma kuma cikin littafin Kowa ya yi da Kyau shi ma an sami wani qarin baxokin na gaske tun a shimfixa an bayyan yadda saboda mutuwar zuciyar malam Jamo, ya kai xansa Tanko karatun allo tun yana qarami har ya girma bai tava waiwayarsa ba. A haka yaro ya lalace har ya gagari malaminsa, ya ma kuma canza sunansa zuwa Xanduniya. Daga qarshe kuwa ya gudu ya koma garinsu na haihuwa, amma bai san nan ne asalin garinsu ba.

“Wannan ne ya sa ya kai xansa Tanko Xanduniya karatun allo (bara) wata Tsangayar Fulani, tun yana xan shekara takwas a duniya, wanda bai kuma zuwa gurinsa don gano shi ba, har sai da Tanko ya kai shekaru ashirin da huxu. Kai har sai da shi kansa ya gudu zuwa wani garin wanda bai san cewa nan ne ainihin garinsu ba”. KYYDK (sh:7)

Tanko dai ya dami mutane a makaranta, inda har malaminsa ya gaji da shi yana neman mafita ta yadda zai yi su rabu da shi, domin ya ishe shi. Mai karatu zai so ya ji yadda ko mafitar da malamin Tanko ya ke nema ya samu? Shin Tanko zai bar makarantar, kuma idan ya bar makarantar ina zai nufa, kuma mai zai faru? Kamar yadda malamin nasa ya kira shi yake yi masa magana.

**Malam Almu:** “Ba wani ba ne, lallai ni nake kiranka. Wato Tanko lamarinka ne ya ishe ni, turarka ta kai bango. Wannan shi ne karo na kusan bakwai tun ina kiran ka ina yi maka nasiha kana zuwa har ka daina zuwa, sai ka ga dama. Rayuwar da ka sanya kanka ce ta ishe ni, ta ishi mutane, kai ke nan kullum cikin rikici da rigima iri – iri. Ya kamata ka sauya hali. Ka yi hali na qwarai. Ka san dai ni ba mahaifinka ba ne, to da a ce mahaifinka ya dawo tun bayan da ya kawo ka, da na miqa masa kai ya tafi da kai. Amma halin nan naka ba halin zama nan ba ne, ka yi qoqari ka gyara halinka don Allah don Annabi (S.A.W.).” KYYDK (sh:17)

Wannan magana ta fito da halin Tanko a fili. Wannan ne ma ya sa da Tanko ya ga malaminsa kamar ya takura masa, sai ya shiga duniya, inda ya tashi daga sunansa na Tanko ya koma Xanduniya. A qarshe har suka haxu da qanwarsa a tasha suka fara duniyancinsu. A nan mai karatu zai yi xokin abin da zai faru, kuma kamar yadda aka bayyana can gaba cikin littafin, waxannan abubuwa sun faru don haka ya tabbata a matsayin baxokin gaske.

Bayan nan kuma kamar yadda Hausawa kan ce, ‘Mai hali ba ya fasa halinsa’, duk abin da ya faru ga Malam Zalimu na mayar da shi biri bai zame masa darasi ba, domin yana nan a kan halinsa. A cikin kashi na ashirin da huxu (24) an bayyana inda Sani yake masa tuni a kan gidan da aka ba shi ya riqe da gonar marayu, saboda an san halin da suke ciki, don an ce ita gonar ma har an sayar da wani vangare nata. Daga jin wannan maganar da aka yi wa Malam Zalimu ka san wani abu zai faru, tun da ba imani ne da shi ba. Ga tuni da Sani yake yi masa:

(Malam Zalimu da Sani suna mayar da magana a kan rigimar gona)

**Sani:** “Malam abin da ya sa na zo don in yi maka tuni kan gidan nan da aka ba ka riqe wa marayu da kuma wata gonarsu, mun ji an ce an sayar da rabinta.”

**Malam Zalimu:** E, an sayar sai me?

**Sani:** Sai a warware cinikin, ko kuma a kawo kuxin tun da ni ma ina daga cikin magadan.

**Malam Zalimu:** To shi ke nan je ka, za a kawo muku kuxin (ya tashi ya tafi, Malam Zalimu yana harararsa). MZ (sh: 56 – 57)

Daga jin wannan maganar ka san an tavo Malam Zalimu, kuma wajibi ne a yi tsammanin ya xauki wani mummunan mataki. Don haka, mai karatu zai so ya ji yadda al'amarin zai kasance, musamman tsakanin Malam da Sani da ya tayar masa da maganar. Haka kuwa aka yi cikin kashi na ashirin da bakwai (27) sai aka wayi gari Sani ya makance. Ka ga kuwa wannan ya zamo baxokin gaske ke nan. Don abin da ake zaton faruwarsa, ga shi ya kasance.

(Gidan su Sani, ya wayi gari ba ya gani amma idonsa a buxe)

**Sani:** Ibrahim ka ga na wayi gari ban a gani.

**Ibrahim:** ... Na san ka da yawan hayaniya da mutane, idan kana da gaskiya ko ba ka da ita duk kana yi, za a ce kai ne maras gaskiya.

**Sani:** To, na ji, amma ka san a 'yan kwanakin nan babu wani wanda muka yi wata tsattsaurar magana da shi sai Malam Zalimu a kan gonarmu da ya sayar.

**Ibrahim:** Shi ma ka san shi wajen irin wannan abu. Da ka yi shawara da ni da ba ka je ka yi masa magana ba, da sai ka bari ta inda aka hau a sauka ta nan. MZ (sh:61 – 62)

Sanin hali ya sa mai karatu zai yi xokin jin wannan abin da zai faru, domin kuwa ba zai qyale shi ba, kuma ga shi bai qyale shin xin ba.

Wannan ma ya zama baxokin gaske ke nan tun da abin da ake tsammanin ya faru ga shi ya farun. Sani ya daina gani, saboda irin makarun da Malam Zalimu ya yi masa, don shi ba ya son a yi masa magana kan zaluncin da ya ke tafkawa.

Wani baxokin ma da aka qara samu cikin littafin *Kowa ya yi da Kyau* shi ne yadda tun a shimfixar littafin aka bayyana cewa, Tanko zai haxu da qanwarsa Mero a tasha cikin rashin sani kuma, tunda da ma zani ce ta tarar da mu je mu, har ya yi mata ciki. Wannan kuwa mai karatu zai xokanta ya ji yadda wannan bahagon mummunan al'amari zai kasance. Ga dai yadda aka bayyana:

“Hausawa na cewa, ‘Kowa ya yi tufka ba daidai ba, shi zai warware ta’. A gurin bin samarin Mero cikin rashin sani ta bi yayanta Xanduniya har ya yi mata ciki, wanda a qarshe Malam Jamo da Kuluwa ne suka gane cewa xansu ne ya yi wa ‘yarsu ciki’. KYYDK (sh:7)

Xanduniya a tasha bayan ya shiga duniya ya ga yarinya yana sonta, kai daga ji ka san ba son Allah da Annabi zai yi mata ba, saboda sanin hali, zai so ta ne domin kawai ya yi lalata da ita, tun da da ma ya ga ita ma ‘yar talla ce. Ka san an ce, “Rashin sani ya fi dare duhu”, wanda bai sani ba, ashe qanwarsa ce. A nan ma mai karatu zai yi xokin sani abin da zai faru a kan wannan bahaguwar soyayya.

**Xanduniya:** “Kai abokina, ni fa tashar nan tamu na ga wata yarinya, kuma ina sonta”.

Tirqashi! Xanduniya sun haxu da Mero, soyayya ta yi nisa har ta fara yi masa maganar aure, amma shi ya ce ai bai isa aure ba. Nan ma mai karatu zai yi tunanin wane irin so zai yi mata, musamman da yake ya fito yawon duniya? Wannan ma zai sa mai karatu ya yi xokin jin yadda za ta kasance.

Xanduniya ya sami karvuwa a wajen qanwarsa Mero, amma bai san ita qanwarsa ba, ita ma ba ta san xan’uwanta ba ne. soyayya ta yi nisa, domin ita da gaske take yi har ta fara maganar su yi aure amma ina? Shi ba da wannan manufar yake yi ba, yana neman ta ne don ya biya buqatarsa kawai. Hakan ne ya faru cikin fitowa ta goma (10) a shagon Xanduniya.

Xanduniya zaune a bakin gado, shi da Mero, bayan da ya yaudare ta.

**Xanduniya:** “Na yi matuqar farin ciki da kika saki jiki da ni, ai ni kamar mijinki ne, tun da na ce zan aure ki, lokaci kawai muke jira”.

**Mero:** “Kai kullum sai faxin haka kake, ka tava jin inda mace ta zama kamar matar wanda ba a xaura musu aure ba? Kuma sai batu kake, ka qi ka je gidanmu ka gaishe da iyyayena, don su san da zamanka”.

**Xanduniya:** “Haba kar ki damu. Ai wannan ba wani abu ba ne, abu ne mai sauqi. jira nake shirye – shiryenmu su yi nisa

sosai, zan turo iyayena ma, kuma zan je da kaina, ke dai ki kwantar da hankalinki, ki mayar da shagon nan kamar gidanki, har kwana ma za ki iya yi”.

**Mero:** “Tav, kana ganin mutanen gurin nan suna zura mini ido, yanzu ma na san idan na fita sai sun bi ni da kallo, Allah ya sa kada su gane mun yi wani abu”.

**Xanduniya:** “Ki kwantar da hankalinki babu mai ganewa. Ai shi ya sa na ce ki rinqa zuwa bayan sallar isha’i, ba wanda zai gan ki, ko bai fi ba”?

**Mero:** “I to haka ne, amma fa ka san kada Baba ya gane ina zuwa wani wurin”.

**Xanduniya:** “Shi ma ba zai gane ba. Ina son jibi in shiga kasuwa in sayo miki kayan kwalliya, ko ba kya so”?

**Mero:** “Wallahi ina so. Tav! Ai ba ni da su, daga jagira sai fankeke gare ni”.

**Xanduniya:** “To ki kwantar da hankalinki. Zan sayo miki, har da sabon mai ‘mai gurguwa’”. KYYDK (sh:32 – 34)

Ta faru ta qare, Mero tana yi masa maganar aure amma shi maganar lalata kawai yake so ya yi da ita. Mai karatu a nan kam zai san wani sai ya faru, domin a ce mace ta mayar da shago kamar gidanta? Kuma a ce wani abu ba zai faru ba?

Aikin gama dai ya gama, domin kuwa dai Xanduniya ya yi wa qanwarsa Mero ciki kamar yadda ta tabbata cikin fitowa ta goma sha xaya (11) a gidan Malam Jamo.

“To qarshen dai tika – tika tik! Mero dai ciki ya bayyana. Malam Jamo da Kuluwa sun sa ta a gaba suna faxa, suna tambayar ta ba’asi”.

**Mal. Jamo:** (Rai a vace) Wane ne ya yi miki ciki? Ba za ki faxa ba sai na kwabxe ki”?

**Mero:** (Kuka)

**Kuluwa:** “Ba ki doku ba ne. shi ya sa kika qi yin magana, munafukar wofi. Bari ka gani (ta shiga tsula mata wata bulalar qirgi da ke hannunta) wane ne ya yi miki ciki”?

**Mero:** (Kuka) Zan faxa! Zan faxa! Ki yi haquri, zan faxa”.

**Kuluwa:** “To faxi in ji. Wane ne”?

**Mero:** “(Cikin kuka) Wani ne a bakin tasha mai suna Xanduniya”. KYYDK (sh: 38 – 39)

Subhanalillahi! Mai afkuwa ta afku, a nan ma mai karatu kuwa zai so ya ji irin wainar da za a toya bayan wannan mummunan abu ya bayyana da yadda za a yi da cikin da kuma yadda za ta qarke tsakanin Xanduniya da iyayensa kuma iyayen Mero a kan wannan dambarwa. Malam Jamo dai da Kuluwa sun yi nadama, nadamar da ba ta da amfani, domin Malam Jamo yana ganin Xanduniya ya shaida shi, ya fashe da kuka, domin ya fahimci abin ya faru ne tsakanin ‘ya’yansa na cikinsa. Wannan ma kuwa ya zamo baxokin gaske, saboda abin da mai karatu yake ta sa ran faruwarsa, to ga shi ya faru, kamar yadda aka bayyana a fitowa ta goma sha biyu a bakin tasha.

“Malam Jamo da Kuluwa sun tasa Mero zuwa bakin tasha, gurin Xanduniya”.

**Mal. Jamo:** “(Cikin mamaki) Tanko kai ne”?

**Xanduniya:** “E, ni ne Tanko Xanduniya”.

**Mal. Jamo:** “Tanko kai ka yi wa Mero ciki”?

**Xanduniya:** “Tsautsayi ne Baba”.

**Mal. Jamo:** “E lallai tsautsayi ne tun da ka yi wa qanwarka ciki ai (kuka)”.

“Kuluwa ma sai kuka. Ta kasa magana. Xanduniya ya ringa kallonsu xaya bayan xaya”. KYYDK (sh:41 – 42)

Da – na – sanin da mai karatu yake xokin zai iya kasancewa tsakanin Malam Jamo da matarsa Kuluwa, to ga shi nan ya afku. Sun yi da – na – sani a lokacin da ba ta da amfani, kamar yadda aka bayyana:

**Mal. Jamo:** “To kin ga abin da kika haifar ko? Kin ga irin abin da kika shuka, ga girbi nan yadda ya zama”.

**Kuluwa:** “(Tana kuka) Wayyo Allah! Na shiga uku na lalace. Na cuci kaina, na cuci rayuwata, na cuci rayuwar ‘ya’ yana. Yaya zan yi da rayuwata, da kunyar jama’ar duniya”? KYYDK (sh:43)

Duk waxannan misalai da aka kawo, suna bayyana samuwar baxokin gaske cikin waxannan littattafai.

Bugu da qari kuma, Malam Zalimu bai san mutunta lokaci da alqawari ba, haka mutanen gari suka haqura har suka riqa maganganu a kan abin da yake yi musu na wulaqanci. Wani lokaci an zo raxin suna haka ya zaunar da su a wannan wuri sai lokacin da ya ga dama zai zo, kamar yadda wani mai jiran raxin suna a wurin yake yin qorafi ga jama’a.

**Wani mai jiran raxin suna:**

“Gaskiya wannan duk laifinmu ne, mu jama’ar garin nan, dam un tsaya tsayin daka ai da yanzu an tuve Malam Zalimu, an sanya wani”. MZ (sh:17)

Da jin wannan Magana mai karatu zai so ya ji irin wannan furuci da aka fara yi na cire Malam Zalimu, anya zai yiwu, kamar yadda ake shakkarsa a garin nan kuwa. Dole ne mai karatu ya ji yana xokin ya ji yadda za a kaya, musamman da aka fara wannan furuci. Masu iya Magana sun ce, ‘Qarshen alewa qasa, kuma komai yake da farko zai yi qarshe’. Domin dai a qarshe an cire Malam Zalimu daga limamin gari an kuma ba wa Malam Nafi’u, Malam Hadi kuma na’ibinsa, kamar yadda Maigari ya faha:

**Maigari:** “Jama’ar wannan gari babban abin da ya tara mu a nan shi ne don mu sake zaven limamin da zai ci gaba da limancin masallacin garinmu. Wannan ta faru ne saboda ire – iren qorafe – qorafen da jama’a suke ta kawo wa a kan limamin da yake yi mana limanci, wato Malam Zalimu. Mun tattara bayanan jama’ar garin nan a kan irin yadda yake yin abubuwa na rashin kyautatawa da kuma zalunci da danne wa mutane hakkinsu da kuma yawan savanin da ake samu tsakaninsa da jama’ar gari”. MZ (sh:38)

Amma fa ba iya yi wa Malam Zalimu wannan furucin ba, sai da aka ga yadda ta kaya shi da Malam Nafi’u da ya mayar da shi biri, da kuma Malam Hadi, inda ya dinga xebe goro da alawa a aljihun kowa har

sai da maigari ya hana, ta nan suka fara samun lagonsa. Ashe akwai wanda ya fi shi asiri, wannan yake qara tabbatar mana da baxokin gaske ne.

**Maigari:** “Tuni mun nemi shawarwarin magabata na wannan gari, idan za a sauya wani limamin way a fi dacewa a sanya? dattawan nan sun kawo mana mutane biyu, xaya a matsayin liman, shi ne Malam Nafi’u, sai kuma na’ibinsa Malam Hadi. Saboda haka, bisa yardarku da kuma cika sharuƙƙan limanci da waxannan mutane suka yi, mun amince su zame mana masu yin limanci da kuma harkokin da suka shafi raxa suna ko xaurin aure ko kuma sallar gawa da sauran abubuwan da suka hau kan liman da na’ibinsa. Ina fata kun ji kuma kun gamsu.”  
MZ (sh:69)

Wannan shi ya qara tabbatar mana da cewa, wannan baxoki ne na gaske, domin an bayyana yadda jama’a suka fara nuna gaji yawarsu da halin Malam Zalimu da kuma son a tuve shi daga limanci, kuma ga shi ta tabbata an cire shin, musamman saboda irin cin mutunci da yake yi wa mutanen gari. Masu iya magana da ma sun ce, ‘Zalunci ba ya xorewa.’

Waxannan misalai da aka kawo duk suna bayyana samuwar baxokin gaske cikin waxannan littattafai. Don haka ta wannan fuska za a iya cewa duka sun yi kamanceceniya da juna.

#### **4.7.1.2 Baxokin Gangan/Giri**

Baxoki na gangan ko kuma na giri shi ne akasin na gaske. Domin marubuci yana bai wa mai karatu hasken faruwar wani al'amari, amma har a gama bayar da labarin ba za a bayyana abin ya faru ba.

#### **4.7.1.2.1 Baxokin Gangan Cikin Littafin *Malam Zalimu***

A cikin littafin *Malam Zalimu* inda Saude da qawarta Hajara suka je wurin malam Dangana neman maganin da za ta haukata kishiyarta, sai ya ce ba zai iya ba, kamar yadda ya wakana tsakanin su:

**Saude:** “So nake a haukatar da ita kuma ta bar min gidan gaba xaya.

**Malam Dangana:** (Ya zazzaro ido, ya buxe baki) Wa'iyazu billahi, ai wannan ba aikina ba ne, gaskiya ni ba zan iya haukatar da wani ba, domin yin hakan ba tsarin musulunci ne ba... MZ (sh:5)

Daga nan ne fa Hajara take ba ta labarin Malam Zalimu domin su je wurinsa, daga ya ji wannan magana babu abin da ba zai iya aikatawa ba, domin shi dai indai da kuxi, to ba abin da ba zai yi ba. Kamar yadda Hajaran take faxi:

**Hajara:** “Kin gane tun da ya ce ba ya yin mugun abu, mu muna yi kuma za mu yi shi ko ta halin qaqa. Kishiya! Ai ba abar qauna ba ce, ko a lahira balle a duniya, don haka ki shirya ko kuma in kwatanta miki wani qauye nan kusa ki je ki sami Malam Zalimu, duk abin da kike so, ke ko kashe ta ne zai iya in dai za ki biya shi da tsoka”. MZ (sh:7)

Wannan ya nuna tabbas baxoki ne, domin mai karatu zai ji ya zaqu ya ji shin ko Saude za ta karvi shawarar qawarta ta je wurin Malam Zalimu, kuma idan ta je yaya za a qarqe? Saude kuwa saboda baqin cikin zama da kishiya ta ji ba abin da zai hana ta zuwa. Ta kuma je har ta sami ganawa da Malam Zalimu, har ma ya ba ta iya abin da zai iya ba ta, kuma ta karva. Don haka mai karatu zai yi xokin jin yadda kishiyar Saude za ta kasance saboda sanin halin Malam Zalimu na mugunta da sihiri da kuma irin jin lafuzansa na cewa, an yi an gama ga buqatarsu. Ga dai yadda ta kasance tsakaninsu:

**Saude:** So nake ta bar gidan, kuma in za ta bar gidan ta bar shi ba ta da hankali, yadda ba za a sake dawo da ita gidan ba.

**Malam Zalimu:** To, na gane abin da kike buqata, kuma abu ne mai sauqi a wajenmu. Ba dai haukatarwa da barin gida kuke buqata ta yi ba?

**Hajara:** (Suka gyaxa kai) E, haka muke so.

**Malam Zalimu:** Shi ke nan an gama, ai ba wuya kixan ganga da lauje. A wurinmu wannan ba wani abu ne ba in dai za ki iya biyan kuxin aikin. Mu aiki a wajenmu sai dai in babu kuxi kawai shi ne rashin yiwuwarsa, amma ba abin da ba ya yiwuwa.

**Hajara:** Za ta iya mana tun da kishiyar ta addabe ta.

**Malam Zalimu:** Shi ke nan ba matsala, ko ta so ko ba ta so ba sai ta bar gidan a haukace (ya zaro ido). MZ (sh:9 – 10)

Da jin wannan kuwa, mai karatu zai yi zaton an yi an gama saboda sanin halin Malam Zalimu da rashin tausayinsa wajen aiwatar da mugun asiri. Don haka mai karatu zai yi ta xokin jin abin da zai faru ga kishiyar Saude, wato Laminde. Amma kuma wannan mugun nufi na Saude da ta haxa da Malam Zalimu bai tabbata ba. kamar yadda ita Sauden take faxa da bakinta, bayan da shi Malam Zalimu yake tambayarta lokacin da ta koma wajensa, saboda aiki bai yi ba.

**Saude:** To, malam har yanzu dai muna saurare amma dai shiru kake ji kamar an aiki bawa garinsu. Shegiyar tana nan tana kuntuka min abin baqin ciki, kullum kuma abu sai daxe gaba yake yi. Abin dai ba sauqi ya cutar Bamaguje.

**Malam Zalimu:** (Ya zazzaro ido) A'a amma abin da mamaki, kin kuwa yi duk abin da na ce ki yi?

**Saude:** Duk na yi, ba abin da na rage (ta buga hannu a cinya).

**Malam Zalimu:** (Ya cije xan yatsa) Kin tabbata ba ki yi kuskure ko xaya ba?

**Saude:** Ban yi ba, komai na yi shi yadda aka ce in yi". MZ (sh:22)

Bayan haka kuma, abin da yake tabbatar da wannan mugun nufi na Malam da Saude bai yiwu ba har aka kai qarshen littafin, shi ne yadda aka bayyana warwarewar mugun nufin da suka qulla da ma qonewar aljanin da aka tura kan wannan abu saboda tsayawa da addu'a da

Laminde ta dage da yi. Kamar yadda aka bayyana a kashi na bakwai, shiga ta farko a gidan Tanimu:

“(A gidan Tanimu, Saude tana kwance a tsakar gida tana barci, Laminde tana tsakar xaki ta yi nafi tana karatun Alqur’ani, aljani zai shigo ta bangon gabas da nufin shiga jikinta don ya haukatar da ita, sai ya iske ta tana karatun Alqur’ani, nan take aljanin ya narke, amma ita Laminde ba ta san aljani ya zo ba)”. MZ (sh:15)

Wannan ne kuwa ya tabbatar da cewa, wannan baxokin gangan ne.

Saboda abin da aka yi zaton zai faru bai farun ba. Hasali ma sai aka bayyana rushewar faruwar abin da narkewar aljanin da aka turo wa Laminde.

Wani baxokin na gangan kuma, shi ne lokacin da Saude ta sake komawa wajen malam Zalimu don a san abin yi, kuma malam ya shiga xaki don ya xauko mata asiri, ya bar ta nan zaune. Shi kuma da shigarsa, ya haxu da asiri ya koma biri. A nan sai jama’a suka zargi Saude da cewa ita ta mai da shi biri.

**Wani Mutum:** “Kawai ku yanke zance ga wacce ta zo satar Malam (ya nuna ta da yatsa). Baiwar Allah yaya aka yi kika shigo har gida za ki sace mana malaminmu”?

**Saude:** Wallahi ba ni ce ba, ni dai mun rabu zai shiga xaki ya xauko min abu shi ne na ji ihu, daga nan na ga biri ya shigo inda nake (idanunta duk sun fito, sun yi zuru – zuru saboda tsorata)”.

**Matar Malam:** “Kawai mu tafi da ita gidan maigari”.

**Saude:** (Ta fashe da kuka). Wayyo Allah na shiga uku, ku taimake ni wallahi ba ruwana”.

**Almajirin Malam:** “Ba ki shiga uku ba da saura, yaya za a yi mu rufa miki asiri, mu ki tona mana? In kina son kanki da arziqi ki dawo da malam daidai tukun, amma in ba haka ba kina tare da wahala. (Suka rankaya aka nufi gidan Maigari tare da biri an sa masa igiya a kwankwaso don kada ya gudu, ya zama kamar birin wasa)”. MZ (sh:25)

Daga jin wannan mai karatu zai xokin jin yadda za ta qarke

tsakanin Saude da waxannan jama’a da suke tabbatar da cewa ita ta mayar da Malam ya koma biri, musamman ma da yake babu wani tsakani da zai iya ba da shaidarta. Da suka je wurin maigari, shi ma abin da yake cewa ke nan,

**Maigari:** “To yanzu ke in har akwai wani abin da kika san kin yi wa Malam ki gaya mana don a magance shi a nan. Idan bincike ya yi tsanani har aka wuce nan wajena, to rai zai vaci,...”. MZ (sh:26 – 27)

Daga jin wannan ka san Saude ba ta da wata mafita, sai abin da Allah ya yi. A nan kuwa dole ne mai karatu ya ji cewa ta fa qare wa Saude. Amma wannan ba ta tabbata, domin kuwa wanda ya yi abin da ya ji labari sai ya rubuta wa Maigari wasiqa yana bayyana masa cewa, shi ya aikata wa Malam Zalimu wannan abu. Wannan ya sa aka wanke Saude. Kamar yadda aka bayyana a kashi na goma sha huxu, shiga ta farko a gidan Maigari.

“(Da safe, Habiba ta kawo masa takardar da mijinta ya aiko ta, ya buxe wasiqar ya fara karantawa):

Malam Nafi’u Rufa’i,

Unguwar Yamma.

Zuwa ga Maigari,

Assalamu alaikum.

Bayan gaisuwa da girmamawa gare ka, yaya gida da iyali?

Yallavai, na sami labarin abin da ya faru ga Malam Zalimu, har kuma ana zargin wata mata da ta zo daga birni, abin ya kai zuwa ga ofishin ‘yansanda. Yallavai, babu rowan matar nan, don haka ina bayar da shawara a sake ta don kuwa ba ta da hannu a faruwar wannan abu. Ni ne na yi masa wannan aiki sakamakon muguntar da ya yi mini. Kuma na fara ramawa ne kawai da ma an ce ramuwar gayya ta fit a gayya, idan kuma ana neman qarin bayani a shirye nake da na yi.

Na gode.

Mai ladabi a gare ka,

Nafi’u Rufa’i. MZ (sh: 32)

Qunshin wannan wasiqa kuma da sanin daga wurin wanda ta fito, da yake dattijo ne a gari kuma ana girmama shi, ya sa aka fitar da Saude daga wannan zargi. Don haka abin da ake xokin faruwar tasa bai faru ba, don haka za a iya cewa wannan baxoki ne amma na gangan.

Haka kuma, wani baxokin gangan xin kuma, shi ne lokacin da ‘yansanda suka ce da Saude za a haxa ta da xansanda don a je a zo da mijinta da qawarta Hajara don su ma a yi musu tambayoyi a kan wannan al’amari. Kamar yadda aka ji ya gudana tsakaninta da ‘yansandan:

**Xansanda:** “Yanzu tun da yamma ta soma yi gobe da safe za a haxa ki da ‘yansanda ku tafi a je a zo da mijinki da qawar taki don su zo a yi musu wasu tambayoyi”.

**Saude:** “(Tana kuka) To Allah ya kai mu. (Aka shige da ita bayan kanta, aka xaure biri kusa da ita, sauran jama’a kowa ya tafi gida)”. MZ (sh:28 – 29)

A nan mai karatu zai yi xokin jin yadda za ta kaya tsakaninta da mijinta, wanda a wannan lokaci ma yana can yana ta nemanta don bai san inda ta je ba. Amma a qarshe hakan ba ta faru ba, domin kuwa Malam Nafi’u wanda ya aikata al’amarin da aka je aka same shi aka rarrashe shi a kan ya yi haquri ya mayar da malam yadda yake, sai ya gindaya sharaxin sai an saki Saude tukuna. Kamar yadda yake bayyanawa:

**Malam Nafi’u:** “Mayar da shi mutum abu ne mai sauqi, sai dai kuma akwai sharaxi biyu, na farko sai an saki matar nan, na biyu kuma sai an je tsakiyar kasuwa an yi wasa da birin sannan za a iya dawo da shi mutum”. MZ (sh:35)

Wannan ne kuwa ya sa aka saki Saude ta koma gida, ta yi qaryar cewa masu satar mutane ne suka sace ta, Allah ya kuvutar da ita. Wannan ne ma ya sa mijin bai san halin da Saude ta shiga ba kan wannan dambarwa har aka kai qarshen labarin. Wannan kuwa shi yake daxa tabbatar da cewa, wannan baxoki ne amma na gangan tun da abin da ake jin faruwar tasa bai faru ba.

#### **4.7.2 Xarsau a Matsayin Dabarar Jawo Hankali**

Asalin kalmar xarsau an samo ta ne daga ‘xarsa’, wadda take nufin ‘riya wani abu a rai’. Don haka idan an ce ‘xarsau a cikin rubutaccen adabi ana nufin duk wani abin da zai sa mutum ya riya wani abu a cikin ransa. Xangambo (B.S.) shi ne mutum na farko da ya fara qirqiro wannan dabara ta xarsau da ma wasunsu. A nan za a iya cewa xarsau wata dabara ce da marubuta suke amfani da ita domin su sanya mai karatu shiga wani yanayi na tunani a cikin qoqon zuciyarsa ko ransa. Ma’ana dabara ce da marubuta suke amfani da ita ta hanyar tsarma wani yanayi a cikin rubutunsu ta yadda abin zai tava zuciyar mai karatu.

Dabarar xarsau da marubuta sukan yi amfani da ita a cikin wallafarsu tana da nau’o’i iri daban-daban. Kowane nau’i yana da irin rawar da yake takawa wajen jawo hankalin mai karatu. Xangambo (BS) shi ya kawo waxannan nau’o’in na xarsau. Kuma za a yi amfani da tafarkin nasa wajen fito da qawancensu a cikin littattafan. Ga jerin nau’o’in xarsau kamar yadda ya kawo su:

- Xarsau na Tausayi

- Xarsau na Mamaki ko Al’ajabi
- Xarsau na Ban Dariya ko Raha
- Xarsau na Tsorata
- Xarsau na Takaici ko Ban Haushi
- Xarsau na Murna ko Farin Ciki
- Xarsau na Baqin Ciki ko Vacin Rai

Irin wannan dabara kuwa an same ta cikin waxannan littattafai na wasan kwaikwayo kamar yadda za a gani daga cikin waxannan misalai daga aka tsamo daga waxannan littattafai.

#### **4.7.2.1 Xarsau na Murna/Farin Ciki**

Kalmar ‘murna’ tana nufin “farin ciki da jin daxi da yabawa da abu”. Idan kuma aka ce farin ciki ana nufin “Halin kwanciyar rai da jin daxi tare da annashuwa” (*Qamusun Hausa*, 2006:135&352).

An sami irin wannan dabara ta xarsau na farin ciki cikin waxannan littattafai a wurare da dama kamar yadda za a gani daga waxannan misalai:

Cikin littafin *Malam Zalimu* an sami wannan dabara ta xarsau na murna kamar yadda aka bayyana yadda wasu mutane biyu, wato Jamo da Xanladi suke tattaunawa a dandalin cikin jin daxi da farin cikin abin da ya faru tsakanin Malam Zalimu da Malam Nafi'u, suna jin daxi saboda da ma Malam Zalimu ya addabi mutane da halayensa, sai kuma ga shi an qure qaryarsa. Kamar yadda ake bayyanawa cikin wannan hira tasu:

**Jamo:** “Kai mutumina! Ka ji yadda abu ya kasance tsakanin Malam Zalimu da Malam Nafi'u ko”?

**Xanladi:** “Na ji komai, ai gara da aka yi masa haka, yanzu ya kiyaye, ya san cewa ba shi kaxai ne ya iya irin wannan abin ba”.

**Jamo:** “Wai! Wa ya ga Malam ya zama biri (ya qyalqyale da dariya). Wannan shi ne allura ta tono garma”. MZ (sh:43)

Daga jin wannan hira ka san suna cikin murnar wannan abu da ya faru. Ba su kaxai ba, mai karatu ma a nan zai iya shiga cikin farin ciki da jin dakin wannan abu da ya faru ga Malam Zalimu. Da ma zuwa wannan lokaci, ya addabi mutane. Mai karatu zai iya jin tsanarsa a zuciyarsa saboda waxannan munanan halaye nasa. Don haka za yi murna ya ce, Allah ya qara da wannan abu da ya same shi.

Haka kuma, wani qarin misalin xarsau na murna, shi ne abin da ya wakana tsakanin Alhaji Saddiqu da matarsa Hajiya Barira da yake gaya mata cewa hidimar da yake yi wa maqota a duk watan azumi, a bana zai qara ya kuma haxa da kuxi. Wannan abu ya yi wa Hajiya daxi, har ma ta bayyana hakan da cewa, shi ya sa take jin tana qara qaunarsa a kullum. Kamar yadda ta kasance a tsakaninsu:

**Alhaji Saddiqu:** “Hajiya, batun maqotanmu da aka saba ba su kayan abinci duk farkon watan azumi. Ya kamata bana a qara musu abubuwan da ake ba su, kuma a haxa da kuxi in za a kai musu”.

**Hajiya Barira:** “Kai amma dai wannan shawara taka Alhaji ta yi kyau. Allah ya qaro buxi da xaukaka, ya saka maka da alheri...”.

**Hajiya Barira:** “Gaskiya Alhaji, waxannan halayen suna daxa sanyawa in ji qaunarka tana daxa shiga zuciyata kullum. Allah ya daxa taimakonka Alhaji, ya raba ka da maqiya na fili da na voye”. MZ (sh:58)

Wannan jin daxi da murna da Hajiya Barira ta nuna a nan, shi mai karatu zai ji ya xarsu a zuciyarsa, musamman saboda sanin halin Alhaji Saddiqu na kirki da riqon gaskiya da riqon addini da taimakon jama’a. Don haka wannan abu da ya nuna ba makawa zai yi wa mai karatu daxi.

Wani dakin xarsau na murna cikin wannan littafi shi ne, inda maigari yake yin canja limamin gari wanda a da ya kasance Malam

Zalimu ne limamin. Saboda irin abubuwan da yake yin a rashin kyautawa kamar yadda muka bayyana a baya na cutar jama'a da wulaqanta su da dai sauran halaye da yake bayyanawa waxanda ba su dace da yanayin zamantakewa mai kyau ba. Jama'a kuma sau da yawa suna kai kukansu ga maigari tun yana kau da kai, har abin ya kai matuqa na babu yadda za a yi sai an canja. Kamar yadda shi kansa maigarin yake bayyanawa cikin wani dogon jawabi da ya yi wa jama'a kan dailan da suka sa dole a sake liman, ba wai liman kawai ba har ma na'ibinsa.

**Maigari:**

“Jama'ar wannan gari, babban abin da ya tara mu a nan shi ne don mu sake zaven limamin da zai ci gaba da limancin masallacin garinmu. Wannan ta faru ne saboda ire – iren qorafe – qorafe da jama'a suke ta kawowa a kan limamin da yake mana limanci, wato Malam Zalimu. Mun tattara bayanana jama'ar garin nan a kan irin yadda yake yin abubuwa na rashin kyautawa da kuma zalunci da danne wa wasu mutane haqqoqinsu da kuma yawan savanin da ake samu tsakaninsa da jama'ar gari.

Tuni mun nemi shawarwarin magabata na wannan gari, idan za a sauya wani limamin way a fi dacewa a sanya. Dattawan nan sun kawo mana mutane biyu, xaya a matsayin liman xaya kuma na'ibinsa. Wanda jama'a suka zava a matsayin liman shi ne Malam Nafi'u, sai kuma na'ibinsa Malam Hadi. Saboda haka, bisa yardarku da kuma cika sharukan limanci da waxannan mutane suka yi, mun amince su zame mana masu yin limanci da kuma harkokin da suka shafi raxa suna ko

xaurin aure ko kuma sallar gawa da sauran abubuwa da suka hau kan liman da na'ibinsa. Ina fata kun ji kuma kun gamsu". MZ (sh:68 – 69)

Don haka, wannan canji da maigari ya yi kuwa, ya yi wa jama'a

daxi har ma suka bayyana amincewarsu da wannan canji.

**Jama'a:** "Ranka ya dade mun ji kuma mun yarda, Allah ya sa zaven da aka yi ya zama alheri a gare mu baki xaya". MZ (sh:69)

"(Dagan nan taro ya tashi, jama'a suka kasance cikin farin ciki da wannan sauyin da aka samu a garin. Kuma kowa ya sami kwanciyar hankali, babu fargaba ko shayin wani abu)". MZ (sh:70)

Wannan al'amari kuwa, ba wai kurum jama'ar gari ya yi wa daxi ba, mai karatu ma wajibi ne ya ji wani daxi da murna saboda an tuve Malam Zalimu daga muqamin da yake samun dama ya wulaqanta jama'a, musamman a kan wani al'amari nasu da ake buqatar liman ya gudanar. Sanin halayen malam Zalimu munana zai sa mai karatu ya ji dakin wannan al'amari. Da ma can abin da mai karatu zai tsammata ke nan, har ma ya ji haushin daxewar da aka yi ba yi hakan ba.

Idan muka yi duba ga littafin Sodangi shi ma za mu ga wuraren da aka sami wannan nau'i na xarsau na farin ciki, kamar yadda za mu gani a waxannan misalai:

Da farko dai, Hafizu ya nuna xa ne shin a qwari, a inda Inna Shekara take yi masa faxan sa hula, don ba ta gani ba a kansa a lokacin. Nan da nan kuwa, sai Hafizu cikin jin kunya ya yi alqawarin sa hula a kowane lokaci. Ga dai yadda ta wakana a tsakaninsu:

**Hafizu:** “(Kansa a sunkuye) To, Inna. (Jinkiri) In Allah ya so ban qara fitowa babu hula a kaina”.

**Inna Shekara:** “(Cikin farin ciki). Yauwa! Allah ya yi maka albarka, ka dai dinga sa ido da kuma jin abubuwan da iyaye ke faxa maka, don wata ran za ka ga alfanunsu, ka ji ko”? Sodangi (sh:23)

Ba wai kawai Inna Shekara ba, mai karatu ma a nan sai ya ji murna da farin ciki saboda yadda tun farko aka bayyana Hafizu a matsayin yaro na qwarai, ai kuwa da daxi a ji ya karvi shawarar da za ta amfane shi kai tsaye, har ma yana jin kunya.

Haka kuma, bayan rasuwar mahaifin Sodangi, sai rayuwa ta fara yin tsanani ga iyalansa. Ga shi dai babban xansa Cinnaka yana da halin da zai taimaka wa ‘yan’uwansa da mahaifiyarsu, amma saboda shashanci da tambaxewa bai yi ba. hart a kai ta kawo saboda rashin iya biyan kuxin makaranta aka koro Sodangi. Kuma xan’uwansa Cinnaka bai ko kula ba. ga shi dai da halin da zai yi, amma ko a jikinsa. To ana cikin wannan hali ne, sai abokanan uban suka haxa masa kuxin don ya je

ya biya kuxin makarantar da ake bin sa, ya ci gaba da karatunsa. Wannan abu na farin ciki kuwa ya bayyana ta bakin Malam Xanjuma lokacin da abokansa Malam Umar da Malam Adamu suka same shi suke bayyana masa niyyarsu ta biyawa Sodangi kuxin makaranta tun da xan'uwan ya qi ya biya.

**Malam Xanjuma:** “(Cikin farin ciki) Wallahi na ji dakin wannan abu da kuka yi, kuma ni babu abin da zan ce illa Allah ya saka muku da alherinsa, ya kuma bar zumunci. (Ya sa hannu cikin aljihunsa) Ai ni ma zai kyau nab a da nawa taimakon. (Ya miqa wa Malam Umar) Don Allah ku yi haquri, ku haxa da wannan, in ya so sai ku aika wa yakumbonsa Kande mai kitso don ta kira shit a ba shi. (Jinkiri) Ni kuma idan na shiga gida zan shaida wa mahaifiyar tasa yadda kuka yi”. Sodangi (sh:36)

Daga jin wannan kuwa, sai wani abu na farin ciki ya xarsu a ran mai karatu saboda jin yadda Sodangi buqata ta biya. Don da ana tunanin to yanzu kuma yaya za a yi, to ga shi kuwa an sami mafita kan wannan matsalar. Wannan kuwa abin farin ciki ne ba kawai a wurin Sodangi da mahaifiyarsa ba, har ma a wajen mai karatu.

Har ila yau, wani abu da zai iya xarsa farin ciki a ran mai karatu shi ne yadda kwalliya ta biya kuxin sabulu. Sodangi dai ya gama makaranta, har ma ya sami aiki irin na ofis, kamar yadda aka bayyana a

shelar kashi na biyar, fitowa ta xaya a ofishin Sodangi lokacin da abokinsa Yaron Malam ya kai masa ziyara.

“Mai arziki ko a Kwara ya sai da ruwa, in ji masu iya magana. Kuma mai haquri yakan dafa dutse har ya dahu, ya kuma sha romonsa. Ga Yaron Malam can dai ya nufi ofishin Sodangi. Bari mu ji me za su tattauna, ku biyo ni”. Sodangi (sh:59)

Daga jin wannan bayani kuwa mai karatu zai iya samun jin farin ciki da jin daxi, saboda abin nema ya samu. Ga dai Sodangi buri ya cika, an yi karatu har an dace da samun aiki. Wannan kuwa abin farin ciki ne. saboda sanin hali, mai karatu zai yi murna domin ya san Sodangi ba irin yayansa Cinnaka ba ne, yanzu ne ‘yan’uwa da sauran jama’a za su amfana da wannan abu. Domin kuwa tun kafin a yi haka ma yana taimakawa ko da kuwa da ba da shawarwari ne. ballantana yanzu yana da iko.

Haka kuma, wani abin da mai karatu zai qara yin farin ciki da shi shi ne yadda Sodangi arziki ya bunqasa ga kuma qoqarin da yake yi a kowane lokaci na ya yi abubuwan da za su amfani jama’a. Kamar yadda ya nemi da su haxa hannu da abokin wansa, wato Xantani kan gina makaranta. Ga yadda aka bayyana.

“Bayan shekaru biyu sai Sodangi da tallafin sabon Bankin Musulunci ya bunqasa har kiwonsa ya yi babban gidan gona ban da kafa kamfanin sufuri da motoci mai zaman kansa da tuni ya yi. Ga dai Sodangi can da Xantani a ofishinsa, bari mu kasa kunne mu ji wainar da suke toyawa. Ku biyo ni”. Sodangi (sh:65)

**Sodangi:** Hmm! Qwarai! Allah dai ya kyauta kawai za mu ce. (Ya gyara murya) Yaya Xantani, na sami labarin cewa, kana son gina makarantar Islamiyya irin ta zamani, ko”?

**Xantani:** “Wallahi tuni nake da wannan buri. (Jinkiri) Rashin isassun kuxi ne suka hana ni farawa”.

**Sodangi:** “To, haka ne! amma ai da za ka amince sai mu haxa kai tare mu gina domin ni kaina ina da irin wannan niyya tuni”.

**Xantani:** “(Cikin murna) Amma a gaskiya na yi farin ciki sosai da wannan shawara taka domin na daxe ina bin su yayanka Cinnaka don mu haxu mu shuka irin wannan aikin alheri ko ma samu mu bar sadaqatul jariya kan mu koma ga Allah...”. Sodangi (sh:66)

Ba wai kurum Xantani ne wannan shawara za ta yi wa daxi ba, hatta mai karatu zai iya samun xarsau na farin ciki da jin daxi kasancewar ga gogansa yana shuka alheri kamar yadda aka zaci zai aikata idan ya sami dama.

Har ila yau, wani xarsau xin na farin ciki kuma, shi ne yadda Sodangi ya biya wa abokan babansa da mahaifiyarsa zuwa aikin hajji. Wannan kuwa ba qaramin xarsa daxi zai yi ba a zuciyar mai karatu, saboda ga gwaninsa ya tabbata xan halak. Bai manta da alheri ba.

Wannan abin farin ciki kuwa an ji shi ne a bakin Xantani lokacin da suke sallama a lokacin da ya kai masa ziyara har ofis.

**Xantani:** “(Niyyar tafiya) Ni zan koma. Af! Har zan manta ban yi maka godiyar aikin hajji da na samu labarin an ce ka biya wa iyayenmu su Malam Umar da Malam Adamu da Malam Xanjuma da kuma mahaifiyar tamu. Allah dai ya saka da alheri ya kuma qara ariqi”. Sodangi (sh:66)

Ka ji abin farin ciki. Duk kuwa wanda ya ji irin wannan kavakin alheri ai kuwa dole ya yi farin ciki, ballantana mai karatu da suka saba tun daga farkon littafin zuwa wannan lokaci da ya aikata wannan abin daxi abin a yi murna.

#### **4.7.2.2 Xarsau na Baqin Ciki**

Idan an ce baqin ciki ana nufin dugunzumar zuciya ko vacin zuciya. Idan kuwa an ce abin da zai vata zuciya, to ana nufin ran mutum ya sosu, zuciyarsa ta yi baqi sakamakon wani abu marar daxi da ya faru (Asiya, 2012:183).

Marubucin littafin *Kowa ya yi da Kyau* ya kawo misalai kan irin wannan xarsau na baqin ciki a littafinsa kamar yadda yake bayyanawa.

Da farko dai a fitowa ta goma sha xaya (11) an bayyana yadda wani mummunan al'amari ya faru, na yadda Xanduniya a rashin sani ya yi wa qanwarsa ciki. Ga dai ciki ya bayyana, wanda wannan ya zamo abin baqin ciki ga Malam Jamo da mai xakinsa har da ma ita wadda abin ya faru a kanta. Ga yadda ta wakana a tsakaninsu.

“To qarshen dai tika – tika – tik! Mero dai ciki ya bayyana. Malam Jamo da Kuluwa sun sa ta a gaba suna faxes, suna tambayar ta ba’asi.

**Kuluwa:** “Wato shi ya sa na ga kina daxewa a waje idan na yi miki magana sai ki ce wai ciniki ne babu, ashe kina can, ke da abokan iskancinki kuna tafka varna a doron qasa?! To wallahi ko wane xan iska ne ya yi miki wannan cikin, sai kin kawo min shi, sai na hukunta shi, na sa alqali ya kulle shi”.

**Mal. Jamo:** “(Rai a vace) Wane ne ya yi miki ciki? Ba za ki faxes ba sai na kwabxe ki”?

**Mero:** (Kuka)

**Kuluwa:** “Ba ki doku ba ne. Shi ya sa kiqa qi yin magana, munafukar wofi. Bari ka gani (Ta shiga tsula mata wata bulalar qirgi da ke hannunta). Wane ne ya yi miki ciki”?

**Mero:** “(Kuka) Zan faxes! Zan faxes! Ki yi haquri zan faxes”.

**Kuluwa:** “To faxi in ji. Wane ne”?

**Mero:** “(Cikin kuka) Wani ne a bakin tasha mai suna Xanduniya”. KYYDK (sh:38 – 39)

Inna Lillahi Wa Inna Ilaihir Raji’una! Lallai wannan ya isa baqin ciki, ba wai kawai ga ita Mero ko iyayenta ba, mai karatu ma sai ya ji

wani baqin ciki ya xarsu a ransa na irin wannan baqin al'amari da ya faru.

Wani dakin abin baqin ciki ma sai da suka tusa ta gaba har wurin Xanduniya a bakin tasha, a nan kuma suka qara gamuwa da wani sabon baqin cikin. Inda suka gane ashe wanda ya yi wa 'yar tasu ciki wanta ne uwa xaya uba xaya. Ga yadda abin ya auku a fitowa ta goma sha biyu.

**Mal. Jamo:** “(Cikin mamaki) Tanko kai ne”?

**Xanduniya:** “E, ni ne Tanko Xanduniya”.

**Mal. Jamo:** “Kai ne Tanko wanda ya yi karatu a qauyen Xanrani Tsangayar Fulani ko”?

**Xanduniya:** “Makarantar Malam Almu ba!”

**Mal. Jamo:** “Inna Lillahi Wa Inna Ilaihir Raji'un! (Ya dubi Mero) Shi ne ya yi miki cikin kika ce”?

**Mero:** “(Gyaxa kai) Shi ne mana”.

**Mal. Jamo:** “Tanko kai ka yi wa Mero ciki”?

**Xanduniya:** “Tsautsayi ne Baba”.

**Mal. Jamo:** “E lallai tsautsayi ne tun da ka yi wa qanwarka ciki ai (kuka)”.

Kuluwa ma sai kuka. Ta kasa magana. Xanduniya ya rinqa kallonsu xaya bayan xaya.

**Mal. Jamo:** “To kin ga abin da kika haifar ko? Kin ga irin abin da kika shuka, ga girbi nan yadda ya zama”.

**Kuluwa:** “(Tana kuka) Wayyo Allah! Na shiga uku na lalace. Na cuci kaina, na cuci rayuwata, na cuci rayuwar 'ya'yana. Yaya zan yi da rayuwata, da kunyar jama'ar duniya”?  
KYYDK (sh: 41 – 43)

Wohoho! Irin wannan baqin ciki da me ya yi kama. Dole ne a wannan wuri mai karatu ya ji wani irin turnuqun baqin ciki ya xarsu a

ransa, na yadda aka yi wannan al'amari ya faru. Ga shi kuma ta bayyana a fili ga kowa da abin ya shafa cewa wa ne ya yi wa qanwarsa ciki.

#### **4.7.2.3 Xarsau na Ban Dariya/Raha**

*Qamusun Hausa* (2006:364) ya bayyana kalmar "raha" da "walwala ko fara'a". Saboda haka idan aka ce ban dariya ana nufin duk wani abu da za a faka ko gani wanda zai sanya mutum ya ji sanyi a ransa har ya yi fara'a ko murmushi, a wani lokacin ma ya dara har ma da qyaqyatawa domin ya bayyana jin dakin wannan abu.

Irin wannan xarsau kuwa an sami misalinsa cikin littafin *Sodangi*, inda aka samu dattijan nan uku abokan mahaifin Sodangi wato, Malam Umar da Malam Adamu da kuma Malam Xanjuma suke yin raha a tsakaninsu, har Malam Adamu yake tawa Malam Umar da raha lokacin da suka don cin abinci (ciyayya) kamar yadda suka saba a fitowa ta xaya a qofar gidan Malam Xanjuma. Ga dai yadda tattaunawar ta kasance.

**Malam Xanjuma:** (Cikin fara'a) Xan halak ka qi ambato! Ai yanzun nan muke zancenka...

**Malam Adamu:** (Shiga) Salamu alaikum. (Yana duban Malam Umar, yana murmushi) Ashe su abokina har an iso? (Ya ajiye abincin da ke hannunsa) Lallai, yau an yi abin kai! (Yana dariya, ya ci gaba da zolayarsa) Yau uwargidan ta bar ka ka fito da

wuri ke nan, ko dai fakar idonta ka yi, ka yi wuf!  
Ka yiwo waje?

**Baki Xaya:** (Suka bushe da dariya). Sodangi (sh:14)

Daga jin yadda waxannan dattijai ke tava junansu ciki raha da nishaxi, mai karatu ma a nan zai ji irin wannan nishaxi da raha da jin daxi ya xarsu a ransa. Watakila ma sai ya yi dariya shi kaxai.

#### **4.7.2.4 Xarsau na Ban Hausi/Takaici**

*Qamusun Hausa na Jami'ar Bayero* (2006:420/199) ya bayyana kalmar takaici da; “Jin haushi wanda vacin rai yakan kawo”. Ma’ana, mutum ya ji vacin rai ko kuma ya qullaci mutum a zuci, saboda ya vata masa ko dai ta hanyar furuci ko kuma ta hanyar aikata wani abu da bai yi masa daxi ba. A cikin waxannan littattafai, marubutan sun yi qoqarin amfani da abubuwa waxanda za su bai wa mai karatu haushi ko takaici, wanda hakan, shi zai jawo hankalinsa wajen jin sakamakon da zai biyo bayan wannan abin takaicin da ya faru.

Daga cikin misalai, akwai inda a littafin *Kowa ya yi da Kyau* aka bayyana inda Malam Inusa maqwabcin Malam Jamo yake ba shi shawara a kan ya riqa kula da haqqi da tarbiyyar iyalinsa, musamman ‘ya’yansa. Shi kuma Malam Jamo yake ganin wannan tamkar shiga

sharo ba shanu ne yake yi masa don haka ya yi fushi da wannan shawara ta abokinsa kuma maqocinsa. Babu shakka wannan abin takaici ne. Ana son mutum ya gyara al'amuransa shi kuma yana bauxewa ya kasa fahimta. Ga yadda aka bayyana a fitowa ta xaya a qofar gidan Malam Jamo.

**Mal. Inusa:** Ba ina nufin ka fi kowa laifi ba, ai shi laifi kaya ne, kowa nasa yake xauke da shi, kuma yake fata da qoqarin saukewa. Shin kai ba ka son sauke naka kayan laifin ne?

**Mal. Jamo:** (Cikin fushi) E xin! Ba na so na sauke, kai ka sauke naka mana, ko kai ba ka da shi? Wato ka hau kan tudun naka laifin kana hango nawa. (Ya tashi fuu cikin fushi ya bar Malam Inusa zaune). KYYDK (sh:10 – 11)

Haka ma kuma ya sake yi masa lokacin da ya sake yi masa nasiha a fitowa ta goma.

**Mal. Inusa:** Lallai kam da ruwana, domin ya kamata in fitar da haqqin maqwabtaka da ta abokantaka a kanka, in gaya maka gaskiya a kan rayuwarka da ta iyalinka da duk ma wani naka, na kusa da na nesa.

**Mal. Jamo:** To ba na son gaskiyar taka, in ce ko dai shi ke nan. Ku ke nan ko da yausha ba za ku rinqa damuwa da lamuran rayuwarku ba sai ta wani. To ni dai Inusa daga yau ba ni ba kai, na tsinke igiyar abotar da ke tsakaninmu, domin na lura ita ce ke sa ka rinqa shiga gonar da ba taka ba, ka rinqa terere da ni irin son ranka.

**Mal. Inusa:** Ka yi haquri, ka fahimce ni, ba nufina abin da kake faza ba. Nufina ka gyara lamuran rayuwarka da ta iyalinka.

**Mal. Jamo:** (Ya miqe, ya yi tafiyar shi) Sai ka yi ta yi. Kanka ake ji, wai mahaukaci ya faxa rijiya. KYYDK (sh: 36 – 37)

Lallai kam wannan abin takaici ne abin ban haushi. Ga gaskiya quru – quru ana gaya wa Malam Jamo amma shi yana qi. A nan kuwa dole mai karatu ya ji wani abu na takaici ya xarsu a ransa jin yadda ga gaskiya a bayyane amma ya qi ya karva saboda mugun tunani.

Har wa yau, wani abin takaici da mai karatu zai ji ya xarsu a ransa, shi ne yadda Malam Jamo ya kai xansa Tanko makarantar allo can Tsangayar Fulani a qauyen Xanrani tun yana xan qaraminsa bai qara waiwayarsa ba har ya girma ya zama mutum, amma kuma ya fanxare ya zama gagararre. Ga yadda aka bayyana cikin bayanin share fage a fitowa ta uku.

‘....a makarantar Malam Almu, makarantar da Tanko yake. Inda aka kai shi karatu tun yana yaro har zuwa shekaru goma sha uku mahaifinsa bai tava zuwa duba shi ba, don haka shi Tanko bai san asalin garinsu ba, ya manta kamannin mahaifansa ma. Kuma rashin kula da shi ya sa maimakon karatu, ya zama gagararre, wanda a yanzu haka Xanduniya ake kiran sa, maimakon asalin sunansa Tanko. Kuma tuni Malam Almu ya gaji da gagararsa’. KYYDK (sh: 16)

Wani qarin abin takaicin kuma, shi ne na yadda Xanduniya ya yaudari qanwarsa cikin rashin sani ya riqa lalata da ita har ta sami ciki. Kamar

yadda aka bayyana irin wannan yaudara cikin fitowa ta goma a shagon Xanduniya.

**Xanduniya:** ‘Haba kar ki damu. Ai wannan ba wani abu ba ne, abu ne mai sauqi. Jira nake shirye – shiryenmu su yi nisa sosai, zan turo iyayena ma, kuma zan zo da kaina. Ke dai ki kwantar da hankalinki, ki mayar da shagon nan kamar gidanki, har kwana ma za ki iya yi’.

**Mero:** ‘Tav, kana ganin mutanen gurin nan suna zura min ido, yanzu ma na san idan na fita sai sun bi ni da kallo. Allah ya sa kada su gane mun yi wani abu’.

**Xanduniya:** ‘Ki kwantar da hankalinki babu mai ganewa. Ai shi ya sa na ce ki rinqa zuwa bayan sallar isha’i, ba wanda zai gan ki, ko bai fi ba’?

**Mero:** ‘I to, haka ne, amma fa ka san kada Baba ya gane ina zuwa wani wuri’.

**Xanduniya:** ‘Shi ma ba zai gane ba. Ina son jibi in shiga kasuwa in sayo miki kayan kwalliya, ko ba kya so’?

**Mero:** ‘Wallahi ina so. Tav! Ai ba ni da su, daga jagira sai fankeke gare ni’.

**Xanduniya:** ‘To ki kwantar da hankalinki. Zan sayo miki, har da sabon mai ‘Mai Gurguwa’. KYYDK (sh: 32 – 34)

A nan kuwa, mai karatu zai ji wani abin takaici da ban haushi da zai xarsu a ransa, na jin yadda wa da qanwarsa ke shirin yin lalata da juna. Hakan kuma shi ne yake haifar musu da xa marar ido da jin kunyar duniya da ta lahira.

A cikin littafin *Sodangi* ma akwai misalai na irin wannan xarsau na takaici da ban haushi.

Daga cikin misalan akwai inda Yautai ya qi cin gurasa da zovon da abokansa suka saya don su kau da tsumagiyar kan hanya, amma shi sai ya qi ci, yana cewa ba yadda za a yi ya yi karatun boko kuma ya zo yana cin irin waxannan abinci na gargajiya. Ga dai yadda ta wakana tsakaninsu.

**Xantani:** ‘(Yana cikin cin gurasa da zovo, sai ya lura Yautai ya qi ci) A’a, abokina Yautai ya na ga kana kallonmu, ko dai a qoshe kake ne’ ?

**Yautai:** ‘(Ya yi dariya) Amma dai kai ma Xantani ka fiya zolayar tsiya. (Ya girgiza kai, yana mamaki) Haba! Me ya haxa gatari da saran shuka? Ai tuni na bar cin irin waxannan yame – yamen tsiyar. (Ya wani hura hanci) Da dai mitfay ne ko kek da ba ma sai kun yi min tayi ba. Sai ka ce wani Tanko wanda bokonsa iyakarsa firamare’.

**Tanko:** (Ya yi tsaki) Mts! Su Yautai manya, ina ruwan karatun boko da abinci? Ka ce kai da abokinka Cinnaka, Xanjuma ne da Xanjummai’.

**Yautai:** Oh! Kai sai yau ka sani. (Cikin murmushi) Ai kai ma sai kai Allah wadarai da fita karatu har qasar Amurka da muka yi. (Ya wani xaga kafaxa) Ina amfanin idonmu ya buxu sannan mu dawo muna rayuwa irin ta makafi’? Sodangi (sh: 30)

Ji don Allah, wai rayuwar iyaye da kakanni ita ce rayuwar makafi.

Kaico! Da dai ba a san asalin ungulu ba sai ta ce daga Misra take. Don haka a nan, dole mai karatu ya ji wani irin takaici da ban haushi na irin

wannan bijire wa al'adun iyaye da kakanni kawai da sunan wai an yi boko kai ya waye. Allah wadaran naka ya lalace.

Haka kuma wani abin takaici cikin wannan littafi, shi ne yadda qiri – qiri saboda rashin sanin abin da ya kamata Cinnaka ya kasa xaukar xawainiyar makarantar qaninsa Sodangi bayan rasuwar mahaifinsu, duk kuwa da irin halin da yake da shi. Duk tarin dukiya da yake da ita, ba ya aikata komai da ita sai ashararanci. Ga abin da ya dace amma ya qi. A qarshe dai sai abokanan uban ne suka xauki xawainiyarsa. Bayan Malam Umar ya kawo shawarar da su xauki nauyinsa tun da xan'uan ya zama shashasha.

**Malam Adamu:** ‘Subhanalillahi! Assha! Lallai Malam Umar ka zo da hanzari, kuma da ma ni kaina na so yau idan mun haxu gun cin abinci na tada maganar. (Jinkiri) Tun da yayansa Cinnaka arzikinsa ya zama na ashararanci, kuma mun fahimci ba shi da niyyar taimaka wa xan'uan nasa Sodangi, wajibinmu ne mu yi wani hovvasa ba ma sa id oba, ko ba haka ba'? Sodangi (sh: 35)

#### **4.7.2.5 Xarsau na Ban Mamaki/Al'ajabi**

*Qamusun Hausa* (2006:9 da 329) ya nuna kalmar al'ajabi tana nufin “Mamaki ko kuma kakabi. Shi kuwa mamaki yana nuna faruwar abin da ba a saba gani ba musamman wanda zai kawo dogon tunani.

Idan aka lura da wannan ma'ana da Qamusun Hausa ya bayar za a iya cewa mamaki ko al'ajabi shi ne gani ko jin abin da mutum bai yi tsammanin zai iya faruwa ba, kuma ya faru. Don haka, xarsa mamaki ko al'ajabi a cikin littafin wasan kwaikwayo yana nufin yadda aka sassarqa labarin, ta hanyar amfani da furucin da zai iya bai wa mai karatu mamaki. Marubutan sun yi qoqarin tsarma abubuwan da za su bai wa mai karatu mamaki, musamman waxanda ba a saba ji ko gani ba, kuma hakan yakan haifar wa mai karatu tunani, wanda a qarshe sai ya tsinci kansa yana mamaki. Misali, a cikin littafin Malam Zalimu an kawo ire – iren waxannan misalai da ba da mamaki.

Misali na farko shi ne yadda matar Malam Zalimu ta yi mamakin gani biri a cikin xakinta abin da ba ta tava gani ba.

**Matar Malam:** ‘(Duk sun yi cirko – cirko a tsakar gida) Ni ma dai abin ya ba ni mamaki, abin da ban tava gani a cikin gidan nan ba, amma yau ga shi har cikin xaki’. MZ (sh: 24)

Haka kuma, lokacin da ta tabbata cewa, Malam Nafi’u ne ya yi wa Malam Zalimu asiri ya mayar da shi biri, Maigari da sauran jama’a sun je sun same shi sun ba shi haquri kan ya karya asirin. Malam Nafi’u

kuma ya ce, ‘ai mai da shi ya koma mutum abu ne mai sauqi’. Wannan kuwa abin mamaki ne. Kamar yadda aka bayyana.

**Maigari:** “Yanzu duk wannan zance a bar shi, idan ma akwai wata magana da za a yi to ba yanzu ba, sai ya dawo mutum a yi ta”.

**Malam Nafi’u:** “Mayar da shi mutum abu ne mai sauqi, sai dai kuma akwai sharaxi biyu, na farko sai an saki matar nan, na biyu kuma sai an je tsakiyar kasuwa an yi wasa da birin sannan za a iya dawo da shi mutum”.

**Maigari:** (Cikin mamaki ya kalli sauran jama’ar wajen) To shi ke nan, in don wannan ne babu damuwa. Za a sake ta sannan za a je kasuwar...”. ZM (sh: 35)

Wannan kam lallai ya isa abin mamaki ba wai kurum a wurin

Maigari da sauran al’umma ba, mai karatu ma sai ya ji wani abu na mamaki da ban al’ajabi ya xarsu a ransa na cewa, ga mutum ya zama biri ana batun kuma mai da shi mutum abu ne mai sauqi. Babu shakka wannan ya isa abin mamaki.

Wani abin mamaki kuma shi ne yadda aka je da Malam a matsayin biri kasuwa aka yi wasa da shi. Duk abin da mai wasa ya ce ya yi sai a ga ya aikata. Wannan kuwa abin mamaki ne matuqa.

**Mai wasa da biri:** “Yauwa! Juya a hankali dai xan fulanin biri, yi mana kwanciyar talaka ba shi da ko kwabo gari ya waye ba kuxin karin kumallon safe!

(Biri ya kishingixe, ya yi tagumi, yana hamma yana nuna alamar tausayi a fuskarsa)”

**Mai wasa da biri:** “Yi mana kwanciyar karuwa ta ga mai naira!  
(Biri ya yi rigingine, yana murmushi, yana qibta ido)”

**Mai wasa da biri:** “Yi mana kwanciyar soja, wata ya qare bai sami  
albashi ba.

(Biri ya kwanta ya yi tagumi, ya vata rai yana zare idanu)”.

**‘Yan kallo:** “Kai amma wannan birin taqadari ne, ka ga yadda  
yake yin abubuwa kamar mutum? Kai Allah mai  
halitta, wai java ta ga bakin mijinta”. MZ (sh:39)

Ba wai kurum a wajen ‘yan kallo ba, mai karatu ma a nan sai ya ji

wani abu na mamaki ya xarsu a ransa jin yadda biri ke aikata duk wani  
abu da aka sa shi, tamkar wani mutum.

Wani qarin abin al’ajabin kuma, shi ne yadda ana cikin wasa da  
birin sai kurum aka ga ya juye ya zama mutum.

“(Bayan an xan jima ana wasa da ‘Malam’ biri, sai ya rikixe ya dawo  
mutum, ‘Malam Zalimu’)”.

**‘Yan kallo:** “Kai Subhanalillahi! Biri ya zama mutum...”.  
(...wasu kuwa suka qi tafiya sai sun ga qwaqwaf, kuma suna ta mamaki  
da al’ajabin yadda wannan abu ya faru)”. MZ (sh:40)

A nan ba ‘yan kallo ba kurum, mai karatu ma sai ya ji an xarsa  
masa wani abu da zai yi mamaki da al’ajabin wannan abu da ya faru.  
Abu kamar a mafarki?

Wani abin al’ajabin da ya sake faruwa cikin wannan littafi shi ne,  
lokacin da aka taru za a xaura aure, aka yi ta jiran Malam Zalimu amma

bai zo ba. Da aka gaji da jira sai wani baƙon malami da aka yi a gidan Alhaji Abdu ya ce a ba shi dama ya xaura auren tun da malam ya qi zuwa. Aka yi ta taqaddama saboda tsoron halin malam, amma daga qarshe dai aka yarda ya xaura bayan ya matsa. To an xaura auren ke nan, sai ga Malam Zalimu, ya tambayi wanda ya xaura auren, malam Hadi ya ce shi ne. Malam Zalimu ya ce ya yi ke nan, malam Hadi yana ta ba da haquri. A qarshe dai abin da ya wakana tsakaninsu a wurin ya ba wa kowa mamaki.

**Malam Hadi:** “Malam ni dai haquri nake bayarwa da kuma neman afuwa”.

**Malam Zalimu:** “Uhm, yaro yaro ne, bai san wuta ba sai ya taka. Kai! Goro da alewar da aka ba wa kowa su fito daga aljihu su dawo faranti. Kai har da kuxin sadaki da kuxin da aka raba wa malamai, ina son su fito”.

(Goro da alewa da kuxi suka dinga fitowa daga aljihun jama’a, suna ta zubowa kan faranti, kowa yana mamaki).

**Malam Hadi:** “(Ransa a vace) Kai! Goro da alewa da kuxi duk ku koma inda kuka fito. (Duk suka koma aljihu)”.

**Malam Zalimu:** “(Ya kalli Malam Hadi a raine) Ku fito na ce (Suka sake fitowa)”.

(Jama’a dai an mayar da aljihunsu wata ragar wasan qwallon qafa, sai goro da alewa da kuxi suke shiga da fita, kamar moxa da randa, kowa ya cika da mamaki, cikinsu har da Maigari, sai da aka yi haka sau uku suna shiga suna fitowa).

**Malam Hadi:** “(Ya kalli Malam Zalimu) Malam idan ka sake cewa kuxi da goro da alewa su fito daga aljihu, to ka kwana

da sanin kai za ka zama xaya daga cikinsu, ka ji na gaya maka”.

“(Maigari da sauran jama’a suna jin Malam Hadi ya faxi haka, sai suka yi maza suka taso)”. MZ (sh: 65 – 66)

Ba wai kurum jama’ar da wannan abu ya faru a gabansu ba, mai karatu ma a nan zai ji an xarsa masa wani abu na jin ban al’ajabi da mamaki. Domin irin wannan abu ba a saba ganinsa ba a cikin rayuwa ta yau da kullum. Abu sai ka ce rufa ido?

#### **4.7.2.6 Xarsau na Ban Tsoro**

Kalmar tsorata, kamar yadda *Qamusun Hausa na Jami’ar Bayero* (2006:135/458) ya bayyana ta, tana nufin “Razana ko kaxuwa”. Don haka kalmar tsorata tana da makusanciyar dangantaka da kalmar fargaba wadda take nufin “karayar zuciya” idan aka ce fargaba a cikin labari, tana nufin abin da mutum zai karanta ya ji yana xar-xar, zuciyarsa ta kaxu ko ta ximauta saboda faruwar wani abu da yake tunanin zai haifar da wani abu idan ya faru. Marubutan sun yi amfani da wannan dabara a matsayin dabarar da za ta jawo hankalin mai karatu, ya ji yana xokin ya qarasa karantawa, domin ya sami sassauci na yanayin da zuciyarsa ta shiga na wannan fargaba ko tsoro.

Misali, a cikin littafin Malam Zalimu an kawo irin wannan nau'i na dabarar jawo hankali.

Lokacin da Saude ta koma wajen Malam Zalimu kan sake abin da za a yi wa kishiyarta, don har yanzu ko gezau, duk abin da aka yi mata bai ci ba. Don haka malam ya ce, raba ta za a yi da duniyar xungurungum. Saude kuwa ta amince da hakan, ta kawo kuxi ta ba shi, shi kuma ya fita ya shiga xakin matarsa don ya xauko mata maganin. Ai kuwa da shigarsa ya yi tuntuve da wani dutse, take ya zama biri.

**Malam Zalimu:** ‘(Ya wuce matarsa tana zaune a rumfar xakin, ya shiga cikin xaki, sai ya yi tuntuve da wani xan dutse mai qyalli, sai ya tsuguna zai xauka, yana dafa shi sai ya zama biri xanfulani, wato tsula)’.

**Matar Malam:** ‘(Biri yana fitowa rumfa sai matar malam ta tsorata) Wayyo Allah! Biri a cikin xaki (ta fito daga cikin rumfar, shi ma biri ya fito ya shiga xakin Malam inda Saude take zaune tana jiran Malam)’.

**Saude:** ‘(A firgice ta fito tsakar gida) Na shiga uku, biri har cikin xaki, garin yaya? Ko na masu wasa ne ya kuvuce ya shigo mana gida’? MZ (sh: 23 – 24)

Wannan kam abin ban tsoro ne. Mai karatu kuwa dole zai ji wani abu na fargaba da tsoro ya kama shi, ba kuwa zai sami jin sauqin wannan fargaba ba har sai ya kai qarshen wannan labari ya ji yadda aka kaya da zaman Malam biri.

Haka ma kuma, lokacin da aka je da biri kasuwa ana wasa da shi, sai kwatsam aka ga ya zama mutum, ai take jama'a suka tsorata suka watse in ban da 'yan ganin qwaqwaf.

“(Bayan an xan jima ana wasa da ‘Malam’ biri, sai ya rikixe ya dawo mutum, ‘Malam Zalimu’)”.

**‘Yan kallo:** “Kai Subhanalillahi! Biri ya zama mutum, in ba ka yi ba ni waje”.

(Wasu daga cikin masu kallo suka fara gudu daga wajen wasa da biri...)”. MZ (sh:40)

Mai karatu a nan zai ji an xarsa masa wani abu na tsoro, ganin yadda lokaci guda ana wasa da biri, kawai aka ga ya zama mutum. Lallai kam wannan shi ne in ba ka yi ba ni wuri.

#### **4.7.2.7 Xarsau na Tausayi**

Newman da wasu (1979) sun nuna ma'anar kalmar tausayi cikin harshen Turanci inda suka kira ta da 'pity' ko 'mercy' ko 'sympathy'. Yayin da Skinner (1965) ya bayar da ma'anar waxannan kalmomi da; 'pity yana nufin 'tausayi ko jinqai'. Mercy yana nufin 'tausayi ko yafewa ko rahama'. *Sympathy* kuwa ya ba shi ma'anar 'juyayi ko halin taimakawa'.

*Qamusun Hausa* (2006:434) ya bayyana ma'anar "tausayi" da cewa; “Shi ne jin qai ko nuna damuwa kan wani abin da ya sami wani na rashin jin daxi”.

A taqaice, tausayi shi ne nuna halin kulawa da abin da ya faru ga wani ko halin da yake ciki, wanda ba mai daxi ba ne, ko kuma mutum ya yi wani abu a ransa na rashin jin daxi ko damuwa ko sosuwar rai a sakamakon ganin ko jin ko karanta wani abu wanda ya tava rayuwar wani mutum ko dai ya san shi ko bai san shi ba, ko kuma duk wani abu mai rai da ba mutum ba, kamar misali dabba da makamantansu.

A cikin littafin Sodangi an kawo misalin irin wannan xarsau a matsayin dabara ta jawo hankali lokacin da abokan Malam Iro mahaifin Sodangi, suka je don su duba yadda ya qara ji da jiki. Suna zuwa kuma sai suka tarar a lokacin kuma ya koma ga Mahaliccinsa.

**Malam Umar:** “(Shiga) Subhanalillahi! Lafiya kake kuka? (Sodangi ya ci gaba da kuka bai amsa ba). Malam Adamu ni fan a tsorata, kada dai jikin mahaifin nasa ne ya yi tsanani”?

**Malam Xanjuma:** “Innalillahi wa inna ilaihir raji’una! Malam ai tun da ya kasa buxa baki ya yi mana bayani sai mu yi sallama, mu shiga ciki. (Suka shiga suna mamakin kukan Sodangi)

**Malam Adamu:** “(Matar Malam Iron a kuka) Allahu Akbar! Innalillahi wa inna ilaihir raji’una! (Gumi ya karyo masa) Haquri ai sai ki yi haquri ki bar kukan haka. (Ya dubi Malam Umar) Don Allah malam maza yi haramar shaida wa liman da sauran jama’ar gari cewar...”.

**Malam Umar:** (Ya miqe) Allah mai girma! (Hawaye na zuba daga idanunsa) Allahu Akbar, Allah mai yin yadda ya so. (Ya fita yana salati)”.

**Malam Xanjuma:** “(Ya dubi Haquri) Ai ba kuka za ki yi masa ba Haquri, addu’a za ki tai masa Allah ya yi masa rahama. (Ta shiga xakinta, tana share hawaye). Allahu Akbar Kabiran. Allah ya jiqanmu, ya jiqan Malam Iro. Sodangi (sh: 25 – 26)

Da jin wannan mai karatu zai ji an xarsa masa jin wani abu na tausayi. Musamman zai ji yana tausayin iyalan Malam Iro, musamman xansa Sodangi da mahaifiyarsa Haquri waxanda su ne mutuwar ta fi shafa.

#### **4.8 Kwatanta Littattafan ta Fuskar Sarrafa Harshe**

Wannan bigire kuma yana xauke ne da kwatanta salo ta fuskar sarrafa harshe da mawallafan suka yi amfani da su domin isar da saqonsu ga al’umma. Kwatantawa a nan tana da muhimmanci, domin ita ce za ta nuna yadda za a fahimci dangantakar da ke tsakanin littattafan. Domin kowane marubuci ya yi amfani da salon sarrafawa don ganin ya yi wa labarinsa kwalliya yadda mai karatu zai ji labarin ya yi masa

armashi ya kuma qayatar da shi. Dabarun sarrafawa da aka yi nazari a nan kuwa sun haxa da, karin magana da azancin magana da aron kalmomi da tsofaffi da sababbin kalmomi da sauransu.

#### **4.8.1 Amfani da Karin Magana**

Karin magana, dabara ce ta duncuwa magana mai yawa a cikin zance ko ‘yan kalmomi kaxan cikin hikima. Karin magana yawanci yana da vari biyu. Vari na farko yana yin jimlataccen bayani, vari na biyu kuma yana yin sharhi ko qarin bayani kan abin da vari na farko ya faha (Xangambo 1984: 38). Daga cikin ire – iren waxannan karuruwan maganganu akwai: karin magana mai ‘in ji’ da mai ‘akan’ da mai ‘sai’ da mai labari da mai tambaya da sauransu. Misali:

*Ban sa a ka ba, in ji varawon tagiya.*

*Kowane gauta ja ne, sai rashin rana.*

*Garin daxi na nesa, ungulu ta leqa masai.*

*Ana bikin duniya, akan yi na kiyama.*

*Da Baqo da Tukura duk Umbutawa ne*

*Me na ci na asham, balle in yi ramuwar salla?*

A nan an yi nazari ne da kwatanta karin magana da aka samu cikin waxannan littattafai uku na wasan kwaikwayo wato *Malam Zalimu* da *Sodangi* da kuma *Kowa ya yi da Kyau*. An kuma karkasa karin maganganun ne qarqashin waxanda aka kawo daidai da waxanda aka kawo ba daidai ba da kuma waxanda aka yi amfani da su daidai da waxanda aka yi amfani da su ba daidai ba.

#### **4.8.1.1 Karin Magana da aka yi Amfani da su Daidai**

Kamar yadda aka bayyana a baya cewa, karin magana dunqulalliyar magana ce cikin ‘yan kalmomi kaxan mai cike da hikima. Irin wannan hikima kuwa, tana fitowa ne kuma zance ya yi daxi da armashi idan aka yi da Karin maganar a muhallin da ya dace. Don haka zaqin zance yana qara fitowa ne idan aka yi amfani da Karin Magana daidai. A nan an yi nazarin Karin Magana ne da ke cikin waxannan littattafai da aka yi amfani da su daidai a kuma gurbin da suka dace. Wasu daga cikin Karin maganar da aka samu an yi amfani da su ne

wajen tabbatarwa da waxanda suke nuna fifiko da waxanda aka yi amfani da su wajen cin alwashi ko tsoratarwa da waxanda aka yi amfani da su wajen nuna muhimmancin abu da bin al'ada da kuma waxanda aka yi faxakarwa da su, da dai sauransu.

A cikin littafin *Malam Zalimu* an yi amfani da karin magana daidai a wurare dama. Daga cikin misalan ire – iren waxannan Karin Magana akwai:

- An yi an gama wai an ba wa maye jinya.

Wannan karin magana ce da aka yi amfani da ita cikin littafin da take tabbatarwa kamar yadda za mu gani cikin yanayin da aka yi amfani da ita.

Hajara ce qawar Saude a lokacin da take ba ta labarin Malam Zalimu kan buqatarta ta a sa kishiyarta ta bar gidan ko ma a haukatar da ita. Saude ta nemi Hajara da tar aka ta don malam xin bai san ta ba, domin tana ganin idan ta je wajensa ita kaxai ba za ta sami biyan buqata ba. A nan ne fa Hajara ta yi amfani da wannan Karin Magana domin ta

tabbatar mata da cewa, shi malam ba ruwansa da sani ko sabo. Kamar yadda ya zo cikin wannan tattaunawa tasu.

**Saude:** ..... Kin ga bai san ni ba, wataqila ma in na je ni kaxai ya qi yi min abin da nake so.

**Hajara:** (Ta girgiza kai) Haba Saude, lallai ba ki san Malam Zalimu ba. Ai ba ruwansa da sani ko sabo, ..... Indai za ki biya kuxi shi ke nan, **an yi an gama, an bai wa maye jinya**. Shi ke nan, ma tafi tare. (Ta miqa mata hannu suka tafa) MZ (sh. 7 – 8)

Wannan karin magana kuwa, ta dace da yanayi da muhallin da aka yi amfani da ita. Don kuwa a nan ana bayyana yadda Malam Zalimu kan yi wa mutum aiki ba ruwansa da sani ko sabo, matuqar dai za a ba shi kuxi.

Haka ma kuma, wata karin maganar da take tabbatarwa ita ce ta,

- Ai ba wuya, kixan ganga da lauje.

Wannan karin magana Malam Zalimu ne ya yi amfani da ita lokacin da yake tabbatar da abin da Hajara ta faza a kansa. Lokacin da suka je masa da buqatarsu. Kamar yadda za a gani cikin wannan tattaunawa:

**Malam Zalimu:** To, na gane abin da kike buqata, kuma abu ne mau sauqi a wajenmu. Ba dai haukatarwa da barin gida kuke buqata ta yi ba?

**Hajara da Saude:** (Suka gyaxa kai) E, haka muke so.

**Malam Zalimu:** Shi ke nan an gama, **ai ba wuya kixan ganga da lauje.** A wurinmu wannan ba wani abu ne ba in dai za ki iya biyan kuxin aikin. Mu aiki a wajenmu sai dai in babu kuxi kawai shi ne rashin yiwuwarsa, amma baa bin da ba ya yiwuwa. MZ (sh.9 – 10)

A wannan karin magana malam ya tabbatar da abin da aka faza a kansa. Ya kuma tabbatar musu da cewa, buqatarsu za ta biya, matuqar dai za su biya shi. Wannan ma an yi amfani da ita a daidai. Domin kuwa tun farko malam ya bayyana musu cewa, abin da suke buqata a wurinsa abu ne mai sauqi.

Wani misalin kuma shi ne, na yadda aka yi amfani da karin magana wajen cin alwashi kamar yadda za a gani,

- Da sannu xanwaken da ke qasa zai sami yaji, in dai ana juya shi.

Wannan Karin Magana ta fito ne daga bakin Malam Nafi’u, lokacin da yake cin alwashin ramuwar gayya a kan Malam Zalimu saboda asiri da ya yi masa ya tsugunar da shi.

**Malam Nafi’u:** Babu komai, rabu da shi, ai ba shi kaxai ya san ilimin tsubbu ba, kuma ba shi kaxai ne mai laqani ba. Abin da nake so a dinga kai ni soro ina zama kawai. **Da sannu xanwaken da ke qasa zai sami yaji in dai ana juya shi.** MZ (sh.16)

Haka ma kuma wata Karin maganar da aka yi amfani da ita wajen cin alwashi ita ce:

- Sai dai a yi wace za a yi, vera ya varar da garin kyanwa.

Wannan Karin Magana ce da Xanladi yake cin alwashi da ita cewa, da shi malami ne da sai ya ja gaba kan wata harkar idan Malam Zalimu ya yi musu irin halin nasa ya qi zuwa da wuri kamar yadda ya ce da bakinsa,

**Xanladi:** Ni kuwa da malami ne **sai dai a yi wace za a yi, vera ya varar da garin kyanwa**, don kuwa sai na shugabanci wani abin, in bai zo da wuri ba, in ga yadda za a yi.

Idan muka dubi littafin *Sodangi*, nan ma za mu ga akwai karin magana da aka yi amfani da su, kuma suka dace da yadda aka yi amfani da su xin. Daga ciki akwai:

- Sai bango ya tsage qadangare ke samun wurin shiga.
- Kowa ya sai rariya kuwa ya san za ta zubar da ruwa.

Waxannan karuruwan Magana ne guda biyu da aka yi amfani da su a muhalli guda da suke tabbatarwa ga abin da ya sami Yautai. Yautai ya kasance ma'aikacin gwamnati mai handama da babakere da kuxin

gwamnati yana ashararanci da su. Cikin matan banza da yake bi, shi ya fi son bin qabilu, yana taimaka musu har ma da ‘yan’uwansu. Ana haka sai dubunsa ta cika, tasa ta same shi, domin kuwa kotu ta sayar da duk kadarorinsa domin ta biya gwamnati kuxinta da ya handame, kuma sakamakon haka har an kore shi daga aiki. Wannan hali da ya tsinci kansa a ciki, shi Sodangi da Xanladi suke tattaunawa, har Sodangi ya yi amfani da waxannan Karin Magana domin ya tabbatar da cewa, shi ya jawo wa kansa abin da ya same shi. Kamar yadda za a gani cikin wannan tattaunawa tasu.

**Xanladi:** (Shiga) Sodangi ashe haka wannan abu ya sami yaya Yautai?

**Sodangi:** Wallahi abin dai babu dakin ji.

**Xanladi:** To, Allah dai ya sawa. Na ji an ce wai tuggun yaron nan qanin qabilar farkarsa ne ya jefa shi cikin wannan hali da ya sami kansa.

**Sodangi:** Ko shakka babu. (Ya gyara zama) Amma ai sai bango ya tsage qadangare ke samun wurin shiga. (Jinkiri) Haka kowa ya sai rariya kuwa ya san za ta zubar da ruwa. Sodangi (sh.62)

Waxannan Karin Magana sai a ce sun dace da yanayi da muhallin da aka yi amfani da su. Don kuwa Yautai ba shi da kaico, da bai ba da

dama ba ga son zuciyarsa, da wannan abu bai faru gare shi ba. Saboda haka, karuruwan maganar suna tabbatar da cewa, shi ya jawo wa kansa. Bayan wannan, an sami karin magana da aka yi amfani da ita wajen cin alwashi.

- Cinnaka, bai san na gida ba.

Lokacin da duniya ta yi wa Cinnaka tutsu, xan'uwansa Sodangi ne ya taimake shi ya ba shi aikin yi. Amma duk da haka a wurinsa bai birge ba. Yautai ne ke qara zuga Cinnaka a kan haka, yana cewa wai Sodangi yana yawo da shi a gari yana zaginsa yana cewa, ba don ya rufa masa asiri ba da an gan shi a rana. Wannan ne fa ya tunzura Cinnaka har yake xaukar alwashin sai ya yi maganinsa, kamar yadda yake faxi:

**Yautai:** ....Wai don butulu ne shi mai manta kyautar jiya har bi yake a gari yana zaginka cewa, 'Ba don ya rufa maka asiri ba, da an ganka a rana....' (ya gyara murya) Amma ba laifinsa ba ne domin wargi wuri shi ka samu, kuma sai bango ya tsage....

**Cinnaka:** (Cikin fushi) Amma lallai wannan yaron Sodangi sai na gwada masa cewar ni **cinnaka nake ban san na gida ba**. (A fusace) Bai san ni ba xan goyo ba ne. (Ya girgiza kai, yana huci) Mun sa qafar wando xaya da shi daga yau. Sodangi (sh.68 – 69)

Dangane da bayanin da ya gabata, za mu iya cewa, wannan Karin Magana ita ma an yi amfani da ita daidai kuma a yanayi da muhallin da ya dace.

A cikin littafin *Kowa ya yi da Kyau* ma an kawo karuruwan Magana da aka yi amfani da su daidai. Daga cikinsu akwai:

- Laifi kaya ne, kowa nasa yake xauke da shi.

Wannan karin magana an yi amfani da ita lokacin da malam Inusa yake yi wa Malam Jamo nasiha a kan ya kula da rayuwar iyalinsa, saboda yana nuna halin ko in kula da su. Shi kuma yake nuna masa babu ruwansa, shi ma ya ji da nasa. Shi kuma malam Inusa yake tabbatar wa da Malam Jamo cewa, babu fa mai xauke wa wani abin da ya yin a ba daidai ba.

**Malam Inusa:**

Ba ina nufin ka fi kowa laifi ba, ai shi **laifi kaya ne, kowa nasa yake xauke da shi**, kuma yake fata da qoqarin saukewa. Shin kai ba ka son sauke naka kayan laifin ne?  
KYYDK (sh.10)

Wata karin maganar da aka yi amfani da ita don tabbatarwa ita ce:

- Kanku ake ji, wai mahaukaci ya faxa rijiya.

Malam Jamo ne ya yi amfani da wannan Karin Magana lokacin da yake gaya wa matarsa irin maganganun da Malam Inusa yake gaya masa a kan iyalinsa, ita kuma take nuna rashin jin daxinta ga abin da Malam Inusa yake faxa. Har tana cewa, ina ruwansa da rayuwarsu. Shi kuwa Malam Jamo ya tabbatar mata da cewa, ba zai ko kula da abin da Malam Inusa yake gaya masa ba. Kamar yadda za a ji daga bakinsa:

**Malam Jamo:** Rabu da shi, **kan shi ake ji, wai mahaukaci ya faxa rijiya.** Ni dai ni ke da gidan, ni ke da ‘ya’yan, ba shi ke nan ba. KYYDK (sh.14)

Waxannan karuruwan magana kuwa idan an duba za a ga an yi amfani da su a muhalli da yanayin da ya dace.

Bayan waxannan, akwai kuma karin magana da aka yi amfani da ita wajen cin alwashi.

- Kowa ya daka ta bado ruwa ya ja shi.

Wannan marin magana Kuluwa ce matar Malam Jamo ta yi amfani da ita lokacin da take cin alwashin idan dai Malam Inusa ya ci gaba da yi musu katsalanda a cikin harkokinsu, sai ya gane kurensa. Kamar yadda take faxa:

**Kuluwa:** ....To wallahi, kwarankwatsa dubu idan ya ci gaba, ni ka qyale ni da shi, sai na nuna masa kuskuren wuce makaxi da rawa da yake neman yi. **Kuma kowa ya daka ta bado, shi ruwa kan ci.** KYDYK (sh.13)

Wannan ita ma Karin Magana an yi amfani da ita a muhalli da yanayin da ya dace.

Don haka, daga waxannan misalai da aka tattauna, za mu lura cewa, duka littattafan sun yi kamanceceniya wajen amfani da karuruwan maganganu daidai, kuma a yanayi da muhallan da suka dace.

#### **4.8.1.2 Karin Magana da aka yi Amfani da su ba Daidai ba**

A cikin littafin *Malam Zalimu* an kawo Karin Magana wadda ba a yi amfani da ita yadda ya kamata ba.

- Zuwa da kai, ya fi saqo.

Wannan karin magana Saude ce ta yi amfani da ita a lokacin da take roqon Hajara ta raka ta wurin Malam Zalimu da kanta maimakon ta yi mata kwatance. Kamar yadda take faxa:

**Hajara:** ....don haka ki shirya ko kuma in kwatanta miki wani qauye nan kusa ki je ki sami Malam Zalimu, duk abin da kike so, ke ko kashe ta ne zai iya in dai za ki biya shi da tsoka.

**Saude:** .....Amma yanzu qarfin zuciyata ya dawo kamar farkon maganarnu da ke, sai dai ina ganin tare da key a kamata mu je ba kwatance za ki yi mini ba, **zuwa da kai ai ya fi saqo**. Kin ga bai san ni ba, wataqila ma in na je ni kaxai ya qi yi min abin da nake so. MZ (sh.7)

Wannan magana za ta fi dacewa da a ce Saude a kanta ta yi amfani da karin maganar. Misali da Hajara cewa ta yi ta ba ta saqo ta je wajen malam, da Sauden za ta iya cewa, “A’a, ba saqo zan ba ki ba, da kaina zan je, ai zuwa da kai ya fi saqo”. Ko kuwa idan da Sauden ce ta ce da Hajara ta kwatanta mata, ita kuma Hajara za ta iya amfani da Karin maganar ta ce misali, ‘A’a ba kwatance zan miki ba, da kaina zan raka ki, ai zuwa da kai ya fi saqo’. Abin nufi dai a nan, shi ne Karin maganar ya fi dacewa mutum ya yi amfani da ita a kansa, ba kamar yadda Saud eta yi amfani da ita a kan Hajara ba.

Haka ma cikin littafin *Sodangi* an yi amfani da Karin Magana da ake ganin ba ta dace da muhallin da aka kawo ta ba. Misali:

- An yi tuya an mance da albasa.

Wannan Karin Magana Malam Xanjuma ne ya yi amfani da ita lokacin da Malam Umar yake bayyana takaicin yadda yara maza ke

tsallake matan Hausawa suke auren qabilu. Shi ne Malam Xanjuma yake son ya bayyana masa cewa, ai matan su ke jawowa mazan ke yin hakan kamar yadda yake faxa:

**Malam Xanjuma:** Haba Malam Umar **kada dai ka yi tuya ka mance da albasa.** Ni ina ganin laifin namu ‘ya’yan mata. Ban da sakarai wa ke sukuwa da makahon doki. Sodangi (sh.19)

Wannan Karin Magana ce da ake amfani da ita wajen bayyana muhimmancin abu a kan wasu. A wannan bigire kuwa, ba muhimmanci ya kamata a nuna ba. Karin maganar da ya kamata ita ce wadda za ta bayyana girman laifi, wato a nuna ‘ya’ya matan sun fi laifi a kan mazan. Don haka ana ganin Karin Magana kamar ‘Idan vera da sata, daddawa ma tana da wari’ ko ‘An bar taki ana dukan gwazarma’, za su fi dacewa.

Irin waxannan misalai na karuruwan Magana da aka yi amfani da su ba daidai ba cikin littafin Malam Zalimu da Sodangi aka same su, don haka za a iya cewa sun yi kamanceceniya a nan. Sun kuma bambanta da littafin Kowa ya yi da Kyau, saboda ba a sami irin wannan nau’i na Karin Magana a cikinsa ba.

#### **4.8.1.3 Karin Magana da aka Kawo Daidai**

Waxannan su ne ire – iren Karin Magana da aka samu cikin waxannan littattafai waxanda suke an kawo su daidai ba tare da an vata tsarinsu ko sauya lafuzansu ba.

Karin Magana da aka kawo daidai cikin littafin *Malam Zalimu* sun haxa da:

- Zuwa da kai ya fi saqo. (sh:7)
- Da sannu xanwaken da ke qasa zai sami yaji, indai ana juya shi. (sh:16)
- Sai dai a yi wacce za a yi, vera ya varar da garin kyanwa. (sh:19)
- Shiru kake ji, kamar an aiki bawa garinsu. (sh:22)
- Abin dai ba sauqi, ciwon Bamaguje. (sh:22)
- Ramuwar gayya ta fit a gayya. (sh:32)
- Allah mai halitta, java tag a bakin mijinta. (sh:39)
- Allura ta tono garma. (sh:43)
- Maganin biri, Karen maguzawa. (sh:44)
- Gaba da gabanta, aljani ya taka wuta. (sh:46)
- Yaro, yaro ne, bai san wuta ba sai ya taka. (sh:64)

- Garin neman gira an rasa ido. (sh:67)
- Idan mutum yana cin qasa ya kiyayi ta shuri. (sh:67)

Haka ma kuma a littafin *Sodangi* ma an kawo ire – iren waxannan

Karin Magana da aka kawo daidai waxanda suka haxa da:

- Albasa ba ta yi halin ruwa ba. (sh:8)
- Hali zanen dutse. (sh:8)
- Wanda ya yi nisa ba ya jin kira. (sh:8)
- Wanda ya san darajar goro shi yake adana shi har ma ya dinga yayyafa masa ruwa. (sh:13)
- Xan halak ka qi Ambato. (sh:14)
- Allah wadaran naka ya lalace, wai raqumin dawa ya ga na gida. (sh:18)
- Kada ka yi tuya ka mance da albasa. (sh:18)
- Da kai da kaya duk mallakar wuya ne. (sh:22)
- Kowa ya bar gida, gida ya bar shi. (sh:30)
- Gwano bay a jin warin jikinsa. (sh:31)

- Shi laifi tudu ne, sai mutum ya taka nasa yake hangen na wani.  
(sh:31)
- Alheri danqo ne bay a faxuwa qasa banza. (sh:36)
- Garin banza a farau – faran banza yake qarewa. (sh:38)
- Mai xaki shi ya san inda yake yi masa yoyo. (sh:39)
- Kowa ya yi rawa a kasuwa, ba ranar ya fara ba. (sh:41)
- Tukunya in ta yi bori, jikinta take vatawa. (sh:41)
- Kowa da havarsa yake tagumi. (sh:43)
- Sa rai ga ci, shi yake kawo jin yunwa. (sh:55)
- Tsinken tsintsiyar da ya zare, ana shara shi yake karyewa. (sh:55)
- Qarshen alewa, qasa. (sh:55)
- In kunne ya ji jiki ya tsira. (sh:56)
- Mai arziki ko a kwara ya said a ruwa. (sh:59)
- Ramin qarya qurarre ne. (sh:59)
- Tsuntsun da ya ja ruwa, shi ruwa kan doka. (sh. 61)
- Hannunka bay a ruwewa ka yanke ka yar. (sh. 61)
- Sai bango ya tsage, qadangare ke samun wurin shiga. (sh.62)

- Kowa ya sai rariya, ya san za ta zubar da ruwa. (sh.62)
- Ita suma sai tana ka take ado, in aka ask eta sai ta zama sharer zubarwa. (sh.62)
- Alhaki kwikwiyo ne, mai shi yake bi. (sh.63)
- Tsintacciyar mage ba ta mage. (sh.63)
- Me kake ci nab aka na zuba. (sh.69)
- Qarya fure take, ba ta ‘ya’ya. (sh.72)
- Da ruwan ciki ake jan na rijiya. (sh.72)
- Jiki magayi. (sh.73)
- Bari ba shegiya b ace da ubanta. (sh.73)
- Dabara ta rage wa mai shiga rijiya. (sh.73)
- Wanda ya ce zai qona rumbunsa, qila ya san inda toka take tsada ne. (sh.74)

Irin waxannan Karin maganganu da aka kawo daidai, an sami irin su cikin littafin Kowa ya yi da Kyau kamar yadda suka zo bi da bi a qasa:

- Kowa ya yi da kyau, zai ga da kyau. (sh.7)
- Allah xaya, gari bamban. (sh.7)

- Kowa ya tubka ba daidai ba, shi zai warware ta. (sh.)
- Laifi kaya ne, kowa nasa yake xauke da shi. (sh.10)
- Kowa ya sha kixi, kuxinsa ya bayar. (sh.13)
- Ina ruwan wani da zaqin gangar wani. (sh.13)
- Wani ma ya yi rawa bare xan makaxa. (sh.19)
- Wane dare ne jemage bai gani ba. (sh.19)
- Kowa ya ci tuwo da mu, miya ya sha. (sh.19)
- Na san za a rina, wai an saci zanen mahaukaciya. (sh.19)
- Tuwon girma, miyarsa nama. (sh.26)
- Kanka ake ji, wai mahaukaci ya faza rijiya. (sh.37)

Daga misalan waxannan Karin maganganu da aka kawo daidai da aka samu cikin waxannan littattafai. Za a iya cewa, dukkan littattafan sun yi kamanceceniya wajen kawo Karin Magana da aka kawo daidai.

#### **4.8.1.3 Karin Magana da aka Kawo ba Daidai ba**

A cikin waxannan littattafai an sami Karin maganganu da aka kawo ba daidi ba. waxansu daga ciki an samu an jirkita tsarinsu, wasu kuma an gutsure wani vangare nasu, wasu kuwa qari aka samu na wata

kalma ko kalmomi da asali babu su a cikin jimlar Karin maganar, wasu kuwa ma sake wasu kalmomin aka yi da wasu makwafinsu. Ga yadda waxannan Karin maganganu suke cikin waxannan littattafai:

Cikin littafin *Malam Zalimu* an sami ire – iren waxannan Karin Magana da aka kawo ba daidai ba, waxanda suka haxa da:

- Za ki gane bambancin shayi da ruwa. (sh.4)
- *Za ki gane shayi ruwa ne.*

Wannan Karin Magana an jirkita tsarinta ta hanyar yin qari da Kalmar bambanci, da kuma bayyana maganar a matsayin buqatar gane bambanci da ke tsakanin shayi da ruwa. Za a ga haka a bayyane idan aka lura da yadda Karin maganar yake, kamar yadda aka kawo a sama.

- An yi an gama, an ba wa maye jira. (sh.9)
- *Ina abin yake, wai an ba wa maye ajiyar jariri.*
- *Kwana nawa ne, wai maye ya yi amarya.*

Wannan ma kuwa jirkita ta aka yi ba kamar yadda take ba cikin tsarin Karin maganar kamar yadda aka gani a qasanta.

- Ai ba wuya, kixan ganga da lauje. (sh.9)

- Abu mai sauqi, kixan ganga da lauje.

A wannan kuma za a ga sauya wasu kalmomi aka yi da wasu a madadinsu. Wato an sauya ‘abu mai sauqi’ da ‘ai ba wuya’ wataqila saboda ganin kalmomin suna xaukar ma’ana guda.

- Kasuwa ta tashi ba ka ci komai ba. (sh.50)
- *Ko yanzu kasuwa ta tashi, xankoli ya ci riba.*

Wannan kuwa an juya Karin maganar. Maimakon a kawo ta kamar yadda take Magana a kan xankoli, sai aka juya ta da tsarin mutum na biyu, wato wanda ake Magana da shi. Kuma maimakon kasuwa ta tashi a ci riba, sai aka juya da cewa, kasuwar ta tashi ba a ci komai ba.

A cikin littafin *Sodangi* ma, an sami ire – iren waxannan Karin maganganu da aka kawo ba daidai ba. Misali:

- Cinnaka samu ka qi dangi. (sh.8)
- *Xantsako, samu ka qi dangi.*

A nan an sauya Kalmar ‘xantsako’ da take cikin Karin maganar ta ainihi da ‘cinnaka’. Domin qoqarin bayyana Cinnaka wanda yake shi ma

tauraro ne a cikin littafin da ya yi halin xantsako na ya samu amma dangi ba sa amfana da arziqin da ya samu.

- Inuwar giginya. (sh.8)
- *Inuwar giginya, na nesa ka sha ki.*

Wannan kuwa Karin maganar an gutsure vangarenta ne na biyu, wato ‘na nesa ka sha ki’.

- Idan farauta ta qi mutum, kunkuru ma sai ya tsere masa. (sh.9)
- *Idan farauta ta qi mutum, kunkuru ma sai ya tsere wa karensa.*

A nan an gutsure Kalmar ‘karensa’ ne da ta zo cikin ainihin Karin maganar, aka bayyana cewa, idan farauta ta qi mutum, kunkurun mutumin zai tserewa ba wai karensa ba.

- Duniya rawar ‘yammata ce. (sh.27)
- Duniya rawar ‘yammata, ta gaba ta koma baya.

A nan ma an gutsure vangare na biyu na jimlar Karin maganar, wato ‘ta gaba ta koma baya’ sai aka sa Kalmar dirka ‘ce’ a madadinta.

- Sai bango ya tsage. (sh.68)
- *Sai bango ya tsage, qadangare ke samun wurin shiga.*

Wannan ma an gutsure vangarenta na biyu ne, aka taqaita ta da kawo vangare na farko na Karin maganar.

- Butulu ne shi, mai manta kyautar jiya. (sh.68)
- Ciki mai manta kyautar jiya.

A wannan kuma an sauya Kalmar ‘ciki’ ne da ‘butulu ne shi’ a qoqarin da Yautai yake yin a vata Sodangi a wajen yayansa Cinnaka.

- Bari ba shegiya ba ce, ko? (sh.73)
- Bari ba shegiya ba ce, da ubanta.

Wannan ma an gutsure wani vangare nata, wato Kalmar ‘da ubanta’. Wataqila don son a mai da jimlar ta kasance tambaya maimakon bayani.

- Ba sakarci ba ne wanka da kashi daga hangen hadari. (sh.74)
- *Ganin hadari ya sa ka wanka da kashi.*

Idan mun duba wannan Karin Magana, sai mu ga cewa gaba xaya an jirkita tsarinta. Da farko dai an yi qari na wasu kalmomi, wato ‘ba sakarci ba ne’, sannan kuma aka xauki farkon jimlar aka mai da shi qarshe, qarshen kuma ya dawo kafin ‘ganin hadari’, bugu da qari kuma

sai aka musanya Kalmar ‘ganin’ da ‘hangen’. Duk waxannan abubuwa ne da suka bambanta Karin maganar da tsarinta na asali.

A cikin littafin *Kowa ya yi da Kyau* ma an sami misalan irin wannan karin magana da aka kawo ba daidai ba. Daga cikin misalan da aka samu akwai:

- Wato ka hau kan tudun naka laifin kana hango na wani. (sh.11)
- *Laifi tudu ne, sai mutum ya taka nasa yake hangen na wani.*

Wannan Karin Magana an jirkita tsarinta ne. an xauki kalmomin gaba aka dawo da su baya, na baya kuma aka yi kaba da su. Sannan an yi qari na ‘wato ka hau’ cikin maganar, aka kuma musanya Kalmar ‘taka’ da ‘hau’.

- Turarka ta kai bango. (sh.17)
- *Tura, ta kai bango.*

Daga duban wannan Karin Magana za a ga cewa, abin da ya bambanta ta da ta asali, shi ne mallaka wa tura da aka yi ga wanda ake Magana da shi, wato aka kawo ‘turarka’ maimakon ‘tura’.

- Kin ga irin abin da kika shuka, ga girbin nan yadda ya zama.  
(sh.43)

- *Abin da mutum ya shuka, shi yake girbewa.*

Wannan ma kuwa jirkita Karin maganar aka yi ta hanyar yin qarin wasu kalmomi. A farko an qara ‘kin ga irin abin da kika’ a qarshe kuma aka qara ‘ga... nan yadda ya zama’.

‘Daga waxanan misalai na karin Magana da aka kawo, za a lura cewa duk littattafan sun yi kamanceceniya wajen kawo Karin Magana da aka kawo ba daidai ba.

#### **4.8.2 Amfani da Azanci**

Azanci, shi ne wasu maganganu na hikima guntaye, da akan samu, masu kama da karin magana. Abin da ya bambanta su da karin magana a ganina, shi ne saboda su, ba su da vari biyu. Zance ne a duncule wanda yake cike da hikima”. Misali:

Taurin kai

Ba hammata iska

Cin dunduniya

Hannunka mai sanda. Da sauransu.

#### **4.8.2.1 Azanci da aka yi Amfani da su Daidai**

A cikin waxannan littattafai an samu wuraren da suka yi amfani da azanci wajen qawata zance. A nan an yi nazarin ire – iren waxannan azanci da aka samu cikin waxannan littattafai.

A cikin littafin *Malam Zalimu* an sami irin waxannan maganganun hikima da aka yi amfani da su a wurare daban daban. Ire – iren azanci da aka samu, sun haxa da:

- Kallon biyu ahu. (sh.3)
- Girka min salalan tsiya. (sh.11)
- Cin kashi. (sh.11)
- Wuyanka ya yi kauri. (sh.14)
- Qunar baqin wake. (sh.19)
- Tsallen baxake. (sh.21)
- Dawo da hannun agogo baya. (sh.47)
- Cin karenmu ba babbaka. (sh.54)
- Qilu ta ja bau. (sh.67)

A nan kuma za mu dubi wasu daga cikin waxannan azanci mu yi nazarin ma'anonsu kamar yadda suka zo a cikin wannan wasa, don ganin dacewarsu ko rashinta.

- Kallon biyu ahu.

Cikin wannan littafi Saude ce ta yi irin wannan kallo ga kishiyarta Laminde wadda ba sa jituwa, kuma a lokacin da suke cacar baki da ita. Shi dai wannan azanci na kallon biyu ahu, yana nufin kallon raini, wato a kalli mutum sama da qasa kamar yadda marubucin ya bayyana:

A gidan Tanimu (matansa, Saude da Laminde suna yin faxa na cacar baki)

**Saude:** (Ta harari Laminde) Ke yanzu in ban da ma qaddara, yausha wani namiji zai aure ki?

**Laminde:** Ina kuwa za a aure nit un da an aure ki, ke ga ki 'yar autar mata, wadda daga ita an gama aure, da ba mu san asalin balbela ba ne sai ta ce daga Madina take. Saboda haka duk abin da za ki faxa a banza, wai talaka ya girmi sarki. (Ta yi tsaki ta harare ta).

**Saude:** Au rashin kunyar taki har ya kai ga harara? Uhm! Lallai kin sami sake, kya yi yadda kike so, wato don an qyale ki shi ne kika sami dammar miqe qafa hard a shurin mutane ko? (**Ta yi mata kallon biyu ahu, wato sama da qasa**). MZ (sh.3)

Saboda haka za mu iya cewa, an yi amfani da wannan azanci a muhalli da yanayin da ya dace.

- Girka min salalan tsiya.
- Cin kashi.

Su kuma waxannan azanci an yi amfani da su ne da nufin ma'ana guda. An kawo su duka biyun ne don qara jaddadawa. Laminde ta yi amfani da waxannan azanci don bayyana yadda ba sixi ba saxaxa, Saude take wulaqanta ta a kullum, ba tare da kuma ta san abin da ta yi mata ba da zai sa ta riqa nuna tsanarta tana yi mata abubuwa marasa daxi. Kamar yadda ita Laminde ta bayyana wa Sauden da bakinta.

**Laminde:** Ai kuwa in dai a wajenki ne b'azan shiga taitayina ba. In ban da fitina, ni ban ga abin da na yi miki ba, **amma duk rana ta Allah sai kin *girka min salalan tsiya*. Ni ban san me na tsare miki ba a gidan nan. Ban kuma san wani laifi da na yi miki wanda zai ba ki dammar ki dinga yi min *cin kashi* haka ba.** MZ (sh.11)

Waxannan azanci ma, za mu iya cewa an kawo su a inda ya dace. An kuma yi amfani da su yadda ya kamata.

- Qunar baqin wake.

Wannan azanci ne da yake xauke da ma'anar sayar da rai don nemo suna. Wato mutum ya said a ransa kan wani abu da zai amfani 'yan baya. Wannan azanci Xanladi ne ya yi amfani da shi lokacin da suke hira da abokinsa Jamo kana bin da ya sami Malam Zalimu na ramuwar gayya da Malam Nafi'u ya yi a kansa. Suna jin dakin yadda al'amura suka kasance. Har shi Xanladi ya yi alwashin da shi malami ne, sai shi ma ya shugabancin wani abin idan har shi malam xin ya yi halin nasa na wulaqanta mutane. A nan ne fa Jamo ya ja hankalinsa da cewa, malam fa ba zai qyale ba, don zai iya yi masa wani mummunan abu. Wannan ne ya sa Xanladi ya yi amfani da wannan azancin don ya nuna ai ba komai in dai buqata za ta biya, kamar yadda ya faka:

**Xanladi:** Ni kuwa da malami ne sai dai a yi wace za a yi, vera ya varar da garin kyanwa, don kuwa sai na shugabanci wani abin, in bai zo da wuri ba, in ga yadda za a yi.

**Jamo:** (Ya yi dariya) Zak o ka ga yadda za a yi, amma kana lahira ko kana kwance ko ka daina gani ko dai wani abu ya same ka.

**Xanladi:** Ai ba komai in ni da sauran jama'a mun sami 'yanci, don an yin **qunar baqin wake** ne don qwato wa wasu jama'ar na yanzu ko masu zuwa nan gaba 'yancinsu. In 'yanci ya samu ko ka mutu ai abin ya yi amfani ga sauran jama'a. MZ (sh.19)

Shi ma wannan azanci an yi amfani da shi a yanayi da muhallin da ya dace.

Haka kuma idan muka waiwayi littafin *Sodangi* nan ma za mu ga ire – iren azancin da aka yi amfani da su mu duba kuma dacewarsu ko rashinta. Daga cikin azancin da aka samu cikin wannan littafi akwai:

- Ingiza mai kantu ruwa. (sh.9)
- Reshe ya juye da mujiya. (sh.9)
- Hannunka mai sanda. (sh.9)
- Alewa irin ta da. (sh.13)
- Kashe kwarkwatar ido. (sh.13)
- Tsumagiyar kan hanya. (sh.29)
- Me ya haxa gatari da saran shuka. (sh.30)
- Cigaban mai haqan rijiya. (sh.31)
- Gwano bay a jin warin jikinsa. (sh.31)
- Kamar an aiki bawa garinsu. (sh.32)
- Girbe abin da aka shuka. (sh.36)
- Dangin shirwa. (sh.38)

- Da sassafe ake kama fara. (sh.38)
- Qadangarun bariki. (sh.42)
- Gasa aya a hannu. (sh.51)
- Kowane gauta ja ne. (sh.52)
- Masu ido da kwalli. (sh.53)
- Xebo rowan dafa kai. (sh.61)
- Sa qafar wando xaya. (sh.69)
- Rama wa kura aniyarta. (sh.69)

Daga cikin waxannan an sami waxanda suka dace wajen amfani da su da kuma waxanda ake ganin ba su dace ba. Daga cikin waxanda ake ganin sun dace akwai:

- Ingiza mai kantu ruwa.

Cikin ta'aliqin da aka yi wa littafin ne aka kawo wannan azancin domin a bayyana yadda Yautai yake zuga abokinsa Cinnaka saboda hassada, don a lokacin da su duka biyun duniya ta juya musu baya saboda mugun halinsu, Sodangi ya taimaki xan'uwansa Cinnaka har ya

ba shi Manajan Kamfaninsa. Wannan ne Yautai yake hassada a kai. Ga dai yadda aka bayyana cikin ta'aliqin:

“Cinnaka da Yautai za su tsiyace, su koma ba su ga tsuntsu ba su ga tarko. Amma da yake hannun mutum bay a ruwewa ya yanke ya yar, sai Sodangi ya rungumi Cinnaka tamkar wanda bai tava vata masa ba. Amma kash! Hali zanen dutse kuma shi wanda ya yi nisa bay a jin kira. Domin haka sai hassada da **ingiza – mai – kantu – ruwa** da Yautai yake yi wa Cinnaka ya hana shi fahimtar gaskiya”. Sodangi (sh.9)

- Me ya haxa gatari da saran shuka.

Wannan azanci ne da ake amfani da shi don nuna rashin dacewar abubuwa biyu. A cikin wannan littafi Yautai ne ya yi amfani da wannan azanci lokacin da Xantani da Tanko suka yi masa tayin gurasa da zovo, shi kuma ya nuna ai yanzu ya fi qarfin cin waxannan, saboda ya je qasar waje ya yiwo karatun boko. Har yake bayyana musau cewar, da dai cimar turawa ce, ba sai ma sun faxa ba. Kamar yadda yake faxa da bakinsa.

**Yautai:** (Ya yi dariya) Amma dai kai ma Xantani ka fiya zolayar tsiya. (Ya girgiza kai, yana mamaki) Haba! **Me ya haxa gatari da saran shuka?** Ai tuni na bar cin irin waxannan yame – yamen tsiyar. (Ya wani hura hanci) Da dai mitfay ne ko kek da ba ma sai kun yi min tayi

ba. Sai ka ce wani Tanko wanda bokonsa iyakarta  
firamare. Sodangi (sh.30)

Wannan azanci kam an yi amfani da shi yadda ya dace kuma a  
muhalli da yanayin da ya dace.

- Kamar an aiki bawa garinsu.

Wannan kuwa azanci ne da ake amfani da shi idan ana sauraren  
zuwan wani mutum ko faruwar wani al'amari amma aka ji shiru. Haquri  
ce ta yi amfani da wannan azanci lokacin da ta je wajen Kande qanwar  
tsohon mijinta marigayi Malam Iro don ta yi mata kitso. Kande ta shiga  
xaki don ta nemo abin kitson, ta kuma jima ba ta fito ba, shi ya sa  
Haquri ta yi amfani da wannan azanci kamar yadda yadda za a gani cikin  
wannan tattaunawa tasu.

**Haquri:** (Shiga) Wai! Matar gidan nan yau na da niyyar yi min  
kitson nan kuwa?

**Kande:** Ni Kande na isa na qi yi wa uwargidana kitso? Kibiyar  
kitson ce nake nema tuni. (Jinkiri) Haba, don Allah ki  
kwantar da hankalinki tamkar tsumma a ruwa, doming  
a ni nan zuwa yanzun nan.

**Haquri:** Ai nag a kin shige xaka kin yi **shiru kamar an aiki  
bawa garinsu** ne.

Idan muka dubi abin da ya gabata kuwa, za mu iya cewa an yi  
amfani da wannan azanci a muhalli da yanayin da suka dace.

Idan kuma muka waiwayi littafin *Kowa ya yi da Kyau*, nan ma za a ga an yi amfani da wasu maganganun azanci da suka haxa da:

- Riqon sakainar kashi. (sh.5)
- Xa mai ido. (sh.5)
- Kashi a gindi. (sh.10)
- Kowa tasa ta fisshe shi. (sh.10)
- Shimfixa tabarmar rashin mutunci. (sh.12)
- Cin fuska. (sh.12)
- Wuce makaxi da rawa. (sh.13)
- Rashin tai do. (sh.31)

Duk waxannan azanci an samu an yi amfani da su a daidai, wato sun dace da muhalli da yanayin da aka yi amfani da su, kamar yadda za mu gani cikin waxannan misalai:

- Riqon sakainar kashi.

Wannan azanci na nufin rashin xaukar abu da muhimmanci. Wato yin galala da abu da rashin ba shi kulawa ta musamman don samun nagartarsa. A cikin gabatarwar littafin ne, mai gabatarwa ya yi amfani da

wannan azanci don ya bayyana yadda marubucin ya faxakar ga munin da ke tattare da yin ko in kula da haqqoqin iyali da tarbiyyar yara, kamar yadda muka gani cikin rayuwar Malam Jamo da iyalinsa.

“Littafin na yin faxakarwa ne ga munin da ke tattare da yin **riqon sakainar kashi** ga haqqoqin iyali da tarbiyyar yara, wanda ba kasafai hakan ke haifar da xa mai ido ba, kamar yadda marubucin ya nuna cikin wannan wasa”. KYYDK (sh.5)

Daga wannan bayani kuwa za mu fahimci cewa, wannan azanci ya dace da yanayi da muhallin da aka kawo shi. Kuma ma'anarsa ta yi daidai.

- Rashin ta ido.

Rashin ta ido na nufin rashin kunya. A cikin wannan littafi, Kuluwa ce ta yi amfani da wannan azanci lokacin da take tilasta wa ‘yarta Mero a kan sai ta je mata talla maimakon ta je makaranta. Ita kuwa ‘yar take cewa, ba za ta je ba. Shi ne fa uwar take amfani da wannan azanci domin ta nuna cewa ‘yar ta yi mata rashin kunya da faxin haka. Ga dai yadda ta kasance tsakaninsu:

**Mero:** Gaskiya ni wallahi ba zan je ba. Yau kwanana nawa rabona da makarantar? Duk qawayena sun fi ni qoqari

nesa ba kusa ba, har tsokanata suke yi, sun ace min daqiqiya. Ni dai yau makaranta zan tafi.

**Kuluwa:** Kai ku jiye min yarinya da **rashin ta ido!** Shin ni za ki gaya wa karatu, ni da na tsuguna na haife ki ko wa? To ki sani tun kafin a haife ki nake neman kuxi, kuma b azan fasa ba. Makarantarki kuma ba za ta hana ni nema ba. Idan ba kuxi, karatun yana yiwuwa ne? Koko da me za ki sayi kayan karatun?

**Mero:** Ni dai wallahi sai na je! Bayan malamanmu sun ce ilimi shi ne gishirin zaman duniya? (Ta wuce da sauri cikin gunaguni). KYYDK (sh.31)

Daga abin da ya wakana a sama, za mu iya amincewa da cewa, an yi amfani da wannan Magana a yanayin da muhallin da ya dace, musamman idan muka lura da yadda Mero take Magana da uwarta. Duk da yake dai abin da take faza gaskiya ne amma bai kamata ta yi Magana da uwarta cikin rashin kunya ba. Ko da yake da ma abin da mutum ya shuka, shi yake girba, tun da ba sub a ta tarbiyya ba.

#### **4.8.2.2 Azanci da aka yi Amfani da su ba Daidai ba**

Daga cikin littafin *Sodangi* an sami wasu azanci da ake ganin yanayi da muhallin da aka yi amfani da su ba su dace sak da azancin ba. Waxannan azanci da ake ganin amfanin da aka yi da su ba a dace ba, su ne:

- Kashe kwarkwatar ido.

Wannan azanci ne da ake amfani da shi lokacin da ake da buqatar ganin wani abu na nishaxi wanda ba kowane lokaci ne ake samun hakan ba. Misali: ganin wani biki ko ganin wasu kaya masu kyau kamar na lefe ko kallon wasu hotuna da za su sa nishaxi, duk za a iya yin amfani da wannan azanci don a nuna zumuxi da son nishaxin ganin wannan abu.

A wurin da aka yi amfani da wannan azanci cikin wannan littafi kuwa, bai zamanto wani abu ne da ba a saba gani ba a kullum. Wato cikin gabatarwar mai shela ne, cikin fitowa ta xaya a kashi na farko a qofar gidan Malam Xanjuma inda shi da sauran abokansa dattawan unguwa suka saba haxuwa su yi hira su kuma ci abinci (ciyayya), mai shela yake amfani da wannan azanci don ya ga sun haxu don yin hira kamar yadda suka saba. Ga dai yadda yake cewa da bakinsa:

“...Ga dai Malam Danjuma can a kishingixe a harabar qofar gidansa **inda kullum suke hira da cin abinci tare da sauran dattawa ‘yan’uwansa**. Kowace waina waxannan dattawa ke toyawa? Bari mu leqa majalisar tasu **ko ma kashe kwarkwatar idanuwanmu**”. Sodangi (sh.13)

Kamar yadda aka bayyana kullum waxannan dattawa sun saba haxuwa a wannan wuri suna hira suna cin abinci. Don haka babu wani abu sabo da ba a saba gani ba a tare da haka, ballantana har a ce za a je a kasha kwarkwatar ido. Don haka za mu iya cewa, muhalli da yanayin da aka yi amfani da wannan azanci ba dace ba sam.

- Girbe abin da aka shuka.

Wannan azanci ne da ake amfani da shi lokacin da ake faxakar da mutum da yi masa gargaxi kan shuka alheri, musamman idan yana shuka abin tsiya. Idan kuwa ka ji an ce, ‘Mutum ya girbe abin da ya shuka’ to ko shakka babu, wannan abin da ya same shi ba mai daxi ba ne. Abin nufi dai a nan, shi ne, ana amfani da wannan azanci ne lokacin da ake Magana akan abin da ba na alheri ba ne. Ko kuma ana bayyana yadda qaiqayi ya koma kan masheqiya a kan wani mutum da yake aikata tsiya. Amma a wannan wuri cikin wannan littafi an yi amfani da wannan azanci ne a fitowa ta biyar a qofar gidan Malam Xanjuma, lokacin da mai shela yake bayyana yadda suka aikata aikin alheri na biya wa Sodangi kuxin makaranta bayan rasuwar mahaifinsa. Ga dai yadda aka bayyana.

“Masu iya magana na cewa, “Alheri danqo ne bay a faxuwa qasa banza”. **Don haka ake son mutum ya dinga shuka alheri a koyaushen cikin rayuwarsa domin Allah kawai ya bar wa kansa sanin lokacin da zai girbe abin da ya shuka.** Idan kuna biye da ni mun bar su Malam Adamu suna haxa kuxin biya wa Sodangi kuxin makaranta. To ga su can sun kammala cin abinci kamar yadda suka saba. Bari mu ji hirar da suke yi, ku biyo ni”. Sodangi (sh.36)

Daga bayanann da suka gabata, za mu fahimci abin da waxannan dattawa suka aikata abin alheri ne. Don haka ake ganin yin amfani da wannan azanci bai dace ba a nan.

#### **4.8.3 Amfani da Kirari**

Kamar karin magana, kirari ma yana xaya daga cikin maganganun hikima da marubuta suke amfani da shi domin su sarrafa harshe a cikin rubutunsu ta yadda za su isar da manufarsu cikin armashi tare da jawo hankalin masu karatu ko sauraro.

*Qamusun Hausa na Jami'ar Bayero* (2006:246) ya bayyana ma'anar kirari da;

“Zavavvun kalmomi ne da ake furtawa a tsare domin zuga ko kambamawa”.

Kirari zai iya zama jerin kalmomi da ake amfani da su domin a zuga wani ko wasu, ko kuma a kushe shi ko su. Zai iya kasancewa mata

ne ko maza ko dabba, ko gari, ko abinci ko kuma wata sana'a da masu sana'ar da makamantansu. Don haka ana iya amfani da kirari ta sigogi daban-daban; kamanta ko siffanta wani abu da kwarjini ko ko girma ko qanqanta, ko qarfi ko rauni ko ban tsoro ko shahara da sauransu. A taqaice dai ana iya amfani da kirari wajen zuga ko koxa wani mutum ko dabba ko kuma wani abu. A cikin waxannan littattafai ma an samu sun yi amfani da kirari wajen isar da saqonsu don qarin armashi. Ga yadda aka yi amfani da kirari ciki waxannan littattafai.

#### **4.8.3.1 Kirari na Mutum**

Ana iya shirya kalmomi na yabo ko zuga a koxa wani mutum a yabe shi a kan wani abu da ya yi ko kuma a zuga shi kan wani abu da ake son ya aikata. Kirari na mutum ya kasu gida biyu: Akwai kirari da mutum yake yi wa kansa da kansa ya yabi kansa. Kamar yadda masu iya Magana kan ce, 'Magori wasa kanka da kanka'. Na biyu kuma ana samu wani mutum ya yi wa wani mutum na daban kirari, kamar yadda za mu gani a waxannan misalai cikin waxannan littattafai:

##### **4.8.3.1.1 Kirari da Mutum kan yi wa Kansa**

Kamar yadda muka bayyana a baya, ana samun mutum ya yi wa kansa kirari, wato ya wasa kansa da kansa. Kamar yadda misalan nan suka bayyana.

A cikin littafin *Malam Zalimu* an sami irin wannan nau'i na kirari, inda aka samu Malam Zalimu ya koxa kansa da kansa da waxannan kalmomi:

- In taqamarka sammako, wani a hanya ya kwana.
- Mun ci dubu sai ceto.
- Kura ba ta shigo dawa don gyare ba.

Malam Zalimu ne yake wa kansa wannan kirari lokacin da suke musayar Magana da Malam Nafi'u bayan da shi Malam Zalimun ya yi masa asiri ya tsugunar da shi hart a kai bay a iya zuwa ko'ina. Ga dai yadda ta kasance tsakaninsu.

**Malam Zalimu:** Nafi'u sai dai haquri a jira lokaci kawai, don ba tashi za a yi ba, ka ji ko!

**Malam Nafi'u:** Na ji, ni zan zauna jiran lokaci, kai kuma ka jira naka tsallen baxaken mai zuwa nan gaba kaxan.

**Malam Zalimu:** (Ya yi dariya) Haba yaro, **in taqamarka sammako, wani a hanya ya kwana. Ai mu mun ci dubu sai ceto. Kuma kura ba ta shigo dawa**

**don gyare ba** (ya tafi yana ci gaba da surutai).  
MZ (sh.21)

Wannan bugun qirji ne da yi wa kai kirari da Malam Zalimu ya yi lokacin da Malam Nafi'u ya sha alwashin yin ramuwar gayya a kansa, shi kuma yake nuna masa ai hakan ba za ta yiwu ba, don ya fi qarfinsa. Babu shakka kuwa, wannan koxa kai ne da Malam Zalimu ya yi.

Haka ma a cikin littafin Kowa ya yi da Kyau an sami irin wannan nau'i na kirari kamar yadda za mu gani cikin waxannan misalai:

- Ai duniya sai xan cikinta.

Wannan kirari ne da Xanduniya ya yi wa kansa, lokacin da abokinsa Javvi yake gargaxin sad a ya yi hattara kan irin soyayyar da ya ga yana yi wa Mero don ya fahimci ba ta Allah da Annabi b ace. Kada wani mummunan abu ya faru. Shi kuwa Xanduniya yake bugun qirji yake nuna to me za a yi idan ma wani abu ya faru. Kamar yadda yake faxa da bakinsa:

**Javvi:** (Dariya) To ai kai soyayyar taku ce ba ta Allah da Annabi ba ce.

**Xanduniya:** E, ai da ma soyayyar irin ta samari da 'yan matan zamani ce.

**Javvi:** To abin ya yi. Amma fa ina jin tsoron abu guda, tsoron tukwicin lalata ya samu a tsakaninku, ka gab a kanta ke nan, idan ka yi wa ‘yar mutane ciki.

**Xanduniya:** Amma ai ka san ba za a yanka ni ba ko? **Ai duniya sai xan cikinta.** KYYDK (sh.25)

Wasu qarin kirarin a wannan nau’i su ne:

- Mu xin na wasa ne? Wai Gwari ya ba da magani an mutu.
- Idan ka ji an ce qi gudu, to sa gudu ne bai zo ba.

Xanduniya ne ya sake yi wa kansa kirari lokacin da Javvi ya hange su da Mero suna taxi, kuma ya ga alamar Xanduniya ya fara samun shiga a wurinta, da ya tambaye shi, shi ne yake yi wa kansa kirari domin ya nuna ai y agama shiga wurin Mero. Ga yadda ta kasance:

**Javvi:** (Ya shiga) Na hango ka da mutuniyar taka, ko an fara samun shiga ne?

**Xanduniya:** **Mu xin na wasa ne? Wai Gwari ya ba da magani an sha an mutu!** Ai Mero ta fara ba da haxin kai. **Da ma idan ka ji an ce qi gudu, to sa gudu ne bai zo ba.** Yarinya dai ta shiga raina, ina qaunarta matuqa. KYYDK (sh.27)

Wannan ma ka kirari ne na koxa kai da Xanduniya ya yi wa kansa.

Don haka wannan ya tabbatar da samuwar wannan nau’i na kirari cikin wannan littafi.

#### 4.8.3.1.2 Kirari da ake yi wa Mutum

Wannan nau'i na kirari, shi ne irin kirarin da ake amfani da wasu kalmomi na zuga ko kambawa don a koxa wani mutum. Irin wannan kirari an same shi cikin waxannan littattafai da aka yi nazari.

A cikin littafin *Malam Zalimu* an sami misalan irin wannan kirari. Misalan da aka samu kuwa su ne:

- Gizago ba ka da sabo.
- Cinnaka ba ka san na gida ba.

Wannan kirari ne da Hajara take yi wa Malam Zalimu don bayyana irin halinsa nab a sani ba sabo, lokacin da Saud eke roqonta da ta rakata wajensa, don kada ta je ita kaxai ya qi yi mata abin da take so. Kamar dai yadda aka bayyana cikin littafin.

**Saude:** .....Kin ga bai san ni ba, wataqila ma in na je ni kaxai ya qi yi min abin da nake so.

**Hajara:** (Ta girgiza kai) Haba Saude, lallai ba ki san Malam Zalimu ba. Ai ba ruwansa da sani ko sabo, **shi ya sa ma wani lokaci ake ce masa gizago ba ka da sabo, ko kuma cinnaka ba ka san na gida ba. In dai za ki biya kuxi shi ke nan, an yi an gama**, an bai wa maye ajiya. Shi ke nan, ma tafi tare. (Ta miqa mata hannu suka tafa). Malam Zalimu (sh.7 – 8)

Wannan kuwa a iya cewa kirari ne ban a yabon kyakkyawan hali ba, sai dai na zuga kan aikata wani abu mummuna. Bayan wannan kirari ma an sake samun wani kirarin da aka yi wa wani, wannan shi ne:

- In ka ji ana qi gudu, sa gudu ne bai zo ba.

Wannan kirari ne da Jamo ya yi wa wani mai sihiri da yake ba wa Xanladi labarinsa lokacin da suke hira a dandali. Suna tattaunawa a kan ramuwar gayyar da Malam Nafi'u ya yi a kan Malam Zalimu, inda ya mayar da shi biri. Suna labara suna nishaxi da dariyar wannan al'amari. Sai Jamo yake ba da labarin wani malami a wani gari da ya dame su kamar dai yadda Malam Zalimu ya dami mutanen garin nan. To shi wannan malami al'adarsa, ita ce idan ya yi fushi sai ya cire kansa ya ajiye a qasa. Ana haka wata rana za a sallaci wata gawa, sai ya yi halin nasa. Don haka da aka gaji da jira, sai wani ya shige gaba ya yi sallar. Da malam ya zo kuwa, sai ya harzuqa ya cire kansa ya ajiye, masu razana suka tsorata. Shi kuwa wanda ya yi sallar sai ya ce da malam ya xauki kansa ya mayar kuma kada ya sake cirewa, idan bah aka ba kuma

a sake sallatar wata gawar. To a nan sai Xanladi ya tambaya, shin ko ya sake cirewar? Sai Jamo ya yi amfani da wannan kirari don ya bayyana wargi ai wuri ya ke samu. Ga dai yadda ta kasance ciki hirar tasu.

**Xanladi:** Yana nufin in ya sake cire kan ya cire shi ke nan ba zai koma ba?

**Jamo:** Qwarai abin da yake nufi ke nan?

**Xanladi:** To ya sake cirewa ko kuma haqura ya yi.

**Jamo:** Haba wargi ma wuri yake samu, kuma **in ka ji ana qi gudu, sa gudu ne bai zo wajen ba.** Ai bai yarda ya sake cire kansa ya ajiye ba. Sai jama'a suka shiga tsakaninsu aka haqura da wannan taqaddama. Malam Zalimu (sh.44 – 45)

Wannan shi ne misalan kirarin da aka samu an yi wa wani mutum cikin littafin *Malam Zalimu*.

A cikin littafi *Sodangi* ma an sami irin wannan nau'i na kirari da aka yi wa wani mutum. Misalan da aka samu sun haxa da:

- Babu maraya sai rago.

Wannan kirari ne da aka yi wa Sodangi da mahaifiyarsa a cikin ta'aliqin da aka yi wa littafin, don bayyana yadda bayan rasuwar mahaifin Sodangi, rayuwa ta yi musu qunci, musamman na rashin abin biyan buqatun rayuwa nay au da kullum. Kuma ga xan'uwansa Cinnaka

ya zama inuwar giginya ya rungumi al'adun turawa da munanan xabi'u ba ma yak o kulawa da mahaifiyar tasu balle qanin nasa Sodangi. Amma da yake himma ba ta ga rago, sai suka dage kan neman na kansu don su rufa wa kansu asiri. Ga dai yadda aka bayyana cikin wannan ta'aliqi:

“...**Babu maraya sai raggo.** Sanin wannan ya ba Sodangi da mahaifiyarsa Haquri qarfin gwiwar zage dantse wajen yin sana'a domin zomo bay a kamuwa daga zaune”. Sodangi (sh.8)

Wani kirarin da aka samu an yi wa wani cikin wannan littafi shi ne:

- Cinnaka ba ka san na gida ba.

Wannan kirari ne da Yautai yake yi wa Cinnaka lokacin da shi Cinnakan yake bayyana masa cewa ai bay a iya motsawa ko nan da can a ofis, saboda irin kuxaxen al'ummarsa dake biyowa ta ofis xin shi kuma yana handamewa da sama da faxi da su. Ga dai yadda ta wakana tsakaninsu:

**Cinnaka:** Ai ni yanzu a ofishina nake cin birek, domin cuwa – cuwa na ci sosai ‘yan kwanakin nan. Don haka ban son motsawa nesa don kada banza ta zo ta wuce ni. Ka san da sassafe ake kama fara.

**Yautai:** (Suka tafa) Haka nake son ji mutumina! **(Dariyar mugunta haxe da kirari). Cinnaka kake ba ka san na gida ba.** (Suka sake tafa hannu) Af! Yaya ban ga

mutuniyarka ba da zan shigo. Ko tana hutu ne? Sodangi (sh.38 – 39)

Dangane da waxannan misalai da aka samu na ire – iren kirarin da ake yi wa wani mutum, za mu iya cewa, littafin *Malam Zalimu* da na Sodangi sun yi kamanceceniya ta wannan fuska. Haka kuma littafin *Kowa ya yi da Kyau* ya bambanta da su ta wannan fuska don ba a sami misalin irin wannan nau'i na kirari a cikinsa ba.

#### **4.8.3.2 Kirari da ake yi wa Wasu Abubuwa**

Akwai nau'i na kirari da ake iya yi wa wasu abubuwa waxanda ba mutum ba, ba kuma dabba ba. Wato abubuwa marasa rai kamar gari ko yanayi ko dutse ko abinci ko sana'a da sauransu.

Misali:

Kirarin zogale:

- Zogale gandi mataimaki. Ana yagarka kana tsaye. Kana kallon jama'ar gari.

Kirarin Kano:

- Kano ta Dabo Cigari. Yaro ko da me ka zo an fi ka.

Irin wannan nau'i na kirari, shi ma an sami misalinsa cikin waxannan littattafai kamar yadda za mu gani cikin waxannan misalai masu zuwa:

A cikin littafin *Sodangi*, an sami irin wannan kirari.

- Noma na duqe tsohon ciniki. Kowa ya zo duniya kai ya tarar.

Wannan kirari ne da ake yi wa sana'ar noma a matsayinta na tsohuwar sana'a, wadda ta kasance xaya daga cikin sana'o'in farko da xan'adam ya fara yi a duniya. A cikin wannan littafi Malam Adamu ne yake yi wa noma kirari lokacin da suke hira da abokansa, suna bayyana irin alherin da Sodangi yake samu da sana'ar noma. wannan ya sa Malam Xanjuma yake nuna rashin jin daxinsa ga yadda al'umma da yawa suka yi watsi da wannan sana'a ta iyaye da kakanni. Yana ba da shawarar, matuqar ana so a ga daidai, to sai an koma gona. Ga yadda tattaunawar ta kasance:

**Malam Adamu:** Ka san arziki na gaske yana cikin harkar noma. (Jinkiri) Ran nan da na kai ziyara xaya daga cikin gonakinsa ba ka ga irin zogalen da aka dasa ba, ai ni ban da riqe baki babu abin da na yi. Abin dai ba a cewa komai. (Cike da mamaki) Miliyoyin kuwa da ya ce min yana samu da harkar zogalen ni ban da mamaki babu abin da ya rufe ni.

**Malam Xanjuma:** Ai da gangan mukai watsi da harkar noma a qasar nan tamu, matuqar kuwa ana son fitar da A'i daga rogo, dole sai mun koma gona.....

**Malam Adamu:** **Na duqe tsohon ciniki.....** Sodangi (sh.71 – 72)  
Bayan wannan misali, an kuma sami wani misalin cikin littafin *Kowa ya yi da Kyau*. Misalign da aka samu na irin wannan kirari shi ne:

- Ilimi shi ne gishirin zaman duniya.

Wannan kirari ne da ake yi wa ilimi don nuna muhimmancinsa ga al'umm da rayuwa baki xaya. Wannan kirari ya fito ne ta bakin Mero a cikin wannan littafi, lokacin da take bayyana wa mahaifiyarta dalilinta na zavar ta je makaranta maimakon talla da uwar ta matsa mata da sai ta je. Kamar yadda ita Meron take faza da bakinta.

**Kuluwa:** Kai ku jiye min yarinya da rashin ta ido! Shin ni za ki gaya wa karatu, ni da na tsuguna na haife ki ko wa? To ki sani tun kafin a haife ki nak neman kuxi, kuma b azan fasa ba. Makarantarki kuma ba za ta hana ni nema ba. Idan ba kuxi, karatun yana yiwuwa ne? Koko da me za ki sayi kayan karatun?

**Mero:** Ni wallahi sai na je! Bayan malamanmu sun ce **ilimi shi ne gishirin zaman duniya!** (Ta wuce da sauri cikin gunaguni). KYYDK (sh.31)

Daga waxannan misalai sun nuna cewa, littafin Sodangi da Kowa ya yi da Kyau sun yi kamanceceniya ta kasancewar duka an sami

misalign wannan nau'i na kirari a cikinsu, yayin da kuma littafin Malam Zalimu ya bambanta da su kasancewar ba a sami misalin irin wannan kirari cikinsa ba.

#### **4.8.4 Amfani da Habaici**

Habaici, magana ce mai voyayyiyar manufa. Yana da ma'ana kusan iri xaya da gugar – zana ko shaguve. Domin idan mutum ba ya san kan zance ba, ba kasafai ake gane wanda aka yi habaicin a kansa ba. Domin kuwa zagi ne na rara – gefe. (Xangambo 1984: 42). Misalin habaici akwai:

*‘Cin danqo har da su kaza?’*

*‘Verayen gidan nan sun dame mu da sata’*

Dangane da wannan ma'anar ta habaici, sai mu ce cikin littafin *Malam Zalimu* kawai aka samu an yi amfani da habaici. Habaicin da aka samu shi ne”

- Da ba mu san asalin balbela ba ne, sai ta ce daga Madina take.

Wannan habaici ne da ake amfani da shi don gwava wa mai son isa, kuma bai isan ba. Wato duk wanda yake tinqaho kuma ba shi da abin da yake tinqahon da shi, za a iya yi masa wannan habaicin.

A cikin wannan littafi Laminde take yi wa kishiyarta Saude habaici lokacin da suke yin faxa na cacar baki, har ita Sauden take nuna wa Laminde cewa ita ba ta cika matar da har wani namiji zai aura ba. Jin wannan ya sa Laminde ta mayar wa Saude da wannan habaicin. Kamar yadda ya gudana tsakaninsu.

**Saude:** (Ta harari Laminde) Ke yanzu in ban da ma qaddara, yausha wani namiji zai aure ki?

**Laminde:** **Ina kuwa za a aure ni tun da an aure ki, ke ga ki ‘yar autar mata, wadda daga ita an gama aure, da ba mu san asalin balbela ba ne sai ta ce daga Madina take.** Saboda haka duk abin da za ki faxa a banza, wai talaka ya girmi sarki. (Ta yi tsaki ta Harare ta). MZ (sh.3)

Wannan kuwa habaici ne da Laminde ta yi saboda Saude ta nuna mata cewa, ba ta isa ba. Don haka Laminde ta mayar mata da wannan habaicin.

Dangane da wannan kuwa za mu iya cewa littafin Malam Zalimu ya bambanta da sauran ta wannan fuska. Don a cikinsa ne kaxai aka sami misalin wannan hikima ta sarrafa harshe.

#### **4.8.5 Amfani da Kalmomin Aro**

Idan aka ce kalmomin aro ko kuma ararrun kalmomi a wallafa, ana nufin yadda marubuci ya xauko wasu kalmomi na wani ko wasu harasan daban da harshen da yake rubutu da shi. Waxannan kalmomi ana iya kiran su da baqin kalmomi, kuma sun shafi sarrafa harshe. Marubutan Hausa sukan yi aron kalmomi daga harasa na nesa da na kusa, domin su nuna qwarewarsu a fagen sarrafa harshe. Harasan da suke na nesa, sun haxa da Ingilishi da Larabci. Sauran harasa na kusa sun haxa da Yarabanci da Inyamuranci da Fulatanci da sauransu. Duk da cewa tarihi ya nuna akwai cuxanya tsakanin harshen Hausa da sauran harasa, waxanda suka haifar da aro, amma dai sanin wani harshe ga marubuci shi ya fi haifar da are-aren kalmomi, kuma yana danganta da irin wayewar da marubuci ya samu.

Marubuta waxannan littattafai duka sun taka rawar gani wajen amfani da kalmomin aro, musamman daga Larabci da Turanci, wannan

kuwa ba zai rasa nasaba da rayuwarsu ba kamar yadda muka gani cikin bayanan da suka gabata. Ga jerin wasu daga cikin kalmomin aro da aka samu waxannan marubuta sun yi amfani da su:

#### 4.8.5.1 Kalmomin Larabci

Kalmomi ne waxanda aka aro su daga harshen Larabci, wasu an yi masu kwaskwarima, ma'ana an Hausantar da su, wasu kuma yadda suke a Larabcen haka suka rubuta su cikin harshen Hausa, kamar haka:

A cikin littafin *Malam Zalimu* an samu ya yi amfani da aron kalmomin Larabci da suka haxa da:

| Shafi | Kalma  | Larabci  | Ma'ana da Hausa        |
|-------|--------|----------|------------------------|
| 30    | Fa'ida | 'Fa'ida' | Amfanuwa daga wani abu |
| 31    | Ajami  | 'Ajami'  | Wanda ba Balarabe ba.  |
| 31    | Ajizai | 'A'ajaz' | Gajiyayyu              |

A littafin *Kowa ya yi da Kyau* ma an sami aron kalmomin Larabci da suka haxa da:

| Shafi | Kalma          | Larabci    | Ma'ana da Hausa     |
|-------|----------------|------------|---------------------|
| 10    | Nafsi – nafsi  | 'Nafsi'    | Ta kaina – ta kaina |
| 13    | La'ila Masalli | 'Allahumma | Salati              |

|    |                                           |                                             |                                                 |
|----|-------------------------------------------|---------------------------------------------|-------------------------------------------------|
|    | ila                                       | salli ala...'                               |                                                 |
| 39 | Inna lillahi wa<br>inna ilaihi<br>raji'un | 'Inna lillahi<br>wa inna ilaihi<br>raji'un' | Daga Allah muke,<br>kuma gare shi za mu<br>koma |
| 46 | Subhanallahi                              | 'Subhanallahi'                              | Tsarki ya tabbata ga<br>Allah                   |

A littafin *Sodangi* ma an sami aron kalmomin Larabci da suka

haxa da:

| Shafi | Kalma                                     | Larabci                                     | Ma'ana da Hausa                                 |
|-------|-------------------------------------------|---------------------------------------------|-------------------------------------------------|
| 8     | Ashararanci                               | 'Ashrar'                                    | Fitina                                          |
| 8     | Almubazzaranci                            | 'Altabzir'                                  | Varna da dukiya                                 |
| 8     | Xabi'u                                    | 'Xabi'a'                                    | Halaye                                          |
| 13    | Assalamu<br>alaikum                       | 'Assalamu<br>alaikum'                       | Aminci ya tabbata a<br>gare ku                  |
| 13    | Wa<br>alaikumussalam                      | 'Wa<br>alaikumussalam'                      | Ku ma aminci ya<br>tabbata a gare ku            |
| 14    | Halak                                     | 'Halal'                                     | Abin da shari'a ta<br>yarda da shi              |
| 15    | Harama                                    | 'Aharama'                                   | Ya yunqura                                      |
| 16    | Farali                                    | 'Farilla'                                   | Dole                                            |
| 19    | Bisimillah                                | 'Bisimillah'                                | Da sunan Allah                                  |
| 19    | Niyya                                     | 'Niyyah'                                    | Himmar yin wani<br>abu                          |
| 22    | In sha Allah                              | 'In sha Allah'                              | Da yardar Allah                                 |
| 25    | Subhanalillahi                            | 'Subhanalillah'                             | Tsarki ya tabbata ga<br>Allah                   |
| 25    | Inna lillahi wa<br>inna ilaihi<br>raji'un | 'Inna lillahi wa<br>inna ilaihi<br>raji'un' | Daga Allah muke,<br>kuma gare shi za mu<br>koma |
| 25    | Allahu akbar                              | 'Allahu akbar'                              | Allah mai girma                                 |
| 26    | Sutura                                    |                                             | Tufa                                            |
| 27    | Rabbil izzati                             | 'Rabbil izzati'                             | Ubangiji mai isa da                             |

|    |                  |                    |                            |
|----|------------------|--------------------|----------------------------|
|    |                  |                    | xaukaka                    |
| 35 | Wajibi           | ‘Wajib’            | Dole                       |
| 41 | Nafila           | ‘Nafilah’          | Abin da ba wajibi ba       |
| 41 | Liyafa           | ‘Dhiyafa’          | Cin abinci                 |
| 45 | Alhamdulillahi   | ‘Alhamdulillahi’   | Godiya ta tabbata ga Allah |
| 66 | Sadaqatul jariya | ‘Sadaqatul jariya’ | Sadaka mai gudana          |

Daga waxannan misalai da aka kawo za a iya cewa, duk littattafan, wato Malam Zalimu da na Kowa ya yi da Kyau da kuma Sodangi za a ce sun yi kamanceceniya kasancewar dukkansu an sami aron kalmomin Larabci a cikinsu.

#### 4.8.5.2 Kalmomin Turanci

Waxannan kuma kalmomi ne da aka aro daga harshen Turanci, su ma sukan kasance a yi musu kwaskwarima wasu kuma a xauko su kamar yadda suke a cikin harshen. Daga cikin kalmomin Turanci da aka samu an yi amfani da su cikin waxannan littattafai sun haxa da:

Kalmomin Turanci Cikin Littafin *Malam Zalimu*

| Shafi | Kalma   | Turanci  | Ma’ana da Hausa                                                                |
|-------|---------|----------|--------------------------------------------------------------------------------|
| 11    | Firinji | ‘Fridge’ | Na’urar sanyaya ruwa                                                           |
| 27    | Ofis    | ‘Office’ | Xaki ko gini da aka keve don gudanar da ayyukan hukuma ko ma’aikata ko qungiya |

|    |         |           |                                |
|----|---------|-----------|--------------------------------|
| 51 | Ambulan | ‘Envelop’ | Jakar takarda da ake sa wasiqa |
|----|---------|-----------|--------------------------------|

### Kalmomin Turanci Cikin Littafin *Sodangi*

| Shafi | Kalma      | Turanci     | Ma’ana da Hausa                                                                            |
|-------|------------|-------------|--------------------------------------------------------------------------------------------|
| 30    | Mitfay     | ‘Meat Pie’  | Garin fulawa da aka kwava aka gasa bayan an sa nama da kayan haxi a tsakiya                |
| 30    | Kek        | ‘Cake’      | Gasasshen abinci mai zaqi da ake yi da garin fulawa da sukari da qwai da sauran kayan haxi |
| 38    | Birek      | ‘Break’     | Xan taqaitaccen lokacin hutawa da ake yi a ma’aikatu da makarantu                          |
| 38    | Ofis       | ‘Office’    | Xaki ko gini da aka keve don gudanar da ayyukan hukuma ko ma’aikata ko qungiya             |
| 39    | Sakatariya | ‘Secretary’ | Mutumin da ke rubuta abubuwa da adanawa a ofis ko a wajen taro                             |
| 40    | Kwas       | ‘Course’    | Horo don sanin makamar aiki                                                                |
| 40    | Furomoshin | ‘Promotion’ | Qarin samun matsayi a ofishin hukuma ko ma’aikata                                          |
| 41    | Okee       | ‘Okay’      | Yarda ko amincewa                                                                          |
| 49    | Madam      | ‘Madam’     | Kalma da ake amfani don girmama babbar                                                     |

|    |            |              |                                                              |
|----|------------|--------------|--------------------------------------------------------------|
|    |            |              | mace                                                         |
| 50 | Asamen     | ‘Assignment’ | Aikin jinga da ake<br>bayarwa a makarantu ko<br>wuraren aiki |
| 52 | My Darling | ‘My Darling’ | Masoyiyata                                                   |
| 72 | Fetur      | ‘Petroleum’  | Man da ake zubawa<br>abin hawa kamar<br>mota                 |

A nan kuma littafin *Malam Zalimu* da na *Sodangi* ne suka yi kama, tun da duk an sami misalai na yin amfani da kalmomin aro na Turanci a cikinsu. Amma kuma sun bambanta da littafin *Kowa ya yi da Kyau*, saboda babu wannan nau’i na aro a cikinsa.

#### **4.8.6 Amfani da Tsofaffin Kalmomi**

Idan aka ambaci tsofaffin kalmomi, musamman a cikin wallafa ana nufin irin kalmomin da suka daxe, ko kuma an xauki tsawon lokaci ba a amfani da su saboda jujjuyawar zamani da yake zuwa ya shuxe. Marubutan, sun yi qoqarin tsarma irin waxannan kalmomi da suka jima a cikin harshen Hausa. Ga misalin waxansu daga cikin irin waxannan kalmomi tare da inda aka yi amfani da su da kuma ma’anarsu.

Tsofaffin Kalmomi Cikin Littafin *Sodangi*

| Shafi | Kalma    | Inda aka ciro ta                                                               | Ma'ana a yanzu                    |
|-------|----------|--------------------------------------------------------------------------------|-----------------------------------|
| 13    | Algarara | <b>Mai Shela:</b><br>“Wanda ya san darajar goro shi yake adana shi a algarara” | A yanzu ana amfani da kalmar buhu |

Tsofaffin Kalmomi Cikin Littafin *Kowa ya yi da Kyau*

| Shafi | Kalma        | Inda aka ciro ta                                                                                                  | Ma'ana a yanzu                        |
|-------|--------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------|
| 9     | Tsangaya     | <b>Malam Inusa:</b><br>“Tun da ka kai Tanko karatun allo can tsangayar Fulani, sau nawa ka tava kai masa ziyara?” | A yanzu ana amfani da makarantar allo |
| 12    | Kasake       | <b>Mai Shela:</b><br>“Matarsa Kuluwa a gaban tukwane da kasake tana hidimar aikin sayar da xanwake.”              | Yanzu ana amfani da kwanuka           |
| 13    | Kwarankwatsa | <b>Kuluwa:</b> “To wallahi, kwarankwatsa dubu idan ya ci                                                          |                                       |

|    |           |                                                                                      |                                                                           |
|----|-----------|--------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------|
|    |           | gaba ni ka qyale ni da shi”                                                          |                                                                           |
| 16 | Buzu      | <b>Mai Shela:</b><br>“Ya isa kusa da shimfixar buzun Malam Almu, ya tsuguna.”        | A yanzu ana amfani da darduma                                             |
| 18 | Jaka biyu | <b>Bara’u:</b> “Yo ba gwara ma a qwace min jaka biyun ba.”                           | A yanzu kuwa ana amfani da xari biyu a matsayin jaka. Jaka biyu xari huxu |
| 22 | Kulora    | <b>Kuluwa:</b> “Idan kin yi ciniki ma ki xauki qwandala biyu ki sayo kulora kin ji.” | A yanzu ana amfani da kalmar lemo                                         |
| 24 | Angur     | <b>Mai Shela:</b><br>“Ya kama saye da sayarwar taba, goro, angur da alewa.”          | A yanzu ana amfani da taba – gari                                         |
| 26 | Gora      | <b>Xanduniya:</b><br>“Ba ni kwano guda. Akwai gora ne, ko da tsinke ake ci.”         | A yanzu ana amfani da Kalmar cokali                                       |
| 33 | Fankeke   | <b>Mero:</b><br>“Wallahi ina so. Tav! Ai ba ni da su, daga jagira sai                | A yanzu ana amfani da hoda                                                |

|  |  |                      |  |
|--|--|----------------------|--|
|  |  | fankeke gare<br>ni.” |  |
|--|--|----------------------|--|

Daga bayanan da suka gabata cikin wannan nazari da aka yi na kwatanta dabarun jawo hankali da na sarrafa harshe cikin waxannan littattafan wasannin kwaikwayo uku da suka ci gasa a 2009, za a fahimci cewa babu shakka akwai inda suka yi kamanceceniya wato suka yi tarayyaya a kai da kuma wuraren da suka bambanta.

### **Naxewa**

Cikin bayanan da suka gabata an kwatanta waxannan littattafan wasannin kwaikwayo ta fuskar salon amfani da dabarun jawo hankali na baxoki da xarsau, inda aka yi nazarin yadda waxannan littattafai suka bambanta da inda kuma suka yi kama ta waxannan fuskoki. Haka kuma an kwatanta salo ta fuskar sarrafa harshe da mawallafan suka yi amfani da su domin isar da saqonsu ga al’umma. Dabarun sarrafawa da aka yi nazarinsu kuwa sun haxa da karin magana da azancin magana da aron kalmomi da tsofaffi da sababbin kalmomi da sauransu.

## **BABI NA BIYAR**

## **KAMMALAWA**

### **5.0 Shimfixa**

Wannan babi kuma ya qunshi kammalawar bincike ne, inda aka taqaita bayanan bincike da sakamakon binciken da kuma shawarwari.

## 5.1 Taqaita Bincike

Kamar yadda aka bayyana tun farko, wannan bincike ya yi qoqarin kwatanta littattafan wasannin kwaikwayo ne guda uku da suka ci gasar 2009 ta fuskar salon amfani da dabarun jawo hankali da suka haxa da baxoki da kuma xarsau. Haka kuma binciken ya kwatanta littattafan ta fuskar salon amfani da hikimar sarrafa harshe da ta haxa da: Karin Magana da azanci da kirari da habaici da amfani da kalmomin aro da tsofaffin kalmomi da sauransu.

A duncule, an gudanar da wannan nazari cikin babi guda biyar. Babi na farko an yi bayani ne na share fage da suka haxa da ma'anar wasan kwaikwayo da tarihin samuwarsa da ma'anar salo da sarrafa harshe da dalilan bincike da manufar bincike da iyakancewar bincike da kuma hasashen da aka yi kan wannan bincike, a qarshen babin kuma aka kawo taqaitaccen tarihin marubuta littattafan da aka zava don nazari. A babi na biyu kuma sai aka bibbiyi ayyukan da aka gabatar, waxanda suka shafi wannan aiki. An jero kundayen digiri na xaya zuwa na uku, da kuma da muqalu da takardun ilimi da kuma bugaggun littattafai. Shi kuwa babi na uku sai aka kawo bayanai a kan ra'i da kuma hanyoyin da

aka bi aka gudanar da wannan aiki. A babi na huxu an kwatanta littattafan ta fuskar salo da dabarun sarrafawa. Babi na biyar kuma sai ya qunshi kammalawa da ta haxa da taqaita bincike da taqaita bayan binciken. Daga nan kuma sai aka kawo abubuwan da binciken ya gano, wato sakamakon binciken, sannan sai shawarwari da sauransu.

A qarshe nake fatan wannan aiki zai zama mai amfani ga kowa da kowa, musamman manazarta xalibai ‘yan’uwana.

## **5.2 Taqaita Bayanan Bincike**

A wannan bigire an kawo bayanai ne na taqaitawa na irin abubuwan da aka samu cikin nazarin a babin da ya gabata. Don sauqaqa fahimta an kawo bayanan cikin jadawali don fahimtar wuraren da aka sami kamanceceniya da kuma wuraren da aka bambanta. An kuma xora kowanne a kan sikeli don ganin mizanin inda aka sami fifiko ko daidaito.

### **5.2.1 Amfani da Baxoki**

Kamar yadda bayanai suka gabata, an samu a cikin waxannan littattafai inda aka yi amfani da wannan dabarar jawo hankali ta baxoki. An kuma sami misalin duka nau’o’in wannan dabara da suka haxa da dabarar

baxokin gaske da kuma baxokin gangan, kamar yadda bayanai da suka gabata suka tabbatar.

#### 5.2.1.1 Jadawalin Amfani da Baxokin Gaske

| <i>Malam Zalimu</i> | <i>Kowa ya yi da Kyau</i> | <i>Sodangi</i>  |
|---------------------|---------------------------|-----------------|
| Sh. 1               | Sh. 7                     | Sh. 16          |
| Sh. 14              | Sh. 8                     | Sh. 21          |
| Sh. 16              | Sh. 9                     | Sh. 22          |
| Sh. 17              | Sh. 12                    | Sh. 27          |
| Sh. 23              | Sh. 14                    | Sh. 30          |
| Sh. 30              | Sh. 15                    | Sh. 38          |
| Sh. 35              | Sh. 17                    | Sh. 39          |
| Sh. 38              | Sh. 21                    | Sh. 45          |
| Sh. 40              | Sh. 22                    |                 |
| Sh. 56              | Sh. 30                    |                 |
| Sh. 57              | Sh. 31                    |                 |
| Sh. 61              | Sh. 32                    |                 |
| Sh. 62              | Sh. 33                    |                 |
| Sh. 69              | Sh. 34                    |                 |
|                     | Sh. 38                    |                 |
|                     | Sh. 39                    |                 |
|                     | Sh. 41                    |                 |
|                     | Sh. 42                    |                 |
|                     | Sh. 43                    |                 |
| <b>Adadi: 14</b>    | <b>Adadi: 19</b>          | <b>Adadi: 8</b> |

Daga wannan jadawali, za a iya fahimtar cewa duk littattafan an sami wannan dabara ta baxokin gaske, sai dai marubucin littafin *Kowa ya yi da kyau* ya fi amfani da ita, sannan sai marubucin littafin *Malam Zalimu*; sannan kuma a qarshe littafin *Sodangi*.

#### 5.2.1.2 Jadawalin Amfani da Baxokin Gangan

| <i>Malam Zalimu</i> | <i>Kowa ya yi da Kyau</i> | <i>Sodangi</i>  |
|---------------------|---------------------------|-----------------|
| Sh. 5               | —                         | —               |
| Sh. 7               |                           |                 |
| Sh. 9               |                           |                 |
| Sh. 10              |                           |                 |
| Sh. 15              |                           |                 |
| Sh. 22              |                           |                 |
| Sh. 25              |                           |                 |
| Sh. 26              |                           |                 |
| Sh. 27              |                           |                 |
| Sh. 28              |                           |                 |
| Sh. 29              |                           |                 |
| Sh. 32              |                           |                 |
| Sh. 35              |                           |                 |
| <b>Adadi: 13</b>    | <b>Adadi: 0</b>           | <b>Adadi: 0</b> |

Daga wannan jadawali kuma za a iya fahimtar cewa, marubucin littafin *Malam Zalimu* ne kaxai ya yi amfani da wannan dabara. Don

haka ta wannan fuska za a iya cewa ya bambanta da sauran. Saboda shi ya yi amfani da duka dabarun baxoki na gangan da na gaske. Amma su saura an sami nau'in dabara xaya ne kawai a cikinsu.

### **Qimar Jimillar Amfani da Baxoki**

|                | <i>Malam<br/>Zalimu</i> | <i>Kowa ya yi da<br/>Kyau</i> | <i>Sodangi</i> |
|----------------|-------------------------|-------------------------------|----------------|
| Baxokin Gaske  | 14                      | 19                            | 8              |
| Baxokin Gangan | 13                      | —                             | —              |
| <b>Jimilla</b> | <b>27</b>               | <b>19</b>                     | <b>8</b>       |

Daga wannan jadawali za mu iya cewa, dukkanin marubutan littattafan sun yi amfani da dabarar baxoki, sai dai marubucin littafin *Malam Zalimu* ya fi yawan amfani da ita. Inda aka sami nau'o'in baxoki biyu a cikinsa. Wato baxokin gaske da kuma baxokin gangan.

### **5.2.2 Amfani da Xarsau**

Akwai nau'o'in xarsau guda bakwai da aka sami misalansu cikin waxannan littattafai. Waxannan xarsau sun haxa da: xarsau na murna da xarsau na baqin ciki da xarsau na raha da xarsau na ban haushi da xarsau

na mamaki da xarsau na tsoro da kuma xarsau na tausayi. Ga yadda mizanin amfani da dabarar xarsau ta kasance cikin waxannan littattafai.

#### 5.2.2.1 Jadawalin Amfani da Xarsau na Murna/Farin Ciki

| <i>Malam Zalimu</i> |              | <i>Kowa ya yi da Kyau</i> |              | <i>Sodangi</i> |              |
|---------------------|--------------|---------------------------|--------------|----------------|--------------|
| <b>Shafi</b>        | <b>Adadi</b> | <b>Shafi</b>              | <b>Adadi</b> | <b>Shafi</b>   | <b>Adadi</b> |
| Sh. 43              | 1            | —                         | —            | Sh. 23         | 1            |
| Sh. 58              | 1            |                           |              | Sh. 36         | 1            |
| Sh. 68              | 1            |                           |              | Sh. 59         | 1            |
| Sh. 69              | 2            |                           |              | Sh. 65         | 1            |
| Sh. 70              | 1            |                           |              | Sh. 66         | 2            |
|                     | <b>6</b>     |                           |              |                | <b>6</b>     |

A wannan jadawali an samu cewa, an yi amfani da wannan dabara a wurare shida – shida cikin littafin *Malam Zalimu* da *Sodangi*, don haka za a iya cewa sun yi kamanceceniya a nan, kuma sun bambanta da marubucin *Kowa ya yi da Kyau* wanda bai yi amfani da wannan dabara ba.

#### 5.2.2.2 Jadawalin Amfani da Xarsau na Baqin Ciki

| <i>Malam Zalimu</i> |              | <i>Kowa ya yi da Kyau</i> |              | <i>Sodangi</i> |              |
|---------------------|--------------|---------------------------|--------------|----------------|--------------|
| <b>Shafi</b>        | <b>Adadi</b> | <b>Shafi</b>              | <b>Adadi</b> | <b>Shafi</b>   | <b>Adadi</b> |
| —                   | —            | Sh. 38                    | 1            | —              | —            |

|  |          |        |          |  |          |
|--|----------|--------|----------|--|----------|
|  |          | Sh. 39 | 1        |  |          |
|  |          | Sh. 41 | 1        |  |          |
|  |          | Sh. 42 | 1        |  |          |
|  |          | Sh. 43 | 1        |  |          |
|  | <b>0</b> |        | <b>5</b> |  | <b>0</b> |

Wannan nau'i na xarsau marubucin littafin *Kowa ya yi da Kyau* ne kawai aka samu ya yi amfani da ita har a wurare biyar cikin littafin. Don haka a nan ya bambanta da sauran.

#### 5.2.2.3 Jadawalin Amfani da Xarsau na Raha

| <i>Malam Zalimu</i> |              | <i>Kowa ya yi da Kyau</i> |              | <i>Sodangi</i> |              |
|---------------------|--------------|---------------------------|--------------|----------------|--------------|
| <b>Shafi</b>        | <b>Adadi</b> | <b>Shafi</b>              | <b>Adadi</b> | <b>Shafi</b>   | <b>Adadi</b> |
| —                   | —            | —                         | —            | Sh. 14         | 1            |
|                     |              |                           |              |                |              |
|                     |              |                           |              |                | <b>1</b>     |

A nan kuma marubucin littafin *Sodangi* ne kawai aka samu ya yi amfani da wannan dabara.

#### 5.2.2.4 Jadawalin Amfani da Xarsau na Ban Haushi

| <i>Malam Zalimu</i> |              | <i>Kowa ya yi da Kyau</i> |              | <i>Sodangi</i> |              |
|---------------------|--------------|---------------------------|--------------|----------------|--------------|
| <b>Shafi</b>        | <b>Adadi</b> | <b>Shafi</b>              | <b>Adadi</b> | <b>Shafi</b>   | <b>Adadi</b> |
| —                   | —            | Sh. 10                    | 1            | Sh. 30         | 1            |

|  |  |        |          |        |          |
|--|--|--------|----------|--------|----------|
|  |  | Sh. 11 | 1        | Sh. 35 | 1        |
|  |  | Sh. 16 | 1        |        |          |
|  |  | Sh. 32 | 1        |        |          |
|  |  | Sh. 34 | 1        |        |          |
|  |  | Sh. 36 | 1        |        |          |
|  |  | Sh. 37 | 1        |        |          |
|  |  |        | <b>7</b> |        | <b>2</b> |

A wannan jadawali za a iya lura da cewa, a littattafan *Kowa ya yi da Kyau* da *Sodangi* ne aka samu an yi amfani da wannan nau'i na xarsau,don haka za a iya cewa sun yi kamanceceniya, a nan kuma sun bambanta da littafin *Malam Zalimu*. Sai dai an fi amfani da ita cikin littafin *Kowa ya yi da kyau*.

#### 5.2.2.5 Jadawalin Amfani da Xarsau na Mamaki/Al'ajabi

| <i>Malam Zalimu</i> |              | <i>Kowa ya yi da Kyau</i> |              | <i>Sodangi</i> |              |
|---------------------|--------------|---------------------------|--------------|----------------|--------------|
| <b>Shafi</b>        | <b>Adadi</b> | <b>Shafi</b>              | <b>Adadi</b> | <b>Shafi</b>   | <b>Adadi</b> |
| Sh. 24              | 1            | —                         | —            | —              | —            |
| Sh. 35              | 1            |                           |              |                |              |
| Sh. 39              | 1            |                           |              |                |              |
| Sh. 40              | 1            |                           |              |                |              |
| Sh. 65              | 1            |                           |              |                |              |
| Sh. 66              | 1            |                           |              |                |              |

|  |          |  |  |  |  |
|--|----------|--|--|--|--|
|  | <b>6</b> |  |  |  |  |
|--|----------|--|--|--|--|

Dangane da wannan jadawali za a iya cewa littafin *Malam Zalimu* ya bambanta da sauran, saboda cikinsa ne kawai aka samu an yi amfani da wannan dabara ta xarsau na mamaki ko al'ajabi.

#### 5.2.2.6 Jadawalin Amfani da Xarsau na Tsoro

| <i>Malam Zalimu</i> |              | <i>Kowa ya yi da Kyau</i> |              | <i>Sodangi</i> |              |
|---------------------|--------------|---------------------------|--------------|----------------|--------------|
| <b>Shafi</b>        | <b>Adadi</b> | <b>Shafi</b>              | <b>Adadi</b> | <b>Shafi</b>   | <b>Adadi</b> |
| Sh. 23              | 1            | —                         | —            | —              | —            |
| Sh. 24              | 1            |                           |              |                |              |
| Sh. 40              | 1            |                           |              |                |              |
|                     | <b>3</b>     |                           |              |                |              |

A nan ma, littafin *Malam Zalimu* ya bambanta da sauran wajen samun an yi amfani da wannan nau'i na xarsau na ban tsoro a cikinsa.

#### 5.2.2.7 Jadawalin Amfani da Xarsau na Tausayi

| <i>Malam Zalimu</i> |              | <i>Kowa ya yi da Kyau</i> |              | <i>Sodangi</i> |              |
|---------------------|--------------|---------------------------|--------------|----------------|--------------|
| <b>Shafi</b>        | <b>Adadi</b> | <b>Shafi</b>              | <b>Adadi</b> | <b>Shafi</b>   | <b>Adadi</b> |
| —                   | —            | —                         | —            | Sh. 25         | 1            |
|                     |              |                           |              | Sh. 26         | 1            |
|                     |              |                           |              |                | <b>2</b>     |

Daga wannan jadawali, za mu iya fahimtar cewa, a littafin *Sodangi* ne kaxai aka sami wannan nau'i na xarsau. Don haka ta wannan fuska, za a iya cewa ya bambanta da sauran.

### **Qimar Jimillar Amfani da Xarsau**

|                              | <i>Malam<br/>Zalimu</i> | <i>Kowa ya yi da<br/>Kyau</i> | <i>Sodangi</i> |
|------------------------------|-------------------------|-------------------------------|----------------|
| Xarsau na Murna              | 6                       | —                             | 6              |
| Xarsau na Baqin<br>Ciki      | —                       | 5                             | —              |
| Xarsau na Raha               | —                       | —                             | 1              |
| Xarsau na Takaici            | —                       | 7                             | 2              |
| Xarsau na<br>Mamaki/Al'ajabi | 6                       | —                             | —              |
| Xarsau na Tsoro              | 3                       | —                             | —              |
| Xarsau na Tausayi            | —                       | —                             | 2              |
| <b>Jimilla</b>               | <b>15</b>               | <b>12</b>                     | <b>11</b>      |

Daga wannan jadawali za a iya cewa dukkannin marubutan sun yi amfani da wannan dabara ta xarsau, sai dai marubucin littafin Malam Zalimu ya fi amfani da ita.

### **5.2.3 Amfani da Sarrafa Harshe**

Akwai hikimomi na sarrafa harshe da aka samu marubuta waxannan littattafai sun yi amfani da su. Waxannan hikimomi kuwa sun

haxa da karin magana da azanci da kirari da habaici da amfani da kalmomin aro da kuma amfani da tsofaffin kalmomi.

### 5.2.3.1 Jadawalin Amfani da Karin Magana

| <i>Malam Zalimu</i> |              | <i>Kowa ya yi da Kyau</i> |              | <i>Sodangi</i> |              |
|---------------------|--------------|---------------------------|--------------|----------------|--------------|
| <b>Shafi</b>        | <b>Adadi</b> | <b>Shafi</b>              | <b>Adadi</b> | <b>Shafi</b>   | <b>Adadi</b> |
| Sh. 4               | 1            | Sh. 7                     | 2            | Sh. 8          | 5            |
| Sh. 7               | 1            | Sh. 8                     | 1            | Sh. 9          | 1            |
| Sh. 9               | 2            | Sh. 10                    | 1            | Sh. 13         | 1            |
| Sh. 16              | 1            | Sh. 11                    | 1            | Sh. 14         | 1            |
| Sh. 19              | 1            | Sh. 13                    | 2            | Sh. 18         | 2            |
| Sh. 22              | 2            | Sh. 17                    | 1            | Sh. 22         | 1            |
| Sh. 32              | 1            | Sh. 19                    | 4            | Sh. 27         | 1            |
| Sh. 39              | 1            | Sh. 26                    | 1            | Sh. 30         | 1            |
| Sh. 43              | 1            | Sh. 37                    | 1            | Sh. 36         | 1            |
| Sh. 44              | 1            | Sh. 43                    | 1            | Sh. 38         | 1            |
| Sh. 46              | 1            |                           |              | Sh. 39         | 1            |
| Sh. 50              | 1            |                           |              | Sh. 41         | 2            |
| Sh. 64              | 1            |                           |              | Sh. 43         | 1            |
| Sh. 67              | 2            |                           |              | Sh. 55         | 3            |
|                     |              |                           |              | Sh. 56         | 1            |
|                     |              |                           |              | Sh. 59         | 2            |
|                     |              |                           |              | Sh. 61         | 2            |
|                     |              |                           |              | Sh. 62         | 3            |
|                     |              |                           |              | Sh. 63         | 2            |
|                     |              |                           |              | Sh. 68         | 2            |
|                     |              |                           |              | Sh. 69         | 1            |
|                     |              |                           |              | Sh. 72         | 2            |

|  |           |  |           |        |           |
|--|-----------|--|-----------|--------|-----------|
|  |           |  |           | Sh. 73 | 4         |
|  |           |  |           | Sh. 74 | 2         |
|  | <b>17</b> |  | <b>15</b> |        | <b>45</b> |

Dukkannin waxannan littattafai kamar yadda wannan jadawali ya nuna, an samu sun yi amfani da karin magana a cikinsu, amma littafin *Sodangi* ya xarar wa saura da tazara mai yawa. Don kuwa an sami misalai 45 cikinsa. Sai *Malam Zalimu* da aka sami 17. Sannan kuma *Kowa ya yi da Kyau* wanda aka sami 15. Wannan ya nuna samuwar karin magana cikin littafin *Sodangi* ta nunka samuwar karin magana a cikin saura.

#### 5.2.3.2 Jadawalin Amfani da Azanci

| <i>Malam Zalimu</i> |              | <i>Kowa ya yi da Kyau</i> |              | <i>Sodangi</i> |              |
|---------------------|--------------|---------------------------|--------------|----------------|--------------|
| <b>Shafi</b>        | <b>Adadi</b> | <b>Shafi</b>              | <b>Adadi</b> | <b>Shafi</b>   | <b>Adadi</b> |
| Sh. 3               | 1            | Sh. 5                     | 2            | Sh. 9          | 3            |
| Sh. 11              | 2            | Sh. 10                    | 2            | Sh. 13         | 2            |
| Sh. 14              | 1            | Sh. 12                    | 2            | Sh. 29         | 1            |
| Sh. 19              | 1            | Sh. 13                    | 1            | Sh. 30         | 1            |
| Sh. 21              | 1            | Sh. 31                    | 1            | Sh. 31         | 2            |
| Sh. 47              | 1            |                           |              | Sh. 32         | 1            |
| Sh. 54              | 1            |                           |              | Sh. 36         | 1            |
| Sh. 67              | 1            |                           |              | Sh. 38         | 2            |

|  |          |  |          |        |           |
|--|----------|--|----------|--------|-----------|
|  |          |  |          | Sh. 42 | 1         |
|  |          |  |          | Sh. 51 | 1         |
|  |          |  |          | Sh. 52 | 1         |
|  |          |  |          | Sh. 53 | 1         |
|  |          |  |          | Sh. 61 | 1         |
|  |          |  |          | Sh. 69 | 2         |
|  | <b>9</b> |  | <b>8</b> |        | <b>20</b> |

Ta fuskar azanci kamar yadda wannan jadawali ya nuna, littafin *Sodangi* ya xarar wa saura da samuwar azanci 20. Sai *Malam Zalimu* da yake bin sa da azanci 9. Sannan *Kowa ya yi da Kyau* da aka sami 8.

#### 5.2.3.3 Jadawalin Amfani da Kirari

| <i>Malam Zalimu</i> |              | <i>Kowa ya yi da Kyau</i> |              | <i>Sodangi</i> |              |
|---------------------|--------------|---------------------------|--------------|----------------|--------------|
| <b>Shafi</b>        | <b>Adadi</b> | <b>Shafi</b>              | <b>Adadi</b> | <b>Shafi</b>   | <b>Adadi</b> |
| Sh. 7               | 1            | Sh. 25                    | 1            | Sh. 8          | 1            |
| Sh. 8               | 1            | Sh. 27                    | 2            | Sh. 39         | 1            |
| Sh. 21              | 1            | Sh. 31                    | 1            | Sh. 72         | 1            |
| Sh. 44              | 1            |                           |              |                |              |
|                     | <b>4</b>     |                           | <b>4</b>     |                | <b>3</b>     |

Daga bayana cikin wannan jadawali za a iya fahimtar cewa, duka marubutan waxannan littattafai sun yi kamanceceniya wajen amfani da kirari cikin littattafansu.

#### 5.2.3.4 Jadawalin Amfani da Habaici

| <i>Malam Zalimu</i> |              | <i>Kowa ya yi da Kyau</i> |              | <i>Sodangi</i> |              |
|---------------------|--------------|---------------------------|--------------|----------------|--------------|
| <b>Shafi</b>        | <b>Adadi</b> | <b>Shafi</b>              | <b>Adadi</b> | <b>Shafi</b>   | <b>Adadi</b> |
| Sh.                 | 1            | —                         | —            | —              | —            |
|                     | <b>1</b>     |                           |              |                |              |

Wannan jadawali ya nuna cewa, a littafin *Malam Zalimu* ne kawai aka samu an yi amfani da habaici. Don haka ta wannan fuska za a iya cewa ya bambanta da sauran.

### 5.2.3.5 Amfani da Kalmomin Aro

Marubuta kan yi amfani da salon aron kalmomi daga wasu harsuna baya ga harshen da suka yi rubutu cikinsa. An samu cikin waxannan littattafai su ma marubutan sun yi amfani da irin wannan aro musamman daga harsunan Larabci da Turanci.

#### 5.2.3.5.1 Jadawalin Amfani da Kalmomin Larabci

| <i>Malam Zalimu</i> |              | <i>Kowa ya yi da Kyau</i> |              | <i>Sodangi</i> |              |
|---------------------|--------------|---------------------------|--------------|----------------|--------------|
| <b>Shafi</b>        | <b>Adadi</b> | <b>Shafi</b>              | <b>Adadi</b> | <b>Shafi</b>   | <b>Adadi</b> |
| Sh. 30              | 1            | Sh. 10                    | 1            | Sh. 8          | 3            |
| Sh. 31              | 2            | Sh. 13                    | 1            | Sh. 13         | 2            |
|                     |              | Sh. 39                    | 1            | Sh. 14         | 1            |
|                     |              | Sh. 46                    | 1            | Sh. 15         | 1            |
|                     |              |                           |              | Sh. 16         | 1            |

|  |          |  |          |        |           |
|--|----------|--|----------|--------|-----------|
|  |          |  |          | Sh. 19 | 2         |
|  |          |  |          | Sh. 22 | 1         |
|  |          |  |          | Sh. 25 | 3         |
|  |          |  |          | Sh. 26 | 1         |
|  |          |  |          | Sh. 27 | 1         |
|  |          |  |          | Sh. 35 | 1         |
|  |          |  |          | Sh. 41 | 2         |
|  |          |  |          | Sh. 45 | 1         |
|  |          |  |          | Sh. 66 | 1         |
|  | <b>3</b> |  | <b>4</b> |        | <b>21</b> |

A nan duka littattafan sun yi kamanceceniya wajen amfani da kalmomin aro daga Larabci. Sai dai za a iya cewa littafin *Sodangi* ya xarar wa saura ta wannan fuska, don an fi samun irin wannan aro na kalmomin Larabci a cikinsa har guda 21, sai littafin *Kowa ya yi da kyau* da aka sami 4 sai kuma *Malam Zalimu* da aka sami 3.

#### 5.2.3.5.2 Jadawalin Amfani da Kalmomin Turanci

| <i>Malam Zalimu</i> |              | <i>Kowa ya yi da Kyau</i> |              | <i>Sodangi</i> |              |
|---------------------|--------------|---------------------------|--------------|----------------|--------------|
| <b>Shafi</b>        | <b>Adadi</b> | <b>Shafi</b>              | <b>Adadi</b> | <b>Shafi</b>   | <b>Adadi</b> |
| Sh. 11              | 1            | —                         | —            | Sh. 30         | 2            |
| Sh. 27              | 1            |                           |              | Sh. 38         | 2            |
| Sh. 51              | 1            |                           |              | Sh. 39         | 1            |
|                     |              |                           |              | Sh. 40         | 2            |
|                     |              |                           |              | Sh. 41         | 1            |

|  |          |  |  |        |           |
|--|----------|--|--|--------|-----------|
|  |          |  |  | Sh. 49 | 1         |
|  |          |  |  | Sh. 50 | 1         |
|  |          |  |  | Sh. 52 | 1         |
|  |          |  |  | Sh. 72 | 1         |
|  | <b>3</b> |  |  |        | <b>12</b> |

Wannan jadawali yana bayyana cewa an yi amfani da kalmomin aro daga harshen Turanci cikin littafin *Malam Zalimu* da na *Sodangi* don haka sun bambanta da littafin *Kowa ya yi da Kyau*.

#### 5.2.3.6 Jadawalin Amfani da Tsofaffin Kalmomi

| <i>Malam Zalimu</i> |              | <i>Kowa ya yi da Kyau</i> |              | <i>Sodangi</i> |              |
|---------------------|--------------|---------------------------|--------------|----------------|--------------|
| <b>Shafi</b>        | <b>Adadi</b> | <b>Shafi</b>              | <b>Adadi</b> | <b>Shafi</b>   | <b>Adadi</b> |
| —                   | —            | Sh. 9                     | 1            | Sh. 13         | 1            |
|                     |              | Sh. 12                    | 1            |                |              |
|                     |              | Sh. 13                    | 1            |                |              |
|                     |              | Sh. 16                    | 1            |                |              |
|                     |              | Sh. 18                    | 1            |                |              |
|                     |              | Sh. 22                    | 1            |                |              |
|                     |              | Sh. 24                    | 1            |                |              |
|                     |              | Sh. 26                    | 1            |                |              |
|                     |              | Sh. 33                    | 1            |                |              |
|                     |              |                           | <b>9</b>     |                | <b>1</b>     |

Dukkan waxannan littattafai sun yi amfani da tsofaffin kalmomi cikin littafin *Kowa ya yi da Kyau* da kuma na *Sodangi* don haka sun bambanta da littafin *Malam Zalimu* ta wannan fuska. Sannan kuma littafin *Kowa ya yi da Kyau* da aka sami tsofaffin kalmomi tara a cikinsa ya xarar wa na *Sodangi* da tazara mai yawa wanda aka sami tsohuwar kalma guda kawai.

### **5.3 Sakamakon Bincike**

Daga abubuwan da aka bayyana a cikin wannan bincike, za a ga cewa, binciken ya tabbatar cewa, an sami dabarun jawo hankali na baxoki da xarsau cikin littattafan. Kuma an gano cewa, dangane da baxokin gaske a cikin waxannan littattafai an samu kowanne daga cikinsu yana da misalai da za su tabbatar da samuwar wannan nau'i na baxoki a cikinsu. Don haka za a iya cewa, dukkansu sun yi kamanceceniya ta wannan fuska. Amma dangane da baxokin gangan, an sami nau'in irin wannan dabarar jawo hankali ne kawai cikin littafin *Malam Zalimu*. Don haka za a iya cewa, ta wannan fuska ya bambanta kuma ya xarar wa sauran.

Idan kuma muka dubi dabarar jawo hankali ta xarsau, za a ga cewa, littafin *Malam Zalimu* da na *Sodangi* sun yi kamanceceniya wajen amfani da xarsau na murna. Haka kuma littattafan *Kowa ya yi da Kyau* da *Sodangi* su kuma suka yi tarayya wajen samuwar xarsau na ban haushi da takaici a cikinsu. Don haka ta wannan fuska za a iya cewa sun bambanta da littafin *Malam Zalimu*. Sauran nau'o'in xarsau kuwa ba su yi tarayya a kan su ba. An sami nau'o'in xarsau na baqin ciki cikin littafin *Kowa ya yi da Kyau*. Xarsau na mamaki da ban al'ajabi da kuma na tsoro an sami misalansu ne cikin littafin *Malam Zalimu*. Shi kuma littafin *Sodangi* aka sami misalan xarsau na ban dariya da na tausayi a cikinsa. Don haka a sauran nau'o'in xarsau xin nan za a iya cewa, duk sun bambanta wajen amfani da su.

Ta fuskar hikimar sarrafa harshe kuwa, za a iya cewa, an samu duka littattafan sun yi kamanceceniya wajen amfani da karin magana daidai. Wato muhallin da yanayin da aka yi amfani da karin maganar ya dace. Amma wajen amfani da wasu karin maganganun ba a daidai suke ba, wato muhallin da yanayin da aka yi amfani da su ba su dace ba. Irin waxannan misalai an samu a cikin littattafan *Malam zalimu* da *Sodangi*.

Haka kuma an samu duk littattafan sun yi tarayya a kan amfani da karin magana da aka kawo daidai da kuma waxanda aka kawo ba daidai ba. Wato waxanda tsarinsu ya dace da kuma waxanda aka birkita, ko aka yi qari ko gutsure wani vangare nasu. Dangane da azanci kuwa, an samu duk sun yi kamanceceniya wajen samun misalan azanci da aka yi amfani da su daidai. Amma waxanda aka yi amfani da su ba daidai ba a littafin *Sodangi* kawai aka same su.

Ta fuskar kirari kuma, an sami misalan kirarin koxa kai cikin *Malam Zalimu* da *Kowa ya yi da Kyau*. Kirarin koxa wani kuwa, a cikin *Malam Zalimu* da *Sodangi* kaxai aka samu. Misalai na amfani da kirarin wasu abubuwa kuwa an same su ne cikin *Sodangi* da *Kowa ya yi da kyau*. Amfani da habaici kuwa a littafin *Malam Zalimu* kawai aka samu. Ta wannan fuska za a iya cewa, sun bambanta da saura. Sannan an samu duka littattafan sun yi kamanceceniya wajen amfani da aron kalmomin Larabci. Amma amfani da aron kalmomin Turanci a cikin littattafan *Malam Zalimu* da *Sodangi* aka samu. Amfani da tsofaffin kalmomi kuma aka same su cikin littafin *Sodangi* da na *Kowa ya yi da Kyau*, don haka a nan sun bambanta da littafin *Malam Zalimu*.

A sakamakon da aka samu mawallafan sun yi amfani da dabaru na salo wajen wallafarsu ya yi mayuqar tasiri wajen dacewa da rayuwar Hausawa ta zahiri a yanzu.

Sannan wannan bincike ya gano duk irin dabarun salo da marubutan suka yi amfani das hi ya isar da saqon da suke son isarwa, domin kowane marubuci ya yi amfani da gwanintar harshe wanda ya fito da manufar littattafan ta yadda duk wanda yake karantawa zai gane inda manufar ta saka gaba.

Haka kuma akwai tasirin zumunci domin idan aka duba littattafan za a ga yadda suka bayyana muhimmancin zumunci da haxin kai a wurare daban – daban.

Haka kuma wata hikima da binciken ya gano dangane da wallafa, ita ce duk yawan shafukan littattafai, idan marubuci bai saqa tunaninsa yadda ya kamata ba, bai kuma yi amfani da hikima ba, sai a tarar rubutun ya zama lami. Wato ba sha'awa ba armashi wajen karanta shi. Don haka waxannan mawallafa sun yi amfani da salo miqaqe kuma mai armashi ta yadda suka fito da saqonsu qarara ba tare da wahalarwa ba.

## SHAWARWARI

Dangane da shawarwarin da a cikin wannan bincike za a iya bayarwa a wannan fage na adabi mai faxi mai ban sha'awa wanda yake sa jama'a yin rubuce – rubuce a kan jigogi daban – daban kuma ta hanyar yin amfani da salailai iri – iri sun haxa da:

- Ya kamata marubuta su rage raja'a a kan rubutun qagaggun labarai kawai, su qara himma wajen samar da rubutattun wasannin kwaikwayo waxanda suke da sauqi wajen juya su zuwa wasannin dave ko ma rediyo da talabijin da sauransu.
- Haka kuma ya kamata a ce marubuta littattafai sun qara ba da haske sosai wajen bayyana illolin rashin neman ilimi da tashi wajen neman na kai da nuna kishin zuci da nuna illolin tallace – tallace musamman ga yara mata. Wannan zai zama xaya daga cikin hanyoyin gyara a kuma sami sauqi a tsakanin al'umma.
- Ya kamata wannan qungiya da a qarqashinta ake gudanar da wannan gasa, ta ci gaba da gudanar da ita domin ci gaba da yi zai qara qaimi ga marubuta da ma sauran jama'a wajen qoqarin yin rubutu da jeranta tunani wajen kawo abubuwa daban – daban

waxanda za su amfanar da al'umma. Kuma hakan zai rage yawan rashin abin yi ga matasa kuma za a qara samun yawaitar littattafai na karatu da yin nazari ga masu sha'awar yin nazari a fannin adabin Hausa.

- Har wa yau kuma ya kamata manazartan su ci gaba da kutsa kai cikin gonar nazarin salo da sarrafa harshe cikin rubutattun wasannin kwaikwayo na Hausa, don qara fito da ximbin hikimomin da ke cikin wannan vangare na adabin al'umma.

## MANAZARTA

Abdullahi, I. (2001). “Gudummawar Wasan Kwaikwayon Hausa Wajen Wayar da kan Al’umma”. Kundin Digiri na Farko. Kano: Jami’ar Bayero.

Adamu, G. (2002). “A Stylistics Study of Hausa Classic Novels: Shaihu Umar, Ruwan Bagaja and Kitsen Rogo. Kundin Digiri na uku. Kano: Jami’ar Bayero.

Asiya, M.N. (2012). *Magana Jari ce* (1-3): Nazarin Salo da Sarrafa Harshe”. Kundin Digiri na uku. Kano: Jami’ar Bayero.

Bilkisu, Y.H. (2012) “Kwatanta Salon Rubutun Bilkisu Ahmad Funtuwa da Bilkisu Yusuf Ali a Ma’aunin Harshe”. Kundin Digiri na uku. Kano: Jami’ar Bayero.

CNHN, (2006) *Qamusun Hausa*: Kano: Cibiyar Nazarin Harsunan Nijeriya, Jami’ar Bayero.

Dija, D. (1997). “Adon Harshe a Cikin Rubutaccen Adabin Hausa”. Kundin digiri na biyu. Kano Kano: Jami’ar Bayero.

Xangambo, A. (BS). *Gadon Fexe Adabin Hausa* . (Jiran Bugu).

Xangambo, A. (2007). *Xaurayar Gadon Fexe Waqa* (sabon tsari).

Kaduna: Amana Publishers Ltd.

Xangambo, A. (2008) *Rabe-raben Adabin Hausa (sabon tsari)*. Zariya:

Amana Publishers Ltd.

Xangambo, A. (1981) *Xaurayar Gadon Fexe Waqa*. Kaduna: Baraka

Press and Publishers.

Xanhausa, A.M. (2012) *Hausa Mai Dubun Hikima*. Kano: Century

Research and Publishing Company.

Xanmaigoro, A. (2013). “Rubutaccen Wasan Kwaikwayo na Hausa.

Nazarin Sigoginsa ta Madubin Ra’o’in Zahiranci, Siga da Aiwatarwa.” Kundin Digiri na uku. Kano: Jami’ar Bayero.

Fagge, K. Y. (2009) *Kowa ya yi da Kyau*. Kano: Gimbiya Publishers.

Garba, R. (1998). “Nazarin Jinsi a Adabi: Tsokaci kan Matsayin Mace a

Rubutattun Wasannain Kwaikwayo na Hausa”. Kundin Digiri na Biyu. Zariya: Jami’ar Ahmadu Bello.

Gidan Dabino, A. A. (2009) *Malam Zalimu*. Kano: Gidan Dabino

Publishers.

Gidan Dabino, A. A. (1995) “Adabi Mai Tafiya: Waiwaye a Kan Fusahar Mai Da Littafi Zuwa Fim”. A Cikin Home Video: Technology, Economy and Society.

Gidan Dabino, A. A. (1995) “Tsokaci a Kan Labaran Soyayya” Taron Qara wa Juna Sanin a Biyar Kan Harshe da Adabi da Al’adun Hausawa. Kano: Jami’ar Bayero.

Gusau, S.M. (2011) Adabin Hausa a Sauqage. Kano: Benchmark Publishers Ltd.

Habiba, A.U. (2014). “Kwatanta Salo da Sarrfa Harshe a Waqar Miqiyar Zuhudu ta Abduqadir Alhassan Babajo da *Littafin Mace Mutum* na Rahima Abdulmajid”. Kundin Digiri na Biyu. Kano: Jamia’r Bayero.

Halima, A.X. (2012). “Kwatanta Tubalan Gina Jigo Tsakanin Rubutattun Waqoqin da Qagaggun Labarai na Hausa”. Kundin Digiri na uku. Kano: Jami’ar Bayero.

Hiskett, M. (1981) “Towards a Comparison of Theme and Style in the Hausa Verse Categories of Wa’azu and Madahu”. Takarda da aka

- Gabatar a Taron Qara wa Juna Sani a Kan Harshe da Adabi da Al'adun Hausawa na Duniya Karo na Biyu. Kano: Jami'ar Bayero
- Imam, K. (2009) *Sodangi*. Kano: Gidan Dabino Publishers.
- Kano, B.I. (2003) "Narrative and Narrativity: Theoretical Review". In West African Journal of Language, Literature and Criticism. Vol.2 No.2
- Khalis, M.I. (1995). "Kwatancin Wasan *Jatau na Kyallu* da Halayen Matan Hausawa". Kundin Digiri na Farko. Kano: Jami'ar Bayero.
- Mukhtar, I. (1990). "A Stylistic Study of Sulaiman Ibrahim Katsina's Hausa Novels. Kundin Digiri na uku. Kano: Jami'ar Bayero.
- Mukhtar, I. (2004). *Introduction to Stylistics Theories, Practice and Criticism*. Kano: Countryside Publishers.
- Mukhtar, I. (2002). *Jagoran Nazarin Qagaggun Labarai*. Kano: Jami'ar Bayero.
- Panda, I.A. (1993). "Muhimmancin Wasan Kwaikwayo Dangane da Ilimantar da Al'ummar Hausawa". Kundin digiri na farko. Kano: Jami'ar Bayero.

- Rabi, G. (1998) “Nazarin Jinsi a Adabi: Tsokaci Kan Matsayin Mace a Rubutattun Wasan Kwaikwayo na Hausa”. Kundin Digiri na Biyu. Zaria: Jami’ar Ahmadu Bello.
- Salamatu, (1995) “The Studies of Women in Hausa Literature: A Focus on Hausa Plays”. M.A Thesis. Zaria: Ahmadu Bello University.
- Sale, G. (1993). “Qasimu Yero a Fagen Wasan Kwaikwayo”. Kundin digiri na farko. Kano: Jami’ar Bayero.
- Umar, M.B. (1987) *Dangantakar Adabin Baka da Al’adun Gargajiya*. Kano: Triumph Publishing Company.
- Wambai, B. (1994) “Nazarin Jigo Da Salon Littafin *Kitsen Rogo* na Abdulqadir Xangambo”. Kundin Digiri na Xaya. Sakkawato: Jami’ar Usmanu Xanfodiyo.
- Xiaomeng, S. (2013). *Rubutaccen Wasan Kwaikwayo a Rukunin Adabin Hausa: Havakarsa da Muhimmancinsa*. Kano: Gidan Dabino Publishers.
- Yahaya, U. (2004), Sigogin Bayar da Labari: Kamar Yadda Aka yi Amfani da su a Kan Littafin *Amadi na Malam Amah da Tauraruwar Hamada*. Kundin Bincike na Digiri na Biyu, Jami'ar Bayero, Kano.

Yahaya, I.Y. (1980). *Hausa a Rubuce: Tarihin Rubuce-Rubuce Cikin Hausa*. Zariya: N.N.P.C.

Yahaya, I.Y. da Xangambo, A. (1986). *Jagoran Nazarin Hausa*. Zariya: N.N.P.C.

Yahaya, I.Y. da wasu (1992). *Darrusan Hausa don Manyan Makarantun Sakandare*, na uku. Ibadan: University of Press Plc.

'Yar'aduwa, I.Y. (2007). *Wasan Kwaikwayo na Hausa: Nau'o'insa da Sigoginsa*. Kano: Benchmark Publishers ltd.

'Yar'aduwa, T.M. (2008). *Nazarin Rubutaccen Wasan Kwaikwayo: Jagoran Nazarin Wasu Littattafan Wasan Kwaikwayo*. Kano: Triumph Publising Company Ltd.

## **RATAYE**

### **MUTANEN DA AKA YI HIRA DA SU**

| <b>SUNA</b>                    | <b>RANA</b> | <b>WURI</b> |
|--------------------------------|-------------|-------------|
| 1. Farfesa Abdulqadir Xangambo | 19/2/2016   | BUK         |
| 2. Farfesa Isa Mukhtar         | 21/2/2016   | BUK         |
| 3. Ado Ahmad Gidan Dabino      | 28/3/2016   | A Ofishinsa |
| 4. Khalid Imam                 | 30/3/2016   | A Ofishinsa |
| 5. Kabiru Yusuf Fagge          | 2/4/2016    | A Waya      |
| 6. Zaharaddeen M. Kalla        | 4/4/2017    | BUK         |
| 7. Alhaji Aminu Yahaya         | 5/4/2017    | A Gidansa   |

- |    |                                  |            |           |
|----|----------------------------------|------------|-----------|
| 8. | Alhaji Sa'idu Zakari Garun Babba | 2/11/2017  | A Gidansa |
| 9. | Kamilu Gwammaja                  | 17/12/2017 | BUK       |